

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

J. JEGOROV

RIIGI JA ÕIGUSE
AJALUGU

TARTU 1961

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

ÕIGUSTEADUSKOND

Riigi ja õiguse ajaloo kateeder

J. JEGOROV

RIIGI JA ÕIGUSE
AJALUGU

(ÕPPEVAHEND)

KAPITALISMI AJAJÄRK

TARTU 1961

BESSONA.

Käesolev õppevahend on ette nähtud õigusteaduskonna I kursuse statsionaarsetele ja mittestatsionaarsetele üliõpilastele riigi ja õiguse ajaloo omandamiseks.

Samuti nagu õppevahendi I vihikus on ka käesoleva väljaande lisas toodud mõned seadusandlikud ja konstitutsioonilised aktid prof. P.N. Galanza toimetamisel ilmunud teosest "Конституции и законодательные акты буржуазных государств XVII - XIX вв.", 1957.

Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту, ул. Вликооли, 18
Д. Егоров
История государства и права
II
На эстонском языке

Vastutav toimetaja P. Vihalem
Korrektor E. Võhandu

=====

TRÜ Rotaprint 1961. Trükipoognaid 7,5.
Tir. 300 eks. MB 00775. Tell. nr. 468.

SISUKORD.

ESSÖNA

I. RIIK JA ÕIGUS PRANTSUSMAAL (1789-1871)	4
1. Prantsuse kodanlik revolutsioon ja kodanliku riigi kujunemise protsess Prantsusmaal	4
2. Tsiviilõigus.	36
3. Kohtukorraldus ja kriminaalõigus	45
II. RIIK JA ÕIGUS SAKSAMAAL 1806-1871.	55
1. Saksa Liit (1815-1866)	55
2. Põhja-Saksa Liit	68
III. SEADUSANDLIKUD JA KONSTITUTSIOONILISED AKTID PRANTSUSMAAL XVIII - XIX SAJANDIL	70
1. Le Chapelier'i seadus 1791.a.	70
2. 3. septembri 1791.a. konstitutsioon	73
3. 23. juuni 1793.a. konstitutsioon	106
KIRJANDUS	119

I. RIIK JA ÕIGUS PRANTSUSMAAL (1789-1871).

1. Prantsuse kodanlik revolutsioon ja kodanliku riigi kujunemise protsess Prantsusmaal.

Kapitalistlik tootmine oma põhijoontes kujunes välja Prantsusmaal veel enne 1789-1794.a. kodanlikku revolutsiooni.

Absoluutne monarhia, mis kunagi etendas progressiivset osa kodanlike tootmissuhete arengus, oli juba ammu muutunud reaktsiooniliseks jõuks, mis pidurdas kapitalismi arengut. Absoluutne monarhia kaitses aadlike ja vaimulike mitmesuguseid privileege. Kodanlus tundis teravalt mittevastavust oma majandusliku võimsuse ja oma poliitilise õigusetuse vahel. Ta nägi, et tootmisjõudude edaspidist arengut segasid feodaalsed tootmissuhted (tsunftide kord, monopolide süsteem, valitsuse bürokraatlik tootmise reglementatsioon - need pidurdasid uute tehniliste leiutiste rakendamist tootmises jne.). Põllumajanduses ei saanud kodanlus maad vabalt kasutada, sest maaomand oli seotud feodaalide privileegidega. Kodanlus nõudis vaba konkurentsi, see tähendas aga tsunftide, monopolide, valitsuse reglementatsiooni, sisekaitsetollide, õukonna mittetootlike kulutuste kaotamist, sest need rikkusid riigi eelarve tasakaalu ja ähvardasid finantskrahhi. Ka nõuti elanikkonnalt võetava maksukoorma kergendamist. Poliitika valdkonnas nõudis kodanlus konstitutsioonilist monarhiat, seisusliku ebavõrdsuse likvideerimist, sõna- ja trükivabadust, eraomandi, isiksuse ja elamu puutumatus,

kohtu ja protsessi uusi vorme, õiguse kodifitseerimist jne.¹

Aastail 1788-1789 olid Prantsusmaal olemas kõik objektiivsed revolutsioonilise situatsiooni tingimused.²

V.I. Lenin õpetab, et revolutsioonilisele situatsioonile on iseloomustavad järgmised tunnused: "1) Asjaolu, et valitsevad klassid ei suuda muutmatul kujul säilitada oma võimu; üks või teine "ülemkihtide" kriis, valitseva klassi poliitika kriis, mis tekitab praod, kuhu murrab sisse rõhutatud klasside rahulolematuse ja viha. Revolutsiooni saabumiseks harilikult ei piisa sellest, et "alamkihid ei taha", vaid on nõutav veel, et "ülemkihid ei saa" elada endist viisi. 2) Harilikult suurem rõhutatud klasside häda ja viletsuse teeravnemine. 3) Tunduv aktiivsuse tõus, mille mainitud põhjused esile kutsuvad rahvahulkades, kes "rahulikult" ajastul lausevad endid riisuda vaikselt, keda aga tormilistel aegadel nii kogu kriisi olukord kui ka "ülemkihtide" ise tõukavad iseseisvale ajaloolisele väljaastumisele."³ Peale revolutsioonilist situatsiooni oli veel revolutsioonilisi jõude, kes suutsid "... läbi viia massilisi revolutsioonilisi aktsioone, mis on küllalt jõulised selleks, et purustada (või murda) vana valitsus, kes kunagi, isegi kriiside ajastul ei "kuku" muidu, kui teda ei "kukutata".⁴ XVIII sajandi lõpul toimunud Prantsuse kodanlikus revolutsioonis hävitas prantsuse rahvas hulga ohvrite ja kangelaslike pingutuste hinnaga feodalismi. Sellest tõelisest rahvarevolutsioonist võtsid aktiivselt osa suured rahvamassid, kes võitluses feodalismiga ei jäänud peatuma poolel teel, vaid hävitasid ta täielikult. Prantsuse kodanlik revolutsioon XVIII saj. lõpul asendas ainult ekspluateerimise feodaalse vormi

¹ История государства и права, том II, Москва, 1951, lk. 105.

² Vt. Uus aeg, I kd. 1640-1789, Tallinn 1956, lk. 207 jj.

³ V.I. Lenin, Teosed, 21.kd., Tallinn 1953, lk. 187.

⁴ Sealsamas, lk. 188.

uue, tolle aja kohta progressiivsemaga - kapitalismiga.¹ Rahvarevolutsiooni tulemusel saavutatud võitu kasutas kodanlus oma huvides, hüljates oma ideoloogide ideed ja loosungid kõigi inimeste "loomulikest õigustest" - vabadusest, võrdsusest ja vendlusest. Kodanlus tuli revolutsiooni tagajärjel võimule, kuna ta oli tol ajal ainuke klass, kes oli võimeline olema revolutsiooni juhiks. Kodanlus oli XVIII sajandi lõpuks tugevnenud majanduslikult, võisteldes edukalt roiskunud feodaalse tootmisviisiga. Sellel majanduslikul baasil arenes välja ka kodanlik ideoloogia - kodanluse programm revolutsiooniks. Samal ajal oli kodanlus majanduslikult ja ideeliselt konsolideerunud ühtseks klassiks. Feodaalne tootmisviis oli ajast maha jäänud, oli muutunud reaktiooniliseks, pidurdades tootmisjõudude arengut. Vastuolud tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel olid teravnenud punktini, kus revolutsiooni tagajärjel viiakse mahajäänud tootmissuhted vastavusse tootlike jõududega. Ühiskond astus uude majanduslikku formatsiooni, milleks oli ühiskonna ette valmistanud tootmisjõudude areng. Selleks uueks formatsiooniks oli kapitalism.

Kuna revolutsioonieelsel Prantsusmaal pörkasid kapitalistlikud suhted oma arengus igal sammul kokku feodaalsete kitsendustega, siis tuli kodanlusel nende takistuste, s.t. feodaalsete privileegide likvideerimiseks majanduslikus ja juriidilises elus pidada ägedat võitlust. Tol ajal tekkinud kodanlik omand ei olnud küllaldaselt juriidiliselt sanktsioneeritud ja kodanlusel oli seda raske kaitsta privilegeeritud klasside esindajate rünnakute vastu. Kapitalistlike suhete arengut takistas feodaalse omandi olemasolu, sest peamine tootmisvahend - maa - kuulus ilmlikele ja vaimulikele feodaalidele. Vaimulikkond ja aadel, olles tootmisvahendi - maa täielikuks (monopoolseks) omanikuks ja tootja - feodaalselt sõltuva talupoja mittetäielikuks omanikuks, takistasid maa tootlike jõudude arengut. Külal valitsev naturaalmajanduse ja feodaalsete ainetollide süsteem ei võimaldanud rahvusliku

¹ АН СССР, Институт истории, Новая история, т. II, 1789-1870, под ред. И.С. Галкина, Ф.В. Потемкина и др., Москва, 1958, lk. 5 jj.

туру tekkimist, takistades seega ka tööstusliku kapitalismi teket ja arengut. Kõigi eespool mainitud ja paljude teiste takistuste vastu tuli kodanlusel pidada ägedat poliitilist, majanduslikku ja ideoloogilist võitlust. Vastandina feodaalsele privilegeeritud omandile nõudsid kodanluse ideoloogid eraomandi õigust kõigile, pidades seda tähtsamaks inimese loomulikuks õiguseks. Nõudes täielikku ja piiramatut eraomandi õigust, taotles kodanlus põhilist tingimust kapitalistlike suhete arenguks ja kindlustamiseks.

Rahva üleüldise pahameele peale oli Louis XVI sunnitud kokku kutsuma Generaalstaate, mis ei olnud koos käinud alates 1614. aastast. Kuna Generaalstaatides ignoreeriti endiselt kolmanda seisuse huvisid, siis 17. juunil 1789. a. kuulutasid Generaalstaatides kolmanda seisuse saadikud endid Rahvuskoguks, mis pidi väljendama kogu rahva tahet, ning mida kuningapooldajail ei õnnestunud laiali saata. Kuningas oli sunnitud andma luba kõigi seisuste ühiseks koosolekuks. 9. juulil 1789. a. kuulutas Rahvuskogu end Asutavaks Koguks (tegutses kuni 1791. a. septembri lõpuni), sest tema ülesandeks pidi olema konstitutsiooni vastuvõtmine.

Prantsuse kodanlik revolutsioon läks aastail 1789–1794 tõusvat joont mööda¹, saavutades oma haripunkti jakobiinide diktatuuriga, seejärel aga toimus revolutsioonilise laine langus, mis lõppes kodanliku diktatuuri erilise vormi – bonapartismi kehtestamisega.

K o d a n l i k u r i i g i j a õ i g u s e k u j u n e m i s e p r o t s e s s P r a n t s u s - m a a l t o i m u s j ä r g m i s t e p õ h i e t a p p i d e j ä r g i :

1. 14. juulist 1789 kuni 10. augustini 1792 oli võimalik suurkodanlus. Selle etapi tähtsaimaks seadusandlikeks aktideks olid 1789. aasta "Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon" ja 1791. aasta konstitutsioon, mis kindlustasid suur-

¹ Vt. Prantsuse kodanliku revolutsiooni kolmest etapist Большая Советская Энциклопедия, изд. 2-е, т. 45, лк. 560-564.

kodanluse võimu. Prantsusmaal kehtis konstitutsiooniline monarhia.

2. 10. augustist 1792 kuni 2.juun.1793 oli võimul radikaalsem osa kodanlusest - žirondiinid. Prantsusmaal kuulutatakse välja vabariik. Nimelt 10.VIII 1792.a. kukutas rahvas revolutsioonilise Pariisi Kommuuni juhtimisel kuninga ning Prantsusmaal tekkis tegelikult kaks võimu: Pariisi Kommuun¹, mis kasvas välja revolutsioonist ja oli seotud rahvamassidega, ja Seadusandlik Kogu. Pärast Louis XVI arreteerimist kutus Seadusandlik Kogu ellu uue täidesaatva võimu - Täitevkomitee. Kuid Seadusandlikku Kogu massid žirondiinide ülemvõimu tõttu ei usaldanud. Masside survele oli Seadusandlik Kogu sunnitud välja kuulutama valimised Konventi üldise hääleõiguse alusel, kuid säilitas siiski kaheastmelised valimised. Žirondiinid said valitsevaks parteiks Konvendis. Viimane kinnitas 21.septembril 1792.a. monarhia likvideerimise ja kuulutas Prantsusmaa vabariigiks. Varsti alustas Seadusandlik Kogu võitlust Pariisi Kommuuni vastu. Žirondiinidel õnnestuski (30.VIII 1792) läbi viia otsus, millega Seadusandlik Kogu saatis Kommuuni laiali ja kuulutas välja valimised uude Kommuuni. Kuid uuesti ümbervalitud Kommuun paistis silma samsuguse revolutsioonilise iseloomuga nagu ta eelkäijagi. Kommuuni peanõukogusse valiti ainult jakobiinid. Žirondiinide ja jakobiinide vahelised vastuolud teravnesid iga päevaga. Jakobiinide pealekäimisel hukati jaanuaris 1792.a. endine kuningas Louis XVI.

1793.a. 31.mai - 2.juuni revolutsioon kõrvaldas võimult kaubandus-tööstusliku suurkodanluse (žirondiinid).

3. 2.juunist 1793 kuni 27.juulini 1794 olid võimul jakobiinid, kes esindasid revolutsioonilist demokraatlikku kodanlust, liidus linna ja maa töötava rahvaga, võideldes feodalismi likvideerimise eest. See on demokraatlikeim etapp Prantsuse revolutsioonis. Jakobiinide juhtimisel viis prant-

¹ Pariisi Kommuun, mis ametlikult kujutas endast linna omavalitsusorganit, täitis tegelikult riigis kõrgema revolutsioonilise võimuorgani osa.

suse rahvas kodanliku revolutsiooni lõpule, purustas selle sisemised ja välised vaenlased, päästis Prantsusmaa sõltumatus. Konstitutsioonilistest aktidest oli sel etapil tähtsamaid 1793.aasta "Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon" ja 1793.a. konstitutsioon, mida aga ei rakendatud ellu.

4. 27.juulil 1794 toimus kontrrevolutsiooniline pööre (9. termidooril II vabariigi aastal), mis kõrvaldas jakobiinid Prantsusmaa valitsemiselt. Võimule tuli revolutsiooniaastail tõusnud uus suurkodanlus. Viimane valmistab ette pinda 9. novembri 1799.a. pöörde teostamiseks.

Pärast 9. termidoori kontrrevolutsioonilist pööret Prantsusmaal algas poliitiline reaktsioon, mis on tuntud termidoorliku reaktsiooni nime all. Konvent hävitas järkjärgult rahva demokraatlikke saavutusi, kuni 26.X.1795.a. lõpetas oma tegevuse.

5. 1799. aasta 9.novembri (18.brümääri VIII vabariigi aasta) riigipöördega kehtestatakse Napoleon Bonaparte poolt kodanlik diktatuur, mis kehtis kuni 31.märtsini 1814.a. Sel etapil võeti vastu mitmed koodeksid kodanliku korra kindlustamiseks.

Alates 1789.aastast kuni 1870.aastani toimus Prantsusmaal kolm revolutsiooni: 1789-1794; 1830 ja 1848. 1792.a. kuulutati välja esimene vabariik (1792-1804), 1848.a. teine vabariik (1848-1852) ja 1870.a. kolmas vabariik (1870 - juuli 1940).

Nagu eespool oli märgitud, võeti kodanliku riigi ja õiguse kujunemisprotsessi esimesel etapil 1789.a. vastu Rahvuskogu poolt prantsuse kodanluse poliitiline manifest - "Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon". Deklaratsiooni seitsmeteistkümmes artiklis ja sissejuhatuses väljendusid kodanluse poliitilised suunitlused sel perioodil, mil ta oli tõusmas võimule ja mil ta oli progressiivseks klassiks. Revolutsiooni alguses vaen feodaalse korra, kuningliku absolutismi, aadlike ja vaimulike seisuslike privileegide vastu ühendas rahvast ning kodanluse põhirühmitusi ja kutsus esile illusioone nende huvide täielikust kokkulangemisest. "Need

olid "vabaduse, võrdsuse ja vennluse" paratamatu, viivitamatu ja täieliku võidu illusioonid, illusioonid mitte kodanlikust, vaid üldinimlikust vabariigist, vabariigist, kus oleks rahu maa peal ja inimestest hea meel. Need olid illusioonid klassivaenu puudumisest rahva hulgas, keda rõhub monarhia ja keskaegne kord, illusioonid sellest, et võimatu on vägivaldameetoditega võita "ideed", illusioonid absoluutsest vastandlikkusest oma aja äraelanud feodalismi ja uue, vaba, demokraatliku, vabariikliku korra vahel, mille kodanlikku olemust ei tajutud sugugi või tajuti äärmiselt ähmaselt."¹ Kodanluse taotlus säilitada need illusioonid ja tugevdada oma hegemooniat alanud revolutsioonis määrasid kodanluse programmilise dokumendi "Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni" sisu. Deklaratsiooni teoreetilise aluse olid rajanud Montesquieu, Mably, Rousseau. Deklaratsiooni aluseks olid inimese ja kodaniku loomulikud õigused, kusjuures oli määratud, et valitsusele on ette kirjutatud kodaniku õiguste kindlustamine ning oli deklareeritud, et nn. esindusliku kodanliku riigi tähtsamateks tunnusteks on: 1) võrdsus seaduse ees, 2) rahva suveräänsus, 3) võimude lahusus, 4) konstitutsioon. Deklaratsioon kuulutas, et vabadus, omand, julgeolek ja vastupanu rõhumisele on inimese loomulikeks ja loovutamatuiks õigusteks, et seadus peab olema üldise tahte väljendus ja järelikult võrdne kõigi jaoks. Deklaratsioon asetab inimese loomulike ja võõrandamatute õiguste seas ühele esikohtadest omandiõiguse (art.2). Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni klassiseloos ilmnis eriti selgesti selles, et ta pidas "inimese ja kodaniku" lahutamatuks tunnuseks omandi olemasolu ja sellega siis näitas nende kodanike mittetäisväärtuslikkust, kellel ei olnud omandit ja elatasid end oma tööst. Vabadus seisnes võimaluses teha kõike, mis ei too kahju teisele. Seega oma loomulike õiguste kasutamine iga inimese poolt ei pidanud kohtama muid piire, peale nende, mis garanteerivad ühiskonna

¹ V.I. Lenin, Teosed, 15.kd., Tallinn 1953, lk. 37.

teistele liikmetele samade õiguste kasutamise. Need piirid võisid olla selgitatud vaid seadusega. Deklaratsioon määras, et "... kõik, mis pole seadusega keelatud, on lubatud" (art. 5), et "... kedagi ei või karistada muidu kui seaduse alusel, mis on avaldatud enne teo toimepanemist ja rakendatud määratud korras" (art. 8). Deklaratsioon kuulutas välja vabaduse avaldada oma mõtteid suuliselt ja kirjalikult, nimetades seda "... kõige kallimaks inimese õigustest". See õigus oli kitsendatud vaid nii, et selle vabaduse kuritarvitamise puhul tuli kanda vastutust vastavalt seaduste ettekirjutustele. Kodanlus kuulutas välja küll terve rea vabadusi, kuid läks vaikides mööda vabadusest koosolekuteks ja ühinguteks. Veelgi enam, Le Chapelier'i seadusega¹ keelati tööliste ja ettevõtjate ühingud. See seadus oli oma olemuselt suunatud tööliste vastu.

Deklaratsiooniga lubas kodanlus teha kõigile kodanikele kättesaadavaks kõik tegevusalad ja riigiametid ainult nende võimest ja andest sõltuvalt.

¹ 14. juunil 1791. a. võeti peremeeste initsiatiivil Asutava Kogu poolt vastu, saadik Le Chapelier'i ehituse alusel, seadus, mis keelas streigid ja igasugused tööliste organisatsioonid ning nägi ette karmid karistused streigil algatajale ja kõigile sellest osavõtjatele juhul, kui streikijad tarvitaavad ähvardusi või vägivalda.

Selle seaduse esimene artikkel kõlab: "Kuna Prantsuse konstitutsiooni üks põhiluseid on samast seisusest ja sama elukutsega kodanike igasuguste korporatsioonide kaotamine, siis on keelatud uuesti moodustada selliseid korporatsioone ükskõik mis ettekäändel ja ükskõik mis kujul". Neljas artikkel ütleb, et "kui ühe ja sellesama elukutse, oskus- või käsitööga tegelevad kodanikud peavad omavahel nõu ja sõlmivad kokkuleppe, mille eesmärgiks on ühiselt keelduda oma tööstuslikust tegevusest või tööst või jätkata seda ainult teatava tasu saamisel, siis iga selline nõu ja kokkulepe tuleb kuulutada ... konstitutsioonivastaseks teoks ja atendaadiks vabaduse ning inimõiguste deklaratsiooni vastu jne.", niisii riigivastaseks kuriteoks, just nagu vanades töölistatututes.

K. Marx ütles Le Chapelier' seaduse kohta, et prantsuse kodanlus otsustas kohe revolutsioonitormi alguses võtta töölistelt ära kättevõidetud ühinemisõigused ning 14. juuni 1791. dekreediga kuulutas kodanlus kõik tööliste koalitsioonid "... atendaadiks vabaduse ja inimõiguste deklaratsiooni vastu", mida karistati 500 livre'i suuruse trahviga ja aktiivsete kodanikuõiguste äravõtmisega üheks aastaks (vt. K. Marx, Kapital, I köide, Tallinn 1953, lk. 644).

Kuulutades, et kõik inimesed sünnivad vabadena ja õiguste suhtes võrdseina (art. 1), läks deklaratsioon vaikides mööda sellest, et vaesus hävitab kapitalismi tingimustes kõige hiilgavamaid andeid ja et teadmised on rikkuse privileegiks. Kodanlik riik tunnustas oma aluseks sõltumatu inimese, kes on seotud teiste inimestega vaid eranditult isikliku kaasu huvidega ja loomuliku paratamatusega. Seega kodanliku riigi aluseks on "inimese õigused üldse". Muidugi võrreldes feodalismiga oli see suureks sammuks edasi, sest seal olid vabadused feodaalide privileegiks ja nad väljendusid feodaali faktiliselt piiramatus omandis pärisorja üle. Võrdsuse kui printsipi järgi kasutasid kodanikud deklaratsiooni järgi ühesuguseid võrdseid õigusi sõltumatult sotsiaalsest päritolust ja olukorrast, varanduslikust seisundist, usulistest veendumustest, hariduse tasemest jne. Kuid ka see oli vaid formaalne, - formaalne võrdsus seaduse ees - sest oli avatud tee faktiliseks ühiskondlikuks ebavõrdsuseks.

Deklaratsiooni art. 17 kuulutas eraomandi "pühaks ja puutumatuks". Niiselt oli seal öeldud: "Omand on puutumatu ja püha. Keegi ei või teda võtta, erandiga neil juhtumel, kui seda nõuab ühiskondlik (konstateeritud seadusliku korraga) vajadus ja siiski ainult õiglase, eelneva hüvitusega".

Tekib paratamatult küsimus: kuidas saab olla juttu võrdsusest, kui üks on rikas ja omab kõiki hüvesid, teine aga vaene ja jäetud neist ilma. "Võrdsuse" ideest aga tulenes, et kõigile inimestele on avatud võrdsel määral võimalus asuda ükskõik millisele ametile kooskõlas nende annetega, ning mitte tingituna mingitest muudest erinevustest. Sellest põhimõttest loobus kodanlus õige pea - juba 1791. aasta konstitutsioonis.

Niisiis ebavõrdsus, mis enne revolutsiooni rajanes peamiselt päritolul, oli deklaratsioonis asendatud säärase ebavõrdsusega, mille aluseks sai erinevus vaesuse ja rikkuse vahel. Kuid feodaalse hierarhia juures polnud juttugi võrdsusest ning seega võrdsuse tunnustamine, ehkki formaalselt, oli progressiivseks nähtuseks võitluse ajajärgus feodalismi-

Revolutsioon kuulutas välja vendluse, et ükski ühis-konna liige ei võinud pidada end õnnelikuks, kui leidis kasvõi üksainuke õnnetu inimene. Kuid õige pea kadus "vendlus" deklaratsioonidest ja konstitutsioonidest.

Deklaratsiooni kolmas artikkel kuulutas, et igasugune suveräänsuse printsiip kuulub rahvale. Mitte ükski grupp, mitte ükski isik ei või kasutada võimu, mis tuleneb vahetult rahvalt. Rahvale kuulus suveräänsus ühtsena, jagamatuna ja võõrandamatuna rahva oma deputaatide kaudu. Deklaratsioon ühendas järelikult rahva suveräänsuse ja rahva esinduse idee. Rahva suveräänsusega oli seotud ka kodanliku seaduslikkuse printsiip, kuivõrd ta oli "üldise tahte väljendus" (§ 6); samas paragrahvis oli veel öeldud, et kõigil kodarikel on õigus isiklikult või oma esindajate kaudu osa võtta seaduste koostamisest.

Deklaratsiooni kaheteistkümnendas artiklis oli öeldud, et inimese ja kodanike õiguste garanteerimiseks on vajalik relvastatud jõud. Kuid nad eksisteerivad vaid üldiseks heaoluks, aga mitte nende isiklikuks kasuks, kellele nad on usaldatud. See tähendas ka seda, et feodalismi perioodil armee oli, lähtudes monarhi suveräänsusest, tema isiklike huvide kaitsjaks, peamiseks vahendiks, mille abil ta teostas oma võimu. Kuid revolutsioonijärgsel Prantsusmaal kuulus suveräänsus rahvale ja ka armee oli rakendatud rahva huvide, õigemini kodanluse huvide, kaitsele.

Üheks kodanliku demokraatia printsiibiks, mis oli püstitatud Prantsuse revolutsiooni poolt, oli võimude lahususe printsiip.¹ See printsiip oli deklaratsioonis väljendatud

¹ Võimude lahususe printsiip nägi ette piiritleda riigis kolm võimu - seadusandlik, täidesaatev ja kohtulik, s.t. kolme võimu jaoks oleksid eri organid. Printsiip oli suunatud kuningliku abeolutismi vastu ning ta tekkis eesmärgil põhjendada kompromissi aadlike ja kodanluse vahel, eesmärgil kaitsta valitsevate klasside poliitilisi vabadusi monarhide omavoli vastu. Kodanlus taotles ühtlasi likvideerida monarhi politseiliku hooldust ja piisiasjadesse tungivat reglementeerimist, sest vaba konkurents ei kannata mitte mingit reglementatsiooni. Nii seisnes Montesquieu võimude lahususe teo-

kuueteistkümnendas artiklis järgmiselt: "ühiskond, milles pole kindlustatud õiguste garanteerimine ja teostatud võimude lahusus, on mittekonstitutsiooniline". See printsip oli suunatud piiramatu võimu vastu, nagu see kuulus absolutistlikule monarhiale ja kui võrd Prantsusmaal oli sel momendil säilinud monarhia, ehkki konstitutsiooniline, siis ei olnud kodanlus meelitatud sellest, et kogu võim võiks jälle koonduda monarhi kätte. Kuid edaspidi, vabariigi kehtestamisega, see printsip kadus.

"Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon" kuulutas välja kodanliku ühiskonna poliitilise korra alused. Oma olemuselt oli deklaratsioon kuningavastane, ta kuulutas välja rahva suveräänsuse. 1791.a. konstitutsioon säilitas aga kuningaga. Vastuolud deklaratsioonile ja 1791.a. konstitutsioonile (esimene oli pealegi konstitutsiooni aluseks) näitavad, et kodanlus juba algusest peale, niipea kui kodanlus oli kindlustanud oma võimu, loobus tema enda poolt väljakuulutatud printsipiidest ja nimelt just revolutsioonilistest printsipiidest, mis polnud koosõlas kodanluse klassieesmärkidega.

Deklaratsioon oli ajalooliselt piiratud iseloomuga: ta kuulutas kapitalismi ajajärgu algust ja feodaalse ekspluateerimise asendamist kapitalistliku ekspluateerimisega. Deklaratsioon ei rääkinud midagi talurahva feodaalsete koormiste kaotamisest, s.t. läks mööda revolutsiooni ühest põhilisemast küsimusest.

Deklaratsioon ei olnud selline akt, mis oleks konkreetselt määranud riigivõimuorganite kompetentsi ja funktsioneer

ria olemus selles, et ühtedesse kättesse ei tohtinud olla koondatud mitu võimuliiki. Näiteks kui seadusandlik võim on ühendatud täidesaatvaga, siis ei pea seaduste andja nende rakendamisel neis sisalduvaid eeskirju täpselt silmas ning tekitab omavoli. Samasugust pilti võime jälgida siis, kui näiteks kohtunik oleks samaaegselt ka otsuste täideviija. Võimude lahususe põhimõtet oli Montesquieu arvates kõige parem teostada konstitutsioonilise monarhia puhul, kus seadusandlik võim kuulus rahvaesindusele, täidesaatev monarhia ja kohtuvõim vandekohtule. Kõik need võimud pidid olema võrdsed ning sõltumatud üksteisest. Tegelikult kogu võimutäius kuulus alati valitsevale klassile.

rimiskorda; ta oli õieti prantsuse kodanluse printsiipide abstraktseks, filosoofiliseks formuleeringuks, milles väljendati kodanluse eitavat suhtumist feodaalse ühiskonna suhtes ning temas oli üldjoontes antud kodanliku ühiskonna ja riigi pale. Vaatamata oma kodanlikule piiratusle, etendas deklaratsioon väljapaistvat progressiivset osa, soodustades feodaalse korra kukutamisele suunatud võitluse laiendamist ja süvendamist.

1791. aastal töötas Asutav Kogu välja ja kinnitas k o n s t i t u t s i o o n i , mis väljendas kodanliku riigi põhiolemust. Suurkodanlus, haarates võimu, ei julgenud täiesti likvideerida feodaalset korda ja monarhiat, kuid valutas endale juhtiva positsiooni riigis. Konstitutsioon erines oluliselt "Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonist", kuna ta loobus avalikult viimases püstitatud demokraatlikest printsiipidest. Konstitutsioon koosnes sissejuhatavast osast ja seitsmest jaost, mis jagunesid omakorda peatükkideks ja peatükkide osadeks. Sissejuhatavas osas deklareeriti, et konstitutsioon põhineb "Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonile" ja tühistati mitmeid feodaalseid institute jne. Esimeses jaos käsitleti kodanlik-demokraatlikke vabadusi, teises jaos riikliku korra küsimusi, kolmandas jaos iseloomustati valitsemisvormi ja valimisõigust. Konstitutsioonis kinnitati rahva suveräänsust. Rahvas oli kuulutatud ainsaks igasuguse suveräänsuse allikaks. Rahva suveräänsus oli konstitutsiooni kohaselt jagamatu, ühtne, võõrandamatu. Konstitutsioon kuulutas Prantsusmaa kuningriigiks, kus kuningas teostas võimu vaid rahva volitustele vastavalt; ta oli koos Seadusandliku Koguga rahva esindajaks. Kuid 1791.aasta konstitutsioon piiras rahva suveräänsust, kehtestades valimistsensuse.¹ Kui

¹ Veel 22.XII 1789.a. seadusega jaotati kodanikud kahte kategooriasse: aktiivseteks, kellel oli valimisõigus ja passiivseteks, kes olid jätud sellest ilma. Konstitutsioonis olid ette nähtud määrad, mis olid nõutavad, et olla aktiivne kodanik: maks mitte väiksem kolme päeva töötasust, vanuse miinimum 25 aastat ja antud kohal tuli elada mitte alla üht aastat. Valimisõigusest olid ilma jätud ka need isikud, kes ei töötanud palgalistena. Sellise olukorra juures 25 miljo-

"Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon" tunnustas formaalselt võrdsust, siis nüüd oli kodanlus sellest loobunud. Varanduslikult ebavõrdsuselt minnakse üle otsesele poliitilisele ebavõrdsusele kodanike vahel. Valimised seati sisse kaheastmelised. Valijameesteks said vaid need, kes maksid makse mitte alla 10 päeva töötasu ulatuses, deputaatide tsensus aga oli 1 mark hõbedat. Deputaate vaadeldi kogu rahva esindajaina ja seega konkreetsetel valijatel polnud õigust anda neile mingeid juhendeid.

Konstitutsiooni koostajate arusaamist suveräänsusest iseloomustas konstitutsioonis ka see, et Prantsusmaa koloniaalvaldustele Aasias, Aafrikas, Ameerikas, ehkki nad moodustasid osa Prantsuse impeeriumist, käesolev konstitutsioon ei laienenud.

Haarates võimu, tegi kodanlus esialgu katsed seada võimude lahususe idee 1791.a. konstitutsiooni põhialuseks. Konstitutsioon, mis kajastas suurkodanluse huve, viiski läbi võimude lahususe printsiibi, millega võisid leppida ka mõned aadliringkonnad. Kuid see printsiip jäi tegelikult ainult formaalseks, s.t. selle printsiibi formaalsest teostamisest asi kaugemale ei arenenud. Seadusandlik võim kuulus Seadusandlikule Kogule, mis koosnes ühest kojast ja valiti 2 aastaks ning tema poolt määratavale ministreile. Ministrid olid kohustatud Seadusandliku Kogu esimesel nõudmisel andma talle aru oma tegevusest ja eelarve seisukorrast. Seadusandlikul Kogul oli õigus ministreid kohtu alla anda. Kohtuvõim kuulus valitavale kohtunikele. Kohtuvõimu ei võinud mingil juhul teostada ei Seadusandlik Kogu ega kuningas. Konstitutsioon piiras kuninga võimu kõigepealt sellega, et viimast püüti alutuda Seadusandlikule Kogule. Kuigi täidesaatva võimu eesotsas oli "jumala armust ja seaduste jõust" prantslaste kuningas, ei võinud viimane anda korraldusi ilma vastava ministri kaasallkirjata, ministrid aga olid vastutavad Seadus-

nist Prantsusmaa kodanikust said valimisõiguse vaid 4,3 miljonit. Sellega siis Prantsuse rahva enamik kuulus passiivsete kodanike hulka.

andliku Kogu ees. Kuningal ei olnud õigust kokku kutsuda ja laiali saata Seadusandlikku Kogu; tal oli seaduste suhtes vaid suspensiivse veto õigus. Kodanlus kandis hoolt selle eest, et kuningal ei jääks võimalust oma võimu kuritarvitamiseks kodanluse enese vastu.

Konstitutsioon kinnitas neid kodanike vabadusi, millest oli juba juttu "Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioonis". Neile oli lisatud liikumise vabadus, koosolekute vabadus avalikes kohtades, kui säilitatakse rahu ja täidetakse politsei eeskirju, petitsioonide vabadus tingimusel, et need pole kollektiivsed. Siit nähtub kodanluse kartus töölismasside ees. Konstitutsioon kuulutas sõnavabadust ja südametunnistusevabadust, kinnitas isiku kaitset ja eraomandi puutumatust. Prantsusmaa esindamise õigus välissuhetes kuulus ainult kuningale, kes pidas läbirääkimisi, tegi ettevalmistusi sõjaks, kui ähvardas sõjaocht, juhatas maa- ja mereväge. Kuningas kuulutas sõja vormeliga: prantslaste kuninga poolt, rahva nimel. Kuningale kuulus õigus sõlmida rahu ja igasuguseid teisi lepinguid, lähtudes rahva huvidest. Lepinguid pidi kinnitama Seadusandlik Kogu. Sõda võis kuulutada vaid rahva huvides ja see pidi olema kaitsesõda. "Prantsuse rahvas loobub igasugusest sõjalistest aktidest vallutamise eesmärkidel ja ei haka kunagi tegutsema oma jõududega teise rahva vabaduse kahjuks" on öeldud kuendas jaos. Niisiis, kui enne oli rahvusvahelise õiguse subjektiks kuningas, siis nüüd on selleks suveräänne rahvas, kuningas tegutses vaid rahva nimel.

Kodanike võrdsusest kasvas riikidevahelistes suhetes võrdsuse tunnustamine.

Riikide formaalse võrdsuse alusel kuulutati välja mere vabadus, rahvusvaheliste jõgede vabadus, s.t. neis piirides, millest oli huvitatud kodanlik riik. Kui feodaalne õigus lubas igal riigil käsutada tema territooriumil oleva jõe osa, arvestamata teiste riikide huve, siis nüüd lähtuti rahvusvahelistel jõgedel navigatsiooni- ja kaubanduse vabaduse printsiibist. Kodanlik Prantsusmaa nõudis ka "mere vabadust", sest senini olid merel ainuvalitsenud tugevad mereriigid.

Antud etapil lõi Prantsuse revolutsioon ka uue kriteeriumi - õiglase sõja kriteeriumi. Selle üle ei otsustata mitte selle järgi, kumma poole poolt alustati sõda, vaid selle järgi, kumma poole seisukohalt on see kaitseõda. Selliseks sõjaks peeti revolutsioonilise Prantsusmaa sõda, feodaalriikide koalitsiooni vastu.

Kui feodaalse õiguse järgi võis sõjavangi surmata, panna galeerile, sundida sõdima oma kodumaa vastu, siis 4.mai 1792.a. dekreediga nähti ette selline režiim sõjavangide suhtes, kus sõjavang peab olema "puutumatu nagu rahva suveräänsus" ja et ta kuulub "rahva valve alla ja seaduse erilise kaitse alla". Vägivaldad sõjavangi suhtes võeti, nagu oleks see sooritatud Prantsusmaa kodaniku suhtes. 20.aprillil 1792.a. Seadusandliku Kogu dekreediga määrati kindlaks, et tsiviilisikud, kelle maa on okupeeritud, pole mitte vaenlased. Sõjaväed olid vaid selleks, et hoida korda. Prantsuse sõdurid pidid okupeeritud territooriumil käituma nii, nagu viibiksid nad Prantsusmaa territooriumil.

Kui meresõja õigust feodaalses ühiskonnas iseloomustas täielik omavoli: kaaperlus, piraatlus, blokaadid, piiramatu võitlus vaenlase omandiga merel, siis 29.mai 1793.a. esitati Seadusandlikus Kogus dekreeდი projekt, mis nägi ette nii kaaperluse täieliku keelamise, kui ka eraomandi röövimise keelamist merel. Prantsusmaa merepoliitika väljendas tol ajal kodanluse elulisi huve seoses Inglismaa monopoolse seisundiga merel.

Prantsusmaal kodanliku riigi ja õiguse kujunemisprotsessi t e i s e l e t a p i l oli kehtinud algul kaks võimu: Seadusandlik Kogu ja Pariisi Kommuun. Kommuuni survele kaotas Seadusandlik Kogu erinevuse aktiivsete ja passiivsete kodanike vahel ja kuulutas välja valimised Rahvuskonventi.

Rahvuskonvent oli loodud 10.VIII 1792 rahva ülestõusu tulemusena (kukutati monarhia, likvideeriti 1791.a. konstitutsioon, sunniti Seadusandlikku Kogu dekreeteerima Konvendi kokkukutsumist).¹

¹ Võrreldes Asutava Kogu ja Seadusandliku Koguga oli

Tegutsedes rahvamasside surve, likvideeris žirondiinide Konvent 21.septembril 1792.a. monarhia ja kuulutas Prantsusmaa vabariigiks. 21.I 1793 hukati Louis XVI. Need olid selle etapi tähtsamad tulemused. Žirondiinide Konvent, lähtudes kodanluse huvidest, püüdis revolutsiooni edasist arengut takistada. Monarhia langemine lõi võimaluse niihästi revolutsiooni kui ka Prantsuse sõltumatuse päästmiseks.

Prantsusmaa kodanliku riigi ja õiguse kujunemise k o l m a n d a l e t a p i l . Pariisi elanikkond, rahulolematu žirondiinide poliitikaga, tõusis üles jakobiinide juhtimisel ja 2.juunist 1793 hakkasid Konvendis valitsema jakobiinid. Prantsuse kodanlik revolutsioon arenes tõusvat joont mõõda. Revolutsiooni arengu protsessis astusid järjekindlalt välja järjest julgemad, aktiivsemad jõud, et välja juurida ja igaveseks purustada feodaalsed igandid.

Jakobiinide võimuletulekuga läks konstitutsiooni koostamine nende kätte. 24. juunil 1793.a. võttis Konvent vastu konstitutsiooni, mis oli välja töötatud ühiskondliku päästmise komitee poolt. Konstitutsiooni juurde oli esitatud uus "Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon". 1793.a. deklaratsiooni aluseks oli 1789.a. deklaratsioon, kuid tunduvate muudatuste ja täiendustega. Uus deklaratsioon oli täielikult üles ehitatud Russeau ideedel. 1793.a. deklaratsioon ei kaitses mitte üksnes loomulikke õigusi, vaid kuulutas ühiskonna eesmärgiks üldise õnne. Valitsus eksisteeris vaid selle kindlustamiseks. Selleks, et olla õnnelik, pidi inimene olema vaba. Deklaratsiooni kuues artikkel kinnitas vabaduse printsiipi. Seal oli öeldud, et vabadus - see kuulub kõigile ja igal inimesel on võimalus teha kõik, mis ei riku teise õigusi; tema peamine printsiip - loodus, tema peamine reegel - õiglus, tema kaitsja - seadus, tema moraalne piir on selgi-

Konvent demokraatlikum kodanlik esindusasutus. Ta valiti kõigi meesvalijate poolt alates 21.aastast (välja arvatud koduteerijad), valimised olid kaheastmelised. Ta eksisteeris kuni 26.X 1795, loovutades oma osa Viiesaja Nõukogule ja Vanemale Nõukogule.

tatud eeskirjaga: "Ära tee teisele seda, mida sa ei soovi, et sulle tehakse." Seitsmendas artiklis oli öeldud, et igal kodanikul on vabadus väljendada oma mõtteid, kas trüki- või mõnel muul viisil. Seitsmeteistkümnendas artiklis oli öeldud, et igal kodanikul on õigus tegelda ükskõik millise tööga, tööstusega, kaubandusega. Omand oli püha ja puutumatu, piirata võis seda vaid üldise kasu huvides. Progressiks võrreldes eelmise deklaratsiooniga oli koosolekute õiguse sisse toomine, s.t. seitsmendas artiklis oli öeldud, et ei või olla kitsendatud õigust rahulikele koosolekutele. Väga oluline oli, et anti õigus esitada kollektiivseid petitsioone, mida ei või muuta, peatada ega kitsendada. Eelmises deklaratsioonis oli see õigus kodanluse kartuse tõttu masside ees vaid üksikisikul. Deklaratsioon nägi ette abi vaestele ja töövõimetele.

Deklaratsioonis kinnitati võrdsuse printsiip. Nimelt kolmandas artiklis oli öeldud, et kõik inimesed on võrdsed looduse ja seaduse ees. Neljandas artiklis oli öeldud, et seadused kentivad võrdselt kõigi kodanike suhtes. Viiendas artiklis oli öeldud, et pääs ametisse on avatud kõigile kodanikele. Deklaratsioon astus välja orjuse olemuse vastu: "Inimese isiksus - see on võõrandamatu omandus" (art. 18). Deklaratsiooni kahekümne üheksandas artiklis oli öeldud, et igal kodanikul on õigus osa võtta seaduste koostamisest, oma esindajate ja ametiisikute valimisest. Sellega kaotasid jakobiinid kodanike jaotuse aktiivseteks ja passiivseteks, nagu seda nägi ette 1791.a. konstitutsioon. Kõik need õigused olid garanteeritud rahva suveräänsusega (art. 23-25). Kahekümne kaheksandas artiklis oli öeldud, et rahval on alati õigus läbi vaadata, ümber teha ja muuta oma konstitutsiooni - üks põlvkond ei või panna järgmist põlvkonda austama oma seadusi. Kolmekümnendas artiklis oli öeldud, et riiklikud ametid pole mitte auastmeks vaid kohustuseks. Kolmekümne viies artikkel tunnustas rahva õigust ülestõusule, kui valitsus rikub rahva õigusi. Deklaratsioon, läntudes Rousseaust, tunnustas suveräänsust nii nagu temagi ning samuti ei tunnustanud võimude lanususe printsiipi.

1793. aasta deklaratsioon ja konstitutsioon - siisid viisid tunduvalt järjekindlamalt läbi demokraatlikke printsiipe kui seda tegi 1791.a. konstitutsioon, kuid oma olemuselt olid nad kõik kodanikud. 1793. aasta jakobiinlik konstitutsioon kuulutas Prantsusmaa "ühtseks ja jagamatuks" vabariigiks. Seitsmendas artiklis oli öeldud, et suveräänne rahvas - see oli kõigi Prantsuse kodanike terviklikkus. Rahvas oli esindatud oma deputaatide kaudu ning viimased olid puutumatud. Igal kodanikul oli õigus osa võtta seaduse loomisest ja määrata endale usaldatavaid esindajaid (art. 29). Jakobiinlik konstitutsioon, esmakordselt Euroopa kontinendil, kuulutas midagi lähedast üldisele valimisõigusele. Üldist valimisõigust mõistsid 1793.aasta konstitutsiooni autorid siiski piiratult. Hävitades varandusliku tsensuse säilitasid nad rea teisi piiramisi. Nii oli valimisõigus kodanikel, kes on vähemalt 21-aastased, elanud antud kohas mitte alla 6 kuu ja elatuvad omast tööst. Valimisõigusest jäeti endiselt ilma naised, asumaade elanikkond jne. Konstitutsioon tagas võrdseuse kõigile prantslastele, isikliku vabaduse, julgeoleku, omandi, südametunnistuse vabaduse, üldise hariduse, ajakirjanduse piiramatu vabaduse, petitsioonide esitamise õiguse, koosolekute õiguse. Konstitutsioon nõudis, et ühiskond oleks abistanud viletsusse sattunud kodanikke toetuse, tööandmise näol, samuti neid kodanikke, kes olid võimetud tööd tegema - ülalpidamisvahenditega. Jakobiinid säilitasid aga Le Chapelier' (14. VI 1791) seaduse. Konstitutsioon seadis eriti kõrgele omandiõiguse, eraomandi kaitse, s.t. kodanliku omandi kaitse.

Vaatamata oma piiratud iseloomule, oli jakobiinide diktatuur tolle aja kõige eesrindlikuma klassi diktatuuriks ning jakobiinlik konstitutsioon sajandi kõige progressiivsemaks, demokraatlikumaks konstitutsiooniks.

Konstitutsioon nägi ette ühepalatilist parlamenti - Seadusandlikku Kogu, mis valiti otsese hääletuse teel lühikeseks ajaks (üheks aastaks). Konstitutsioon ei lange täielikult ühte ideedega, mis olid esile toodud Rousseau "Ühiskondlikus lepingus". Peatükis "Rahva suveräänsus" oli öeldud, et sea-

duste vastuvõtmine kuulub rahva funktsiooni ning rahval on õigus seadused läbi arutada (art. 10). Mis puutub aga Seadusandlikusse Kogusse, siis see esitas vaid seadusi. Viimased jõustusiid aga alles siis, kui kasvõi üks kümnendik esialgsetest kogudest pole neid 40 päeva jooksul tagasi lükanud, s.t. nende üle otsustas kogu suveräänne rahvas esialgsete kogude kujul. Tähtsamate seaduste ja samuti konstitutsiooni arutamiseks nägi jakobiinide konstitutsioon ette referendumi, mis kahtlemata rääkis konstitutsiooni demokratismist.

Võimude lahususe printsiipi 1793.a. konstitutsioon enam ei tunne. Konstitutsioon kehtestas võimude ühtsuse printsiibi. Täidesaatev Nõukogu valitakse Seadusandliku Kogu poolt ja on nagu tema juures asuvaks komiteeks, kusjuures Täidesaatvat Nõukogu ei valita mitte Seadusandliku Kogu liikmete hulgast. Täidesaatval Nõukogul lasus kohustus juhtida ja valvata üldist administratsiooni, tema tegevus oli piiratud Seadusandliku Kogu seaduste ja dekreetidega (art. 65). Jakobiiinide konstitutsioon kehtestas munitsipaalametite valitavust, rahva relvastumist, nendele välismaalastele varjupaigaõigust, kes olid oma maalt välja saadetud revolutsioonilise võitluse eest. Peatükis "Prantsuse vabariigi suhted välisrahvastega" kuulutatakse välja rida printsiipe, mis said aluseks kodanlikule rahvusvahelisele õigusele. Kuigi artikkel sada kaheksateist kuulutas prantsuse rahvast vabade rahvaste sõbrana ja loomuliku liitlasena, pole see tegelikkuses, s.t. Prantsuse valitsuse poolt leidnud peaaegu üldse rakendamist. Artikkel sada üheksateist kuulutas teiste maade siseasjadesse mittevahelesegamise printsiipi, sest prantsuse rahvas ei salli ka seda, et teised rahvad segaksid vahele tema valitsemisse. Edasi oli öeldud, et prantsuse rahvas mitte ialgi ei sõlmi rahu vaenlastega, kes on vallutanud Prantsusmaa territooriumi (art. 121).

Prantsuse revolutsioon rajas ka uue aluse endisele feodaalsele neutraliteedi instituudile. Feodaal-absolutistlike riikide poolt mõisteti neutraliteeti kui mõlematele sõdivatele pooltele võrdsete võimaluste kindlustamist. Seoses sel-

lega võisid neutraalsest territooriumist läbi minna sõdivad armeed, sealt võis värvata sõjaväge jne. Samuti võis neutraalne territoorium olla vaid ühe sõdiva poole käsutuses vastavalt sõlmitud lepingule. Konvendi dekreet 17.novembrist 1793.a. kohustas kodanikke ja kõiki vabariigi tsiviil- ja sõjaväeteenistuslasi austama ja sundima austama neutraalsete või liitlasrahvaste territooriumi. Sellest lähtudes polnud neutraalsel riigil lubatud lasta läbi oma territooriumi sõdivaid vägesid ega anda oma vägede kontingente sõdivate poolte käsutusse, ilma neutraliteeti rikkumata.¹

Konstitutsiooni revideerimine võis toimuda Rahvuskonvendi poolt (art. 115-117). Jakobiinide konstitutsioon jäi aga ainult projektiks, sest Konvent, kes võttis selle konstitutsiooni vastu, ei julgenud kodusõja ja välisohu tingimustes kehtestada konstitutsiooni, lükates seda edasi rahu sõlmimiseni.²

1793.aasta jakobiinide konstitutsioon oli ülim, mida suutis anda kodanlik revolutsioon. Kuid suuri loosungeid - vabadus, vendlus, võrdsus - ei olnud ta suuteline ellu rakendada. Kapitalistlik kord, kindlustades Prantsuse kodanlikus revolutsioonis, ei osutunud kaugeltki selliseks mõistuse, tõe ja õigluse võidukäiguks, nagu seda olid väljendanud XVIII sajandi mõtlejad feodalismile järgnenud ajajärku iseloomustades. Veelgi enam, kõik poliitilised vabadused, mida prant-

¹ Vt. J. Jegorov, Neutraliteedi osa rahvaste võitluses rahu ja sõltumatuse eest, Tallinn 1958, lk. 11-13.

² 1793.a. konstitutsiooni järgi pidi Konvent lõpetama oma tegevuse pärast konstitutsiooni kinnitamist rahva poolt. Kuid kui interventsiooni ja kodusõja olukorras oleks Konvent alustanud valimisi uude Rahvuskogusse, siis oleksid vabariigi arvukad vaenlased võinud revolutsiooni raskusi ära kasutada oma huvides, et demagoogia ja pettuse teel saavutada võitu valimistel ja kukutada jakobiinid. Konstitutsiooni rakendamine lükati määramatuks ajaks edasi ja Konvent kindlustas oma võimu. Täidesaatev Nõukogu kaotas järk-järgult oma tähtsuse. Kogu jooksev töö sise- ja välispoliitika küsimusis koondus Ühiskondlikku Päästekomiteesse ja Ühiskondlikku Julgeoleku Komiteesse. Mõlemad komiteed teostasid jakobiinide diktatuuri ja moodustasid Konvendi ees vastutava valitsuse.

suse revolutsiooniline rahvas aastail 1789-1794 oli saavutanud (vabariiklik kord, suhteliselt demokraatlik valimisüsteem, kohalike võimuorganite valitavus, trüki-, koosolekute- ja klubide vabadus, südametunnistuse vabadus, õigus petitsioonidele jne.) likvideeriti hiljem kodanluse enda poolt.

Riigi valitsemissüsteemis oli tähtis koht Konvendil ja temale alluvatel komisjonidel ja komiteedel. Viimaste seas omandavad erilise osa Ü h i s k o n d l i k P ä ä s t e k o m i t e e ja Ü h i s k o n d l i k u J u l g e o l e k u K o m i t e e . Esimene pidi teostama järelvalvet kõigi täidesaatva võimu organite ja asutuste üle. Ühiskondlik Päästekomitee etendas tähtsat osa jakobiinide diktatuuri süsteemis. Ühiskondliku Päästekomitee ülesandeks oli peamiselt võitlus kontrrevolutsionääridega ja kõigi nendega, kes rikkusid ühiskondlikku korda. Jakobiinide diktatuuri oluliseks relvaks oli ka revolutsiooniline tribunal.¹

Revolutsioonilise valitsuse organiteks kohtadel olid Konvendi komissarid. Viimaseid saadeti erakordsete volitustega departemangudesse, armeesse, munitsipaliteetidesse, rahva ühinguisse ja revolutsioonilistesse komiteedesse.

Konvendi tähtsaks toeks kohtadel olid munitsipaliteedid. Igas linnakommunis valis kohalik elanikkond revolutsioonilise komitee. Viimase ülesandeks oli pidevalt jälgida revolutsiooni vaenlasi.

Jakobiinide diktatuuri ajajärgus oli tähtis koht Jakobiinide Klubil Pariisis ja tema filiaalidel kohtadel, kes rakendasid ellu keskkлубi direktiive ja aitasid Konvendi komissare nende tegevuses. Prantsuse kodanlik revolutsioon saavutas ajavahemikus 1789-1793 suuri võite, mis leidsid kas otsest või kaudset kajastust vastavates konstitutsioonilistes aktides. Oli kindlustatud täielik vabadus kapitalismi arengule - kapitali vaba liikuvus, talupoegade ja käsitöölise väikeomandi vaba müük oksjonil, vaba tööjõu palkamine. Revolu-

¹ Vt. Большая Советская Энциклопедия, т. 36, лк. 185.

lutsiooni edaspidine areng oli kodanlusele ohtlik, ei vastanud ta klassihuvidele ja eesmärkidele.

Riigi ja õiguse kujunemise neljanda etapil iseloomustas revolutsiooni langus. Jakobiinide diktatuur oli niisiis revolutsiooni kõrgpunktiks ja kuna revolutsiooni edasine areng oli kodanlusele ohtlik ja ei vastanud tema huvidele. Jakobiinide diktatuur kukutati 27. juulil 1794.a., s.o. siis, kui kodanlik revolutsioon oli täitnud kõik oma ülesanded. Seoses sellega märkis V.I. Lenin, et kodanlikul revolutsioonil oli vaid üks ülesanne - minema pühkida, kõrvale heita, purustada kõik endise ühiskonna kammit-sad. Selle ülesande täitmisega täidab iga kodanlik revolutsioon kõik, mis temalt nõutakse: ta kiirendab kapitalismi kasvu.¹ 1794.a. suvel oli Prantsusmaal tee kapitalismi arenemiseks vaba, aadlimonarhia taastamise hädahoht oli kõrvaldatud. Võimule tulnud uus suurvõim kaotas 1795. aastal konstitutsiooniga jakobiinide diktatuuri demokraatlikud saavutused. Kogu senisest revolutsioonilisest seadusandlusest säilitas suurvõim vaid selle, mis teenis otseselt tema huve. Konstitutsioonist jäeti välja see, mis rääkis võrdsusest, nii majanduslikus kui poliitilises mõttes. Vaikiti maha rahva õigus ülestõusule, kui viimase õigusi rikutakse. Otsene valimisõigus kaotati, ühekojaline Seadusandlik Kogu asendati kahekojalisega: Viiesaja Nõukogu ja Vanemate Nõukogu. Viiesaja Nõukogu (1795-1799) poolt vastuvõetud seadused jõustusid vaid Vanemate Nõukogu kinnitusel. Deputaatide valimine oli kaheastmeline ja piiratud tsensustega (vanus 20 aastat, maks kolme põllutööpäeva ulatuses, 1 aasta paiksuse tsensust vabariigis). Tsensusega oli seotud ka deputaadiks saamine. Nimelt nõuti igalt Viiesaja Nõukogu liikmelt, et ta vähemalt 30 aastat vana oleks. Üks kolmandik tema liikmeist valiti igal aastal uuesti. Seaduste algatamise ja arutamise õigus kuulus vaid Viiesaja Nõukogule, kuna Vanemate Nõukogul oli õigus neid kinnitada või tagasi lükata.

¹ Vt. V.I. Lenin, Teosed, 27. kd., Tallinn 1955, lk.69.

Niisiis Vanemate Nõukogu oli Seadusandliku Kogu teiseks palatiks (1795-1799), mis oli samuti loodud 1795.a. konstitutsiooni alusel. Vanemate Nõukogu koosnes kaheksa viiekümnest liikmest, kes pidid olema vähemalt nelikümmend aastat vanad. Neid valiti samadel tingimustel nagu Viiesaja Nõukogu. Vanemate Nõukogu vaatas läbi, kinnitas või lükkas tagasi seaduseelnõud ("resolutsioonid"), mis olid esitatud Viiesaja Nõukogu poolt. Täidesaatev võim kuulus viiest liikmest koosnevale Direktooriumile (valitsusele), mis eksisteeris 1795-1799.a. novembrini. Täidesaatev võim oli eraldatud nõukogudest. Presidendi instituut heideti kõrvale kartusest, et president võib omandada peaaegu sama võimu nagu kuningas. Sellepärast piirduti viieliikmelise valitsusega ehk Direktooriumiga. Direktorid valiti ametisse Vanemate Nõukogu poolt Viiesaja Nõukogu ettepanekul. Igal aastal langes üks direktoreist Direktooriumist välja ja tema asemele valiti uus. Iga direktor pidi kolme kuu kestel juhatama Direktooriumi. Vanemate Nõukogul oli peale seadusandliku võimu õigus valvata selle järele, et Direktoorium ei haaraks võimu. Seadus tunnistati maksvaks alles pärast kolmekordset ettelugemist, kusjuures iga lugemise vahel pidi olema vähemalt viis päeva. Erijuhtumil (seda otsustas nõukogu ise) võis seadusi vastu võtta ka kiiremini. Keelati ära rahva poliitilised ühingud, kollektiivsed petitioonid. Masside aktiivsuse tõttu nihutab kodanlus oma poliitiliste eesmärkide realiseerimiseks esile Napoleon I, kelle sõjaväelises diktatuuris nähti kodanluse päästmist. Vabariigi 1799. aasta 9. novembri riigipöörde tulemusel moodustati ajutine Konsulaat, s.t. Direktoorium kaotati ja täidesaatev võim anti ajutiselt kolme konsuli kätte. Üks konsulitest oli Napoleon. Võim läks esimese konsuli kätte. 1799.a. (24. detsembril) pandi kehtima uus k o n s t i t u t s i o o n . Sellega III aasta vabariigi konstitutsioon loovutab oma koha vabariigi VIII aasta konstitutsioonile. Viimane, s.t. 1799.a. konstitutsioon, oli oma vormilt vabariiklik, kuid tegelikult kehtestas monarhistliku korra demokratiivsete poolkonstitutsiooniliste asutustega, kellel puudus reaalne võim. Ta keh-

testas härmiselt keerulise seadusandliku mehhanismi. Täide-
saatev võim siirdus kolmele konsulile (neid valiti kümneks
aastaks). Esimeseks konsuliks (peakonsuliks) sai Napoleon,
teised kaks olid vaid tema nõunikud. Esimesele konsulile an-
ti õigus määrata ministreid, ametnikke, kohtunikke, välissaa-
dikuid. Esimene konsul oli vabariigi kõigi relvastatud jõu-
dude ülemjuhataja. Temale kuulus seadusandliku initsiatiivi
õigus. Teisel ja kolmandal konsulil oli ainult nõuandev hää-
leõigus. Seadusandlus toimus sel teel, et R i i g i n õ u k o-
g u töötas seaduseelnõud välja. T r i b u n a a t aru-
tas neid, kuid ei tohtinud lõplikult otsustada. S e a d u s-
a n d l i k K o g u võis seaduseelnõu kas tervikuna vas-
tu võtta või tagasi lükata. S e n a t i l oli õigus sea-
dust tühistada, kui seda peeti viimase poolt konstitutsiooni-
le vastukäivaks. Tribunaadi, Seadusandliku Kogu (korpus) ja
Senati vahel tegelikult vahet ei olnud, pealegi reaalne võim
kuulus mitte neile, vaid Napoleonile. Seadused kuulutas välja
esimene konsul. Prantslased, kes olid vähemalt kakskümmend üks
aastat vanad, omasid valimisõiguse, kuid nad valisid mitte
saadikuid, vaid ainult saadikute kandidaate - notaableid (ni-
makaid mehi). Notaablite nimekirjast valis esimene konsul
äränagemise järgi Riiginõukogu, Tribunaadi ja Seadusandliku
Kogu liikmed. Selline valimissüsteem oli parlamentarismi ka-
rikatuuriks, kindlustades esimese konsuli ainuvalitsemist.
Kuid isegi selline konstitutsioon ei olnud Napoleonile meelt-
mööda. Ta tahtis kehtestada piiramatut sõjaväelist diktatuu-
ri ning seepärast suunas oma tegevuse rangelt tsentraliseerit-
ud politseilis-bürokratliku aparaadi loomisele. 17.veebrua-
ril 1800.a. seadusega määrati kindlaks Prantsusmaa uus ad-
ministratiivne korraldus, millega kaotati revolutsiooni ajal
rajatud omavalitsus. Iga departemangu eesotsas seisis nüüd
prefekt, kes määrati esimese konsuli poolt. Viimane määras
ka prefektuuri nõunikke, departemangu nõukogu liikmeid, ring-
kondade allprefekte ja isegi kogukondade meere ning nende
abilisi. Provintsi ja kohalik omavalitsus asendati prefektide
peremehetsemisega. Kohaliku omavalitsuse ja parlamentaarse

korra kaotamine, politseilis-bürokraatliku režiimi rajamine, kodanlik-demokraatlike õiguste mahasurumine - see oli iseloomustavaks tolleaegsele Prantsusmaale.

V i i e n d a l e t a p i l toimus pööre, mille teostas Napoleon Bonaparte, kes 1804.a. kuulutati prantslaste imperaatoriks. Nimelt 18.V 1804 võeti vastu XII aasta konstitutsioon, mis kuulutas Prantsusmaa keisririigiks, Napoleon Bonaparte'i aga päriliku võimuga prantslaste keisriks. Uus konstitutsioon alistas Senati täielikult Napoleoni võimule. Tribunaat jagati nüüd kolmeks sektsiooniks, kes pidasid istungeid eraldi ning suletud uste taga. Ja kui 2. detsembril 1804 krooniti Napoleon keisriks, siis kaotati Tribunaat ja Seadusandlikku Kogu edaspidi peaaegu üldse enam kokku ei kutsuta. Uued seadused anti kas Senati otsuste näol või keisri dekreetidena, kusjuures sõna "vabariik" kadus täielikult tarvituselt. Prantsusmaal kujunenud bonapartism kujutas endast suurkodanluse kontrrevolutsioonilise diktaatori ühte vormi, mis kasvas välja kodanluse kontrrevolutsioonilisest demokraatlikest ümberkujundustest ja demokraatlikust revolutsioonist. Ta toetus militaristlikule kildkonnale ja teostas laveerimispoliitikat klassijõudude paigutuse ebaõiglasena tasakaalu tingimustes. Bonapartism tekkis olukorras, kus klassivõitlus oli saavutanud äärmise teravuse, kusjuures põhilised võitlevad klassid nagu tasakaalustaksid teineteist: kodanlus ei olnud suuteline jagu saama revolutsioonilisest liikumisest, proletariaat oli veel nõrk ja ei saanud võita võitluses. Revolutsiooniline olukord, milles tekkis bonapartism, sundis kodanlust maskeerima oma kontrrevolutsioonilisi taotlusi näilike reformidega, looma illusioone "parteitust", "väljaspool klasse" seisvast valitsusest. Tühiste järeleandmistega ja lubadustega teostas kodanlus laveerimise ja masside petmise poliitikat. Bonapartismi iseloomustab veel deklasseeritud elementide ärakasutamine, sotsiaalne demagoogia. Viimasega käsikäs toimus pealetung demokraatiale ja revolutsioonilisele liikumisele, kusjuures ulatuslikult kasutati šovinistlikku propagandat ja agressiooni. Bonapartismi ajal ka-

sutati ulatuslikult politseilik-bürokratlikku aparati ja kirikut (masside petmise poliitika teostamiseks).

Üleminek konsulaadilt keisririigile ei puudutanud kodanliku revolutsiooni põhitulemust - kapitalistlike vahekordade võitu. Uute koodeksite avaldamine (1804.a. "Tsiviilkodeks", 1807.a. "Kriminaalkodeks", 1811.a. "Kaubanduskodeks") aitas veelgi enam kindlustada neid suurkodanluse saavutusi.

Pärast Napoleoni sõdasid toimunud restauratsioon kandus mitte ainult Prantsusmaale, vaid ka teistesse maadesse. Peodaalne reaktsioon ei olnud siiski suuteline lõplikult likvideerima kõiki 1789-1793 Prantsuse kodanliku revolutsiooni sotsiaal-majanduslikke saavutusi. Järgnevad kodanlikud revolutsioonid 1830.a. ja 1848.a. andsid sellele reaktsioonile otsustavad löögid ja puhastasid teed Prantsusmaa kapitalistlikuks arenguks.

Endise Bourbonide dünastia restauratsioon, s.o. vabariigivastase valitsemisvormi restauratsioon toimus "... kapitalistlike tootmissuhete pinnal"¹ ning seetõttu Louis XVIII oli sunnitud 4.juunil 1814 andma konstitutsiooni, mida nimetati hartaks. Kuigi see oktruajeeritud harta kaotas revolutsiooni ajal kehtima pandud kodanliku võrdsuse, vaimulikkonna ja aadli seisuslikud privileegid, jättis ta Napoleoni "Tsiviilkodeksi" puutumata, säilitas Prantsusmaal administratiivse ja kohtukorralduse.

1814.a. harta järgi muutus Prantsusmaa konstitutsiooniliseks monarhiaks. Kuningas sai suured õigused mitte ainult täidesaatva võimu (art. 14), vaid ka seadusandluse (art.15) valdkonnas. Kuninga ja tema ministrite võimu piiras parlament. Viimane koosnes kahest kojast - Peeride ja Saadikutekojast. Esimesse kuulusid kuninglikud printsid ja kuninga poolt määratud liikmed (viimaste kohad olid pärandatavad). Peeridekojas arutamine ei olnud avalik. Saadikutekoda (alamkoda) valiti kõrge varandusliku tsensuse alusel. Kuidas va-

¹ V.I. Lenin, Teosed, 10. kd., Tallinn 1952, lk. 307.

lida liikmeid alamketta, seda konstitutsioon kindlaks ei määranud. Kuningas lubas seda teha eriseadusega. Poliitilisest elust osavõtmiseks oli määratud väga kõrge vanusetsensus. Nimelt valijad pidid olema kolmekümne-aastased ja saadikud neljakümne-aastased. Saadikult nõuti veel, et ta peab maksma tuhat franki aastas maksu. See saadikutsensus oli nii kõrge, et Prantsusmaal leidus vaid viisteist tuhat isikut, keda võidi valida saadikuks ja üheksakümmend tuhat inimest, kes tohtisid valida. Laialdased rahvahulgad olid täiesti eemaldatud osavõtust riigi poliitilisest elust. Saadikutekoja saadikud ei saanud mingisugust palka. Valimiste kolleegiumide eesistujaid määras ametisse kuningas. Saadikutekoja istungid olid avalikud. Kui aga viis Saadikutekoja liiget nõudsid, suleti istungid kõrvalistele isikutele.

Täidesaatev võim teostus kuninga poolt departemangude ülemate kaudu, kes koos mõningate portfelliita ministritega moodustasid ministrite nõukogu. Departemangu seas olid: justiitsdepartemang, siseasjade-, finants-, välisasjade-, sõjaväe-, mereväedepartemang. Ministrite nõukogu koosseisus olid teatava aja ka mõned teised ministrid. Ministrid võisid olla Peeride- ja Saadikutekoja liikmed. Saadikutekojal oli õigus süüdistada ministreid Peeridekoja ees ja see võis nende üle kohut mõista. Kuigi hartas oli ette nähtud Salanõukogu, ei olnud viimasel praktiliselt mingit tähtsust. Vaatamata sellele, et harta järgi oli kuulutatud välja usuvabadus, oli katoliiklik religioon kuulutatud riiklikuks. Harta kuulutas isikuvabadust ja kõikide võrdsust seaduse ees, kuid tegelikult politsei, kohus ja administratsioon organiseerisid endiste revolutsionääride ja restauratsiooni mittepooldajate ulatuslikku jälitamist. Harta oli aadelkonna ja kodanluse ladviku kompromissi väljenduseks. 1824.a. pikendati Saadikutekoja liikmete volitusi seitsme aasta peale; igal aastal valiti üks seitsmendik saadikuist uuesti. 1825.a. oli avaldatud seadus, mille kohaselt kõigile endistele emigrantidele, kelle maad oli konfiskeeritud ja läinud uute omanike valdusse, anti kompensatsiooni, mis kutsus esile pahameele tormi

kogu Prantsusmaal. Olid avaldatud ka seadused, mis olid suunatud katoliikliku kiriku valitseva positsiooni taastamiseks. 1830.a. avaldati vastuolus 1814.a. harta nõuetele kuus ordonanssi, millega kuningas saatis alles kokkutulnud palati, kus domineerisid liberaalid, laiali, muutis valimissüsteemi (keelati valimiseelseid koosolekuid, miitinguid jne.) või teiste sõnadega, keelati igasugune poliitiline tegevus. Palati seadusandlike õigusi kärbiti.

Kuigi 1830.a. juulirevolutsiooniga läks võim ajutise valitsuse kätte ning kuningas oli sunnitud loobuma troonist, panid liberaalid, kes seisid 1830.a. kodanliku revolutsiooni eesotsas, Prantsuse troonile kodanlikele ringkondadele lähedase Orleans'i hertsogi Louis Philippe'i. Viimane kuulutati esialgu kuningriigi asevalitsejaks ning siis prantslaste kuningaks. Uus kuningas andis usuvande uuele konstitutsioonile, mis kujutas endast 1814.a. hartat pisut muudetud kujul (Saadikutekoja võimupiire laiendati, peeride kohtade pärikkus kaotati, valijate varanduslikku tsensust alandati veidi, pandi kehtima kommuunide ja departemangude omavalitsus). Politseilik-bürokraatlik aparaat, mis oli loodud Napoleoni ja Bourbonide poolt, säilitati Louis Philippéi poolt. Prantsusmaa reaktsioonilisel aadlil ja vaimulikkonnal ei õnnestunud taastada Prantsusmaal feodaalabsolutistlikku korda, hävitada 1789-1794.a. kodanliku revolutsiooni tulemusi.

1848.a. revolutsioonis, mis vastupidiselt 1830.a. revolutsioonile ei olnud mitte kodanlik, vaid kodanlik-demokraatliku iseloomuga, kuulutati välja II Prantsuse vabariik.¹ Masside poliitiline aktiivsus ja oma nõrkuse tundmine dikteerisid ajutise valitsuse ette kodanlikule enamikule laveerimise ja järeleandmise taktika. Kuid see pealesunnitud järeleandmiste poliitika ei takistanud ajutise valitsuse enamikku valmistumast otsustavaks võitluseks proletariaadiga. Sellises olukorras võeti vastu 1848.a. k o n s t i t u t -

¹ vt. Революция 1848 во Франции, Большая Советская Энциклопедия, т. 36, лк. 187-190.

s i o n . See kuulutas Prantsusmaa demokraatlikuks; ühtseks ja jagamatuks vabariigiks, mis oli rajatud "vabaduse, võrdsuse ja vendluse" põhimõttele. Konstitutsioon oli põhiliselt 1830.a. konstitutsioonilise harta vabariiklikuks muudetud väljaandeks.¹

Konstitutsioonil I ptk. käsitles "suveräänsust", II ptk. kohaselt ei tohtinud kedagi vastuolus seaduse ettekirjutustega arreterida või kinni pidada. Kaotati surmanuhtlus poliitiliste kuritegude eest. Samas peatükis oli veel öeldud, et orjus ei tohi esineda Prantsusmaale kuuluval territooriumil. Oli ette nähtud usu-, koosolekute-, petitsioonide- ja manifestatsioonide vabadus, omandi puutumatus ja ettevõtlikkuse vabadus.

III ptk. oli deklareeritud, et vaba valitsuse esimeseks eelduseks on võimude lahususe printsiip. IV ptk. käsitles seadusandlikku võimu ja V ptk. täidesaatvat võimu. VI ptk. nägi ette Riiginõukogu moodustamise, mille liikmed määrati Rahvuskogu poolt kuueks aastaks. Riiginõukogu arvutas eelnevalt valitsuse seaduseprojekte, mis siis läksid Rahvuskogusse läbivaatamisele. Riiginõukogu funktsioonid reglementeeriti seadusega. VII ptk. käsitles Prantsusmaa sisemist administratiivset korraldust. VIII ptk. käsitles kohtuvõimu küsimust.

Seadusandlik võim kuulus kolmeks aastaks valitud üldise, otsese ja salajase hääletamise kaudu moodustatud ühekojalisele Seadusandlikule Kogule. Täidesaatev võim anti vabariigi presidendile (valiti neljaks aastaks üldise hääletamise teel).² Presidendi varustamine laialdaste volitustega oli

¹ Vt. K. Marx, Louis Bonaparte'i kaheksateistkümmes brümmäär, Tallinn 1952, lk. 22 jj. või Karl Marx ja Friedrich Engels, Valitud teosed kahes köites, I kd., Tallinn 1957, lk. 198 jj.

² 1850.a. valimisseadusega vähendati tunduvalt veelgi valijate arvu (nii keelati valimistest osa võtta neil isikul, kes on vastutusele võetud osavõtu eest salaühinguist, ülestõusudest, võimude suhtes lugupidamatuse avaldamise eest; suurendati paigusetsensust kuult kuult kolme aastani, kusjuures viimase määramine oli seotud suurte formaalset laadi

tingitud suurkodanluse taotlusest luua tugev võim, mis oleks olnud võimeline pidurdama rahvamasside liikumist.

Vabariigi presidendiks sai Louis Bonaparte, kes 1851. aastal teostas riigipöörde. Prantsusmaal kehtestus teist korda kodanluse avalik diktatuur uutele tingimustele kohane- nud bonapartismi näol. Seadusandlik Kogu saadeti laiali ning 1852 .a. avaldatud k o n s t i t u t s i o o n i g a antakse kogu täidesaatev võim kellegi ees vastutust mitte- kandvale presidendile, keda valiti kümneks aastaks. Senati ja Riigikogu liikmeid määras president. President nimetas ame- tisse ministreid ja kõrgemaid riigiametnikke, tema oli ühtlasi valistuse ja kiriku eesotsas. Seadusandlikus Kogus oli kaks- sada viiskümmend liiget. Neid valiti üldise valimisõiguse alusel kuueks aastaks. Valitsus aga tegi teatavaks rahvale, millised rahvasaadikute kandidaadid on temale vastuvõetavad. Alamkojal ei olnud õigust algatada seadusi, anda edasi pe- titsioone ega teha arupärimisi. Tal ei olnud õigust valida ka oma presidenti ning viimase abi. Senatisse (ülemkotta), milles oli sada viiskümmend liiget, nimetas kõik eluaegsed liikmed president ise. Senatil olid põhiseaduse kohaselt suured õigused: ta otsustas, kas seadus on vastuolus põhi- seadusega, seletas põhiseaduse mõtet, tal oli õigus teha et- tepanekuid põhiseaduse muutmiseks, ta võis vastu võtta pe- titsioone ja kinnitada seadusi.

Samal aastal kuulutati Prantsusmaa keisririigiks ning president Louis Bonaparte sai keisriks Napoleon III nime all. Napoleon III režiim oli bonapartismi poliitika tüüpiliseks väljenduseks.

"Prantsusmaa ajalugu näitab meile, et bonapartistlik kontrrevolutsioon tekkis XVIII sajandi lõpuks (hiljem aga teist korda 1848.-1852.a.) kontrrevolutsioonilise kodanluse pinnal, rajades omakorda teed legitiimse monarhia restauree-

raskustega). See valimisseadus vähendas valijate arvu kolme miljoni võrra. Vt. K. Marx, Klassivõitlus Prantsusmaal aastail 1848-1850, Tallinn 1951, lk. 126 jj. või K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed kahes köites, I kd., lk. 173 jj.

rimiseks. Bonapartism on valitsemisvorm, mis kasvab välja kodanluse kontrrevolutsioonilisusest demokraatlike ümberkujunduste ja demokraatliku revolutsiooni olukorras."¹

Bonapartismiks (kahe Prantsuse keisri Bonaparte'i nime järgi) nimetatakse sellist valitsust, kes püüdis näiliselt olla parteitu, kasutades kapitalistide ja tööliste parteide äärmiselt teravat võitlust teineteise vastu. Tegelikult kapitaliste teenides pettis selline valitsus kõige rohkem töölisi lubaduste ja almustega. Bonapartismi põhimiseks ajalooliseks tunnuseks on, nagu nägime, militaristlikule kildkonnale (sõjaväe halvemaile elementidele) toetuva riigivõimu labeerimine kahe vaenuliku klassi ja jõu vahel, mis enam või vähem tasakaalustavad teineteist. 'Sovinismi hiiglaslik tugevnemine ning sõjaväelise võimu (ja järelikult ka riigivõimu) üleminek bonapartistide sõjaväelise jõugu kätte, rahvahulkade suhtes vägivalda tarvitamine on iseloomustav bonapartismile.

1848.a. revolutsiooniga kättevõidetud kodanlik-demokraatlikud vabadused kaotati. Parlamentlik süsteem säilitati küll vormiliselt, kuid tegelikult ei olnud parlamandil peaaegu mingisugust võimu. Seadusandlikul Kogul ei olnud seadusandlikku initsiatiivi, õigust valitsuse seaduseelnõudes parandusi teha ega isegi õigust endale ise esimeest valida. Mis puutub aga üldisse valimisõigusse, siis kindlustas valitsus endale administratiivse surve ja ametlike kandidatuuride süsteemi kaudu valimistel alatise enamuse.

Kogu võim oli tegelikult Napoleon III ja käputäie kõrgemate bonapartistlike aukandjate kättes. Viimased võimuteesid õukonnas, sõjaväes, Senatis, Riiginõukogus, ministeeriumides, kohtuametkonnas jne. Sellega siis, kui oli teostatud Prantsusmaal riigipööre ja Napoleon III sai võimule, oli parlamentarism likvideeritud. Napoleon III ja bürookraatlik aparaat millele ta toetus, laiendasid oma võimu äärmuseni.

¹ V.I. Lenin, Teosed 25. kd., Tallinn 1954, lk. 235--236. Vt. samuti lk. 217-219.

Kuid Napoleon III tuli oma võimutsemise ajal muuta valitsemisüsteemi seoses sellega, et suurenes selle süsteemi vaenlaste arv. Seepärast teise keisririigi ajaloos eristus selgesti kaks ajajärku: nn. autoritaarse (isevalitsusliku) ja "liberaalse keisririigi" periood. Lahkemeks nende kahe ajajärgu vahel on 1860. aasta, mil selleks, et nõrgestada kasvavat rahulolematust, oli Napoleon sunnitud laiendama Seadusandliku Kogu ja Senati õigusi.

1864.a. tühistati seadus streikide täieliku ärakeelamise kohta (Le Chapelier' seadus), mis teatavasti kehtis alates 1791.a. Streik lakkas olemast kriminaalselt karistatav tegu. Kuid tõelist streigivabadust töölised siiski ei saanud, sest puudus streigi edukaks organiseerimiseks vajalik koosolekute jm. vabadus. Pealegi oli streike käsitlevate paragrahvide uus redaktsioon selline, et iga aktiivne, pealetungiv, organiseeritud streik tunnistati ebaseaduslikuks. Need "reformid" ei puudutanud II keisririigi politseilis-bürokratiliku režiimi aluseid.

Töölislikumise kasv ja kodanliku opositsiooni tugevnemine teise impeeriumi viimastel aastatel sundisid Napoleon III valitsust minema uutele järeleandmistele. 1869.a. kehtestati selline kord, et seadusandlik initsiatiiv peale imperaatori on ka Seadusandlikul Kogul. Laienes ka Senati osavõtt seadusandlusest jne.

Lõpuks oli Louis Napoleon sunnitud oktruajeerima Prantsusmaale uut ja seejuures "liberaalsemat" konstitutsiooni. 1870.a. kuulutati, et see konstitutsioon tunnustab, kinnitab ja kindlustab 1789. aastal väljakuulutatud põhimõtteid, kuid konstitutsiooni tekstist oli väga raske midagi taolist leida. Seadusandlik võim oli usaldatud imperaatorile, Senatile ja Seadusandlikule Kogule. Senat koosnes vastavaist ametiisikuist ja imperaatori poolt määratud isikuist. Seadusandlik Kogu valiti üldise valimisõiguse alusel. Ministrid olid vastutavad ainult imperaatori ees. Imperaatorit tunnustati vastutavaks rahva ees. Kuid eespool mainitud abinõud ei saanud ära hoida impeeriumi lagunemist, millele andis lõpliku tõuke 1870-1871.

aastal imperaatorile ebaedukas sõda. Teine imperium varises kokku.

2. Tsiviilõigus.

Prantsuse revolutsioon likvideeris tsiviilõiguse valdkonnas feodaal-tsiviilõiguslikud suhted ja kinnitas kapitalistlikud. "... Kodanluse võit tähendas siis uue ühiskondliku korra võitu, kodanliku omanduse võitu feodaalomanduse üle, natsiooni võitu provintsialismi üle, ... kodanliku õiguse võitu keskaegsete privileegide üle".¹

Revolutsiooni ajal oli tsiviilseadusandlus suunatud kõigepealt feodaalinstituutide likvideerimisele ning siis kapitalistlike suhete reguleerimisele. Viimaste kehtestamine nõudis individuaalse eraomandi vormistamist tööriistadele ja tootmisvahendele ning kindlustas eksploateerimist mittemajandusliku sunnijõu rakendamise teel. Kapitalisti ja proletaarlase vahel sõlmitud leping oli siin juriidiliseks vahendiks. Selleks, et sellist lepingut saaks sõlmida, oli vajalik peale eraomandi olemasolu tööriistadele ja tootmisvahendele veel vabade inimeste formaalne võrdsus ja üldine õigusvõime, mis võimaldaks majanduslike võimaluste piires igähele vaba ettevõtlikkuse ja lepingu sõlmimise ja ta sisu määramise vabaduse. Selles seisis kodanliku tsiviilõiguse progressiivne iseloom võrreldes feodaalse õigusega.

Enne revolutsiooni ei omanud kõik elanikud tsiviilõigusvõimet. Olid mitmesugused elanikkonna kategooriad, kelle õigusvõime oli piiratud. Õigusvõime maht oli määratletud kuuluvusest vastavasse seisusesse. Revolutsioon likvideeris järkjärgult need piiramised. Nii 1789.a. olid aadlikud sunnitud loobuma reast oma õigustest-privileegidest, näiteks kohtuõigusest, eriõigustest jahipidamises jne. Ühiskonna seisuslikule jaotusele tehti lõpp. Kadusid usulised erinevused. 1792.a.

¹ Vt. K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, kahes köites I kd., lk. 47.

dekreediga sai naine tsiviilvõrdsõigusluse: nimelt naisele anti õigus osa võtta perekonnaseisuaktide teostamisest, anda volitusi. Tsiviilõiguslikust (formaalsest) võrdsusest kaugemale ei mindud. Poliitilisi õigusi naine ei saanud. 1794.a. kaotati orjus asumaades. Mis puutub feodaalsetesse piiramistesse maavalduse osas, siis võimul olev suurvõimkond täitis väga aeglaselt talurahvamasside nõudmisi. Nii 5.-11.augusti 1789.a. seadused, kuigi deklareerisid feodaalse korra tühistamist, kehtestasid siiski sellise korra, et talurahva varanduslikku laadi koormised kuulusid väljaostmisele. Tühistati ainult tsiriklikud koormised. Täiesti loomulik, et sellises olukorras avaldas talurahvas vastupanu, toimus rida ülestõuse. Alles 1792.aasta dekreediga tühistati feodaalsed õigused maale ilma hüvitusteta, välja arvatud üksikud. Feodaalne omand muutus vabaks feodaalkoormistest ning sellega oli kehtestatud kodanlik omand maale. Sellele lisaks läks rida maid riigi omandusse. Nimelt Prantsuse revolutsiooni käigus konfiskeeriti riigi poolt liikumatu ja liikuv vara, mis varem kuulus vaimevõimkonnale, emigrantidele, kuningale, aadlikele. Vastavalt Asutava Kogu 2. novembri 1789.a. seadusele läksid "rahvuse käsutusse" esmajärjekorras kiriklikud varad, nende seas kiriku maavaldused, mis moodustasid umbes ühe viienäädiku kogu Prantsusmaa territooriumist. Need kirikult konfiskeeritud varad lasti edaspidi väljamüügile. Asutavas Kogus domineerinud kodanlik-aadlike liberaalne blokk lootis juhtida sel teel talurahvast kõrvale võitlusest mõisnike maa pärast, tugevdada monarhia finantsolukorda ja murda feodalismi tugevama toe - kiriku. Sel teel tekkinud "Rahvuslike varade" fond suurenes pidevalt. Nii 1792.a. olid natsionaliseeritud emigrantide varad, mis samuti läksid väljamüügile. "Rahvuslikud varad" läksid väljamüügi tagajärjel suuremal määral kodanluse kätte, vähesel määral - jõukamale talurahvale. "Rahvuslike varade" väljamüügi süsteem kajastab revolutsioonilise kodanluse piiratust, kes ei olnud võimeline sellistele abinõudele, nagu mõisamaavalduse täielik likvideerimine, kogu maa natsionaliseerimine ja viimase tasuta jaotamine

kogu talurahvale. Peale kontrrevolutsioonilist pööret 27. juulil 1794 hakati tagasi andma müümata jäänud "Rahvuslikke varasid" nende endistele omanikele või nende pärijaile. Väljamüüdnud "Rahvuslike varade" endised omanikud said aga restauratsiooniajal (1825.a.) kompensatsiooni 1 miljardi frangi ulatuses.

1792.a. toimus riigile läinud maade müük väikekruntideks, millega Prantsusmaal tekkis väikemaomanike suurearvuline kiht. Kuid kõige vaesem talurahvas ikkagi ei saanud maad. Prantsuse revolutsiooni ülesandeks oli kehtestada piiramata eraomand maale, et saaks vabalt käsutada (kasutada) maad, s.t. muuta teda kaubaks jne. Aga selleks oli kõigepealt vaja likvideerida feodaalsed piiramised maavalduse osas. Talurahva loosungiks oli maa vabastamine, s.t. feodaalse õiguse likvideerimine maale. Suurkodaanlus ja oma mõju säilitanud feodaalid avaldasid ägedat vastupanu nendele nõudmistele ja ainult võitluse protsessis olid nad sunnitud minema järeleandmistele teed mööda. Vastavalt 17. juuli 1793.a. dekreedile kuulusid kõik feodaalsed koormised kompensatsioonita likvideerimisele.

Kodaanlus oli huvitatud ka nende tõkete likvideerimisest, mis takistasid vabakaubanduse arengut.

Revolutsioon kehtestas ilmaliku abielu. Abielu oli nüüdsest peale tsiviililepinguks, mis sõlmiti riigivõimuorgani ees. Lähtudes inimõiguste kaitsest läheb seadusandlus naiste õiguste teatavale kaitsmisele ning vanemate võimu piiramisele. Ja kui omal ajal katoliiklik kirik põhimõtteliselt eitas abielulahutust, siis nüüd teatavatel juhtumel oli abielulahutus võimaldatud. Samal ajal perekonda käsitleti kui teatavat suletud ühtsust, riik oli kõrvaldatud vahetust vahelesegamisest perekondlikesse tülidesse ja lahkeldesse jne. kui nendel ei olnud eriti teravat iseloomu, s.t. kui nad ei rikkunud kriminaalseaduse sätteid. 20. septembri 1790.a. dekreet võimaldas abielulahutuse poolte vastastikusel nõusolekul ja iseloomude mittesobivuse puhul. Abielulahutus oli lubatud teatud juhtumel ka ühe abielupoole avalduse alusel

(näit. kui üks abielupooltest oli mõistetud raske kuriteo sooritamise eest pikemaks ajaks vanglasse, vaimuhaige, ühe abielupoole toore käitumise puhul, viieaastase eemalviibimise puhul). Iseloomude mittedobivuse puhul oli ette nähtud järgmine kord selle kindlaksmääramiseks: kuu, kolme ja kuue kuu pärast, peale asja algatamist toimusid perekonna koosolekud ning peale viimast pidi veel mööduma kuus kuud, kui sai abielulahutuse. Selline kord oli mõeldud selleks, et ära hoida abielulahutust äkilise vihapurske jne. puhul. Abielulahutus vastastikusel nõusolekul nõudis asja arutamist perekondlikul koosolekul kahe kuu pärast peale asja algatamist, kui ei ole lapsi, ning nelja kuu pärast, kui on lapsed. Teistel juhtumitel pidi ametiisik viivitamata kuulutama abielulahutuse, kui vastavad asjaolud andsid õiguse abielu lahutamiseks.

Seadusandlus ühtlustas ja reguleeris ka pärimisõigust.

Revolutsiooni ülesandeks oli kehtestada kogu Prantsusmaal ühtne tsiviilõigus. Teataval määral see saavutati sel teel, et avaldati uued seadused, mis kõigepealt kehtestasid kogu Prantsusmaa territooriumi ulatuses piiramata eraomandi, vabakaubanduse jne. Sellega oli saavutatud teatav õiguse unifikatsioon (s.t. ühtse õiguse kehtestamine).

Kuid see ei olnud veel küllaladane: revolutsioonijärgu seadused puudutasid ainult üksikuid küsimusi ja ei määranud ühtset tsiviilõiguslike normide süsteemi. Seepärast juba revolutsiooni algusest peale võetakse ette abinõusid, et kogu Prantsusmaa ulatuses oleks loodud ühtne tsiviilkoodeks, kuid see ei andnud niipea tulemusi. Alles peale seda, kui kindlustus suurkodaanluse võim Napoleoni valitsusega eesotsas, võeti vastu ja kehtestati 1804.a. Prantsusmaal " P r a n t - s u s e t s i v i i l k o o d e k s " (C o d e c i v i l). Esialgul nimetati koodeksit "Prantslaste tsiviilkoodeksiks" (Code civil des Français). 1807.a. koodeks oli nimetatud ümber "Napoleoni koodeksiks" ja 1816.a. saab ta uuesti nimetuseks "Tsiiviilkoodeks" (Code civil).¹ Selle koodek-

¹ vt. Французский гражданский кодекс 1804, перевод Петербургского И.С., Москва, 1941.

si aluseks olid pandud rida printsiipe, mida kuulutas välja kodanlik revolutsioon. Kõigepealt fikseeris koodeks feodaalsuhete likvideerimist ja selles seisis tema progressiivne tähtsus. Koodeksi aluseks olid seatud sellised printsiibid nagu kõigi tsiviilõiguslik võrdsus seaduse ees ja eraomandi piiramatus.

Ühtlasi leiame me koodeksis ka kontrrevolutsioonilisi seisukohti, mis olid sammuks tagasi võrreldes jakobiinide diktatuuri ajajärguga, näiteks perekonnaõiguse valdkonnas. Napoleon, kes lämmatas Prantsuse revolutsiooni, säilitas ainult neid revolutsiooni saavutusi, mis olid kasulikud suurkanalusele.

"Prantsuse tsiviilkoodeks" etendas suurt osatähtsust. Engels nimetas seda koodeksit kodanliku ühiskonna klassikaliseks seaduste koguks.¹

Koodeks andis esimest korda ajaloos kokkusurutud ja täp- ses vormis kodanliku seadusandluse põhiseisukohad tsiviilõiguse valdkonnas ning kinnistas järjekindlalt kapitalismi printsiipe.

Koodeks lähtus järgmisest jaotusest: niinimetatud eraõigus jagunes tsiviil- ja kaubandusõiguseks. Viimane käsitles kaupmeestevahelisi suhteid ja reguleeris erilisi kaubanduslikke tehinguid, millest võtsid osa ka mittekaupmehed (näit. veksel). Kaubandusõigust reguleeriti mitte "Tsiivilkoodeksi" poolt, vaid erilise "Kaubanduskoodeksiga". Sellega siis hõlmas "Tsiivilkoodeks" ainult tsiviilõiguslikke suhteid selle sõna kitsamas tähenduses, s.t. eraõiguslikke suhteid, mis ei ole kaubanduslikud suhted.

Koodeks jagunes sissejuhatavaks tiitlikuks (seaduste avaldamisest, kehtivusest ja rakendamisest) ning kolmeks raamatuks. Esimene raamat on pühendatud isikuile. Temas sisalduvad üldreeglid füüsiliste isikute õigusvõime ja teovõime kohta.

¹ Friedrich Engels, Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp, Tallinn 1959, lk. 42. või K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed kahes köites, II kd., Tallinn 1960, lk. 326.

Siia kuuluvad peamiselt perekonnaseisuaktid, abielu, lahutus, vanemate- ja lastevahelised suhted, õigusvõime piiramised alaealisuse ja vaimuhaiguse tõttu.

Koodeksis puudusid üldreeglid juriidilistest isikutest. Revolutsiooniaegne seadusandlus suhtus eitavalt juriidiliste isikute suhtes; nimelt kardeti, et juriidiliste isikute (vormis) näol võivad taastada oma eksisteerimist feodaalsed, peamiselt kiriklikud, asutised. See eitav suhtumine kandus ka koodeksisse.

"Tsiiviilkoodeksi" teine raamat sisaldas eeskirju varadest ja mitmesugustest omandi liikidest. Siin anti üldreeglid omandiõigusest, usufruktist ja servituutidest, millel oli suur tähtsus talurahva väikemaomandi tingimustes.

Kolmas raamat moodustas mahult üle kahe kolmandiku koodeksist. Selles oli eeskirju mitmet liiki omandi omandamise viisidest. Siia kuulus ka pärimine (seaduslik- ja testamenti põhjal), lepingud (selles osas käsitleti ka abielupoolte varanduslikke suhteid, mis põhinevad abielulepingul) ja väljaspool lepingut tekkinud kohustused (näiteks seoses kahju tekitamisega).

Koodeksi koostajad ei seadnud oma eesmärgiks anda tsiiviilõiguslike normide ammendatud süsteemi, nad seadsid oma eesmärgiks fikseerida sätted, millel on praktiline tähtsus.

Koodeks oli kirjutatud tolle aja kohta lihtsas ja selges keeles. Täpsetes vormelites, mis ei kutsu esile kahemõttelisust, kinnitas ta kapitalistlikud suhted: piiramatut eraomandit ja lepingu vabadust, kodanluse ülemvõimu ja proletariaadi allutatud seisundit üldise ja võrdse õigusvõime sildi all.

Koodeksi formuleeringutele avaldas mõju rooma õigus.

Kapitalistliku eraomandi kaitse näitena võime tuua art. 2279, kus oli öeldud, et "vallasasjade suhtes loetakse valdus juriidiliseks aluseks (õigused asjale)".

Koodeks määratles omandit kui "õigust kasutada ja käsutada asja kõige absoluutsemal kujul, tingimusel, et kasutamine ei osutuks selliseks, mis on keelatud seaduste ja reg-

lementidega (art. 544). Omand asjale andis õiguse kõigele sellele, mida see asi toodab (art. 546). Omand maale sisaldas endas omandi sellele, mis asub maa kohal ja maa all (art. 552). Koodeks kordas artiklis 545 "Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni" seitsmeteistkümmendat artiklit. Omanikul oli piiramatu õigus oma asja käsutamisel, s.t. võis müüa, kinkida, pantida oma äranägemise järgi. Kapitalistide omandi vaba käsutamine tähendas kapitali akumulatsiooni võimalust: ta võis kokku osta varandust, näiteks laostuvate kehvikute maid.

„Napoleoni koodeks“ realiseeris kodanliku perekonna printsiipe, mis põhinesid mehe võimul naise (abikaasa) isiksuse ja ta varanduse üle. Mees oli perekonnapea, kes kontsentreeris oma kätes kogu perekonna varanduse. Koodeks säilitas veel revolutsiooni ajal kehtestatud tsiviilabieliu, s.t. abieliu sõlmitakse ja vastavad perekonnaseisuaktid korraldatakse mitte religiooni teenistuses oleva isiku poolt, vaid ilmaliku võimu esindaja (tsiviilametniku) poolt. Kahtlemata see, et abieliu vabanes "kiriku köidikuist" oli progressiivseks nähtuseks.

Abielupoolte-vahelised suhted olid fikseeritud art. 213, kus oli öeldud, et "mees on kohustatud osutama naisele kaitset ja naine on kohustatud kuulekusele mehe suhtes". Abielupoolte võrdsusest ei saanud olla juttugi. Abielunaine oli kohustatud elama koos mehega ja temale järgnema, kui viimane muudab oma elukohta (art. 214). Ta ei saanud võõrandada ja omandada varandust ja esineda kohtus ilma mehe nõusolekuta (art. 212-216). Abielupoolte varalised suhted olid määratletud abiellulepinguga, mis oli sõlmitud enne abiellumist. Abielupoolte varaliste vahekordade legaalsüsteemiks oli varaühtsuse süsteem. Abielulahutus oli raskendatud. Ta oli lubatud ainult rangelt määratud juhtudel: abielutruuduse rikkumine, julm kohtlemine, rasked haavamised, ühe abielupoole kriminaalvastutuse kandmine sooritatud kuriteo eest. On iseloomustav, et abielulahutuse reegel abielutruuduse rikkumisest legaliseeris kodanlikus ühiskonnas sallitavat mehe su-

gulise käitumise lõtvust. Vastavalt art. 229 oli mehel õigus nõuda abielulahutust oma naiselt kõigil abielutruuduse rikumise juhtudel naise poolt. Naisel oli aga õigus nõuda abielulahutust ainult sel juhtumil, kui mees paigutas oma armukeese elama abikaasaga ühte majja. Abielulahutus poolte vastastikusel nõusolekul tühistati 1815.a.

Koodeks rääkis mitte vanemlikust, vaid isa võimust. Kodanliku perekonna kindlustamise eesmärgil seati naine täielikku sõltuvusse mehest, lapsed isast. Väljaspool abielu sündinud laste õigusi koodeks ei kaitse. Meeskodanik (isa) võib oma väljaspool abielu sündinud lapse suhtes isadust tunnistada, kuid teda ei saa selleks kohustada. "Isaduse tuvastamine on keelatud" (art. 340). Tänu sellele asjaolule vabanes mees vastutusest ja igasugusest hoolitsemisest väljaspool abielu sündinud lapse suhtes. Isadust võidakse kohtukorras tuvastada neil erakordseil juhtudel, kui lapse ema oli röövitud ja röövimise aeg langeb ühte lapse eostamise ajaga (art. 340).

Pärimisõiguses avaldus eriti selgelt koodeksi tagasiminek võrreldes vabariikliku-aegse seadusandlusega: perekonna isa sai piiramatu õiguse käsutada testamendiga kogu oma varandust.

Kapitalistlikus ühiskonnas on l e p i n g u l määratu suur tähtsus. Lepingutes leiavad muuhulgas väljendust suhted ettevõtjate (kapitalistide) ja tööliste vahel. Sellise lepingu sisu (tasu suurus, töötingimused jne.) määratletakse, muidugi, ettevõtja poolt, kuid formaalselt leping, vastavalt kodanliku õiguse õpetusele, on kahe võrdõigusliku kontrahendi vaheliseks vabaks kokkuleppeks.

"Napoleoni koodeks" pühendas eritählepanu lepingu vääramatusele ja poolte õigusele (st. tegelikult tugevama) määrata lepingule igasugune sisu. Koodeksi art. 1134 ütles, et seaduslikult sõlmitud kokkulepped on seaduseks neile, kes neid sõlmisid. Leping püstitas poolte tingimusteta vastastikuse seose: kokkulepped võisid olla muudetud ainuüksi poolte vastastikuse kokkuleppega. Tööliste teenistusse võtmisele,

s.t. lepingule, millel on suurim tähtsus proletariaadile, oli koodeksis pühendatud ainult kaks artiklit. Nad ei sisaldanud vähimatki garantiid töölevõetu huvide kaitseks. Art. 1781, et konflikti puhul tööandja ja töölise vahel töötasu väljamaksmise küsimuses "tuleb uskuda peremehe suulisi väiteid". Tööliste olukord halvenes veelgi töölisraamatute tõttu. Sinna kanti sisse töölise iseloomustus. Isikut, kellel puudus vastav raamat, koheldi kui hulkurit. Hulkumine ja kerjamine olid aga karistatavad (1808.a. asutati hulkurite ja kerjaste vanglarežiimiga töömajad). Lepingul oli suur tähtsus ka kaupmeestele ja töösturitele nende tegevuses. Sellepärast on arusaadav, miks sellele lepingule oli pühendatud nii suur tähelepanu.

"Prantsuse tsiviilkoodeks" etendas tähtsat osa ka väljaspool Prantsusmaad. Sedamööda, kuidas Prantsusmaa mõju Napoleoni sõdade käigus Lääne-Euroopa maades laienes, pandi seal kehtima "Prantsuse tsiviilkoodeks". "Tsiiviilkoodeksit" ühel või teisel kujul retsepteeriti Itaalias, Belgias, Hollandis, Poolas, mõningates Saksa riikides, mõningates Šveitsi kantonites. Tal oli oma mõju ka Rumeenia ja mõningate Ladina-Ameerika riikide seadusandlusele.

1807.a. avaldati "Kaubanduskoodeks" (Code de Commerce). Sellega siis esines Prantsuse tsiviilõiguses dualism: tsiviilõiguse ("Tsiiviilkoodeksi") kõrval esines seadusandluse eriharuna kaubandusõigus.

"Kaubanduskoodeks" koosnes neljast raamatust. Esimene andis reegleid kaupmehe õiguslikust seisundist, börsidest ja kaubanduslikest vahendajaist, veksleist. Teine raamat oli pühendatud merekaubanduse instituutidele, määratledes ühtlasi kaubalaevade õigusliku seisundi. Kolmas raamat sisaldas norme maksujõuetuse kohta. Neljandas raamatus oli toodud eeskirjad erilise kaubandusliku kohtukorralduse ja kohtupidamise kohta. "Kaubanduskoodeks" oli "Tsiiviilkoodeksile" ainult täienduseks selles mõttes, et "Tsiiviilkoodeksi" üldeeskirjad (näiteks omandist, lepingutest) on rakendatavad ka kaubanduslike tehingute puhul. "Kaubanduskoodeks" sisaldas ainult erieeskirju kaubandusõiguse instituutide kohta ja nen-

de puudumisel rakendati "Tsiiviilkoodeksi" üldeeskirju.

Tuleb silmas pidada, et praktiliselt ei olnud "Kaubanduskoodeksil" kaubanduslikes suhetes nii suur tähtsus kui "Tsiiviilkoodeksil", sest kaubanduse valdkonnas etendasid tähtsat osa igasugused kaubanduslikud tavad jne., mis paljudes küsimustes reguleerisid pooltevahelisi suhteid ja mis ei leidnud kirjalikku fikseerimist.

3. Kohtukorraldus ja kriminaalõigus.

Kodanlus võitluses absolutistliku riigi äärmuste vastu esineb nõudmistega, et oleks kujundatud selline kohus (kohatud), mis põhineks sellistel printsiipidel, nagu kohtu sõltumatus valitsusest, kohtunike vallandamatus, suulisus, avalikkus, vahenditus ja võistlevus. Võimule tulnud kodanlikvideeris feodaalsed kohtud ja kehtestas endise suure arvu kohtute ja kohtuinstantside asemel ühtse kohtusüsteemi. Rahvuskogu dekreediga olid niisiis ennerevolutsioonilised kohtuasutused, nende seas ka Pariisi parlament, laiali saadetud. 1791.a. konstitutsiooni järgi pidid kohtuvõimu teostama valitavad kohtud, täidesaatev võim anti kuningale, seadusandlik võim - Seadusandlikule Kogule. See konstitutsioon oli loonud sellise kohtusüsteemi, mis vastas riigi uuele administratiiv-territoriaalsele jaotusele ja kohtu uutele kodanlik -demokraatlikele printsiipidele.

Võimude lahususe printsiip leidis proklameerimist ka 1. oktoobri 1789.a. seaduses, kus art. 19 oli öeldud, et kohtuvõim ei või mitte mingil juhtumil kuuluda ei kuningale ega Seadusandlikule Kogule. Kohtumõistmist teostati kuninga nimel ainult kohtuasutuste poolt, kes olid moodustatud konstitutsiooni ja seaduse alusel. Kuid tegelikult võimude lahususe printsiipi siiski ellu ei rakendatud. Võimude lahususe teooriat kasutas kodanlus demagoogilistel eesmärkidel selleks, et varjata kodanluse tõelist jagamatut ülemvõimu. Kodanlus kasutas kohut riigiorganina oma ülemvõimu kindlustamiseks. 1790.a. 16.-24.augusti, 1790.a. 1.detsembri ja järgnevate

seadustega kehtestati Prantsusmaal uus kohtuorganisatsioon. Määrati, et kohtuvõimu teostavad kohtunikud, kes valitakse ettenähtud tähtajaks rahva poolt. Rahukohtunikud valiti 2 aastaks, kassatsioonitribunali liikmed 4 aastaks, kõik teised kohtunikud 6 aastaks. Vähem ohtlike kriminaalasjade läbi vaatamine usaldati munitsipaalse politsei kohtunikele, kes valiti munitsipaalsete ametiisikute poolt nende endi hulgast. Loodi rahukohtud, tsiviiltribunalid, munitsipaalse ja parandusliku politsei tribunalid, kriminaaltribunalid, kaubanduskohtud, kassatsioonitribunal.

Rahukohtunike instituut seati sisse veel 1790.a. seadusega. Nad pidid algul arutama ainult tsiviilasju eriliste kaasistujate (prud^e hommes assesseurs) osavõtul. 19. juuli 1791.a. seadusega tehti rahukohtunikele kohuseks teostada eeluurimise menetlust. Parandusliku politsei tribunalis pidi asjade arutamine toimuma kolmest rahukohtunikust koosnevas kolleegiumis; ainult küllaldase arvu rahukohtunike puudumisel võidi neist üks või kaks asendada eriliste kaasistujatega (assesseurs). Peale selle tehti rahukohtunikele kohuseks järelvalve kohtupolitsei üle.

Kriminaalkohtu alamaks astmeks olid munitsipaalse politsei kohtud (tribunalid). Edaspidi kaotas Konvent need ära, samuti nagu kaasistujate instituudigi, andes munitsipaalse politsei kohtutele (tribunalidele) alluvad asjad rahukohtunikele arutada.

Tõsisemate kriminaalasjade arutamine toimus vandekohtuis, mis olid kriminaaltribunalide juures. Vandekohtule alulvaid asjus otsustas kohtu alla andmise küsimuse eriline süüdistav jury (jury d' accusation), mis koosnes direktorist ja 8 kaasistujast. Süüdistav jury kuulab kinnisel istungil süüdistaja tunnistajate seletusi ja lahendas küsimust asja lõpetamise või vandekohtule üleandmise kohta.

1790.a. loodi ajaloo esimene kassatsioonitribunal (kassatsioonikohus), kes vaatas asja läbi mitte sisuliselt, vaid seaduse õige tõlgendamise ja rakendamise seisukohalt. Kassatsioonitribunalil oli keelatud hinnata kohtuostuse õigsust

asja sisu järgi. Tema oli kohustatud kontrollima, kas kohus on seadust õigesti rakendanud, ja seaduse rikkumiste avastamise korral, tegemata uut kohtuotsust, üle andma asja esimese astme kohtule uueks läbivaatamiseks. Kassatsioonikohtu (kassatsioonitribunali) määrustel oli suur tähtsus ühtse kohtupraktika kujundamisel Prantsusmaal.

Tüliküsimuste lahendamiseks ja kaupmeeste kaubanduslikes tehinguis õnnestus kaupmeestel säilitada erikohtuid. Esimese instantsi kohtuna olid ette nähtud kommertstribunalid, mis erinesid teistest kohtutest koosseisu valitavuse poolest (tribunali esimees ja liikmed valiti tribunalaringkonnas elavate kaupmeeste poolt). Selline erinevus oli aga iseloomustav ainult esimestele instantsile. Apellatsioonikaebused kaubanduslike tribunalide otsuste peale läksid üldistesse apellatsioonikohtutesse.

Kohtud pidid olema komplekteeritud valitavuse põhimõtetel, kuid seoses suure varandusliku tsensusega, pääsesid sinna ainult kodanluse esindajad.

Esimesed sammud inkvisitsioonilise kohtupidamise likvideerimiseks võeti ette 1789.aastal. Oli kehtestatud kriminaalasjade kohtuliku arutamise avalikkus, süüaluse õigus omada kohtus kaitsjat jne. Piinamine oli kaotatud.

1791.a. võeti suurkodanluse poolt vastu "Kriminaalkodeks". See kodeks peegeldas kõige järjekindlamalt suurkodanluse põhimisi saavutusi: legaalsuse (seaduslikkuse) printsiip, kõigi isikute formaalse võrdsuse printsiip seaduse ees, printsiibi nullum erimen sine lege faktiline teostamine, karistuse proportsionaalsus kuriteo raskusega, vigastavaist ja tähtajata karistustest loobumine, eraomandi kaitse järjekindel läbiviimine.

1791.a. kodeks koosnes kahest osast: esimene osa - üldosa -, mis oli põhiliselt pühendatud õpetusele karistustest; teine osa - eriosa -, mis käsitles üksikuid kuritegusid ja nende eest ettenähtud karistusi. Kodeks jaotas kõik kuriteod avalike huvide ja eraisikute huvide vastu suunatud kuritegudeks.

Juba revolutsiooni ajal andis Prantsuse kodanlus rea rahva vastu sihitud seadusi. "Seadus vandeseltside vastu ehk sõjaseadus" 21.X 1789.a. kajastas Prantsuse kodanluse kasvatavat hirmu rahvamasside revolutsioonilise meeolelu tõusu ees. Magu eespool märkisime, määras Le Chapelier' seadus 1791.a. rahatrahvi ja aktiivse kodaniku õiguse üheaastase kaotuse selle seadusega kehtestatud ühinemiste keelu rikkumise eest. 1791.a. 18.juuli seadus käsitles mässajatena ja ühiskondliku rahu rikkujaina kõiki isikuid, kes olid süüdi tapmistele, riisumistele ja süütamistele või seadusele mitteamalustumisele kihutamises, üleskutsete või müürilehtede, trükitoodete trükkimise või levitamise, kõnede pidamisega avalikes kohtades või koosolekul.

Kuid Prantsuse revolutsiooni arengukäik tõmbas rahva vastu sihitud seadusandlusele õige pea piiri. Pärast 1792.a. 10. augusti ülestõusu, mis oli eelastmeks 1793.a. 31.mai - 2.juuni sündmustele, mis andsid võimu rahvamasside kätte, antakse järgmised seadused: 4.detsembril 1792.a. selle kohta, et surmanuhtlusega karistatakse igaüht, kes teeb ettepaneku või katse seada Prantsusmaal sisse monarhia või mõni teine, rahva võimu vastu sihitud valitsus; 16.detsembril 1792.a. selle kohta, et surmanuhtlusega karistatakse igaüht, kes teeb ettepaneku või katse murda revolutsiooni ühtsust.

31.maist - 2.juunini 1793.a. teostus Pariisi ülestõusnud masside revolutsioon žirondiinide vastu, kes takistasid revolutsiooni edasist arengut ja süvenemist. Algas revolutsiooniliste jakobiinide valitsus, Konvendi poolt teostatava revolutsioonilise terrori ajajärk.

17.septembril 1793.a. antud Konvendi dekreet kahtlastest isikutest määras vahistamisele kõik kahtlased isikud, kes asusid vabariigi territooriumil ja kasutasid veel vabadust. Seejuures kuulutati kahtlasteks: a) need, kes oma käitumisega või sidemetega, kõnedega või teostega näitasid end türannia ja feodalismi pooldajaina ja vabaduse vaenlastena; b) need, kes ei suutnud tõestada oma elatusallikat ja kodanikukohuste täitmise fakti; c) need, kellele oli keelatud anda

usaldatavuse tunnistust; d) Rahvuskonvendi või selle komisaride poolt ametist vallandatud või tagandatud ning ametisse mittetaastatud riigiteenistujad, ja neist nimelt need, kes seaduse alusel olid tagandatud või keda sel alusel oleks tulnud tagandada; e) need endistest aadlikest, kes olid emigrantide abikaasad, isad, emad, pojad, tütreid, õed, vennad, samuti emigrantide endised teenijad, kui nad ei osutanud tõelist poolehoidu vabariigile; f) need, kes emigreerusid ajavahemikul 1.juulist 1789.a. kuni 8.aprillil 1792.aasta seaduse publitseerimiseni, olgugi et nad pöördusid Prantsusmaale tagasi selles seaduses määratud tähtajaks.

Konvendi dekreet 10.juunist 1794.a. revolutsioonilise tribunali reorganiseerimise kohta määras, et rahvavaenlasteks loetakse isikud, kes jõu või kavalusega ründavad ühiskondlikku vabadust, kuid samuti need, kes kutsuvad üles kuningavõimu taastamisele, kes katsuvad alandada või laiali saata Rahvuskonventi ja revolutsioonilist vabariiklikku valitsust, mille keskusena esineb Konvent; isikud, kes juhtides kindlusi või armeesid, reedavad vabariiki või täites mõnd teist sõjalist ametit katsuvad tekitada puudusi armee varustamises ja teenindamises; isikud, kes katsuvad raskendada toiduainete toimetamist Pariisi või vabariigis nälga esile kutsuda; isikud, kes soodustavad Prantsusmaa vaenlaste kavatsusi, abistades vandeseltslaste ja aristokraatide varjamist ning karistusest kõrvalhoidmist või kiusates taga patrioote ja laimates neid, või tekitades kahju rahva esindajatele või moonutades revolutsioonilisi printsiipe, samuti ka valitsuse poolt rakendatavaid vahendeid võltside ja äraandlike tegudega. Revolutsioonilisele tribunali alluvais asjus oli rahvavaenlastele ainsaks karistuseks surmanuhtlus. Selline oli Prantsuse revolutsiooni terrorisüsteem - "... tõeline, üldrahvalik, maad tõepoolest uuendav terror, millega tegi end kuulsaks suur Prantsuse revolutsioon".¹

¹ V.I. Lenin, Teosed, 13. kd, Tallinn 1953, lk. 422.

Jakobiinide diktatuuri ajal omandasid suure tähtsuse revolutsioonilised tribunaliid. 1793.a. jakobiinide initsiatiivil ja Pariisi rahvamasside nõudmisel võttis Rahvuskonvent vastu dekreeidi revolutsioonilise tribunali asutamise kohta. See erakordne kriminaaltribunal arutas kõiki "kontrrevolutsiooniliste kuritegude asju, mis olid suunatud vabaduse, võrdsuse, vabariigi ühtsuse ning jagamatuse, riigi välise ja sisemise julgeoleku vastu" jne. Oli kehtestatud selline kord, et tribunali otsuse peale ei lubatud esitada apellatsiooniga kassatsioonikaebust. Revolutsiooniline tribunal karistas täie rangusega kõiki revolutsiooni vaenlasi, nende seas ka spekulante. Peale kontrrevolutsioonilist pööret (27.juulil 1794) muutus revolutsiooniline tribunal kontrrevolutsioonilise terrori relvaks. Ta tegutses kuni 31.maini 1795.a.

Prantsuse kodanliku revolutsiooni perioodil loodud kohtusüsteem sai oma lõpliku struktuuri Napoleon Bonaparte'i konsulaadi ja impèeriumi ajaajärgul. 1801.a. volitati valitsust igas departemangus, kus ta leiab selle tarviliku olevat, asutama erakorralisi tribunale. Nende otsused ei allunud mingile edasikaebamisele. 18.märtsi 1801.a. seadus kujundas järgmise kohtusüsteemi: tsiviilkohtud - rahukohtunikud, tsiviiltribunalid, apellatsioonitribunalid, samuti kaubanduskohtud; kriminaalkohtud - rahukohtunikud, iga departemangu kriminaaltribunalid, apellatsioonitribunalid ja kassatsioonitribunal. Departemangu kriminaaltribunalid arutasid asju kahe jury osavõtul - süüdistav jury (kus lahendati kohtu alla andmise küsimus) ja kohtulik jury (kus lahendati kohtualuse süüdi oleku küsimus). 1810. aastal loodi kriminaaltribunalide (sel ajal ümbernimetatuna kriminaalkohtupalatite) asemele vandekohus apellatsioonikohtu juures, kuna süüdistav jury kaotati.

Üleastumistena käsitletavat asjad arutati kantonaalsetes kohtutes, mis koosnesid rahukohtunikust ja valitsuse ametnikust (politseikomissarist, maire'ist või ta abist), ja kommunaalseis kohtuis, mis koosnesid maire'ist või ta abist ning ühest kodanikust - kaasistujast, kes ühtlasi täitis sek-

retäri funktsioone. Kuritegude kohta käivad asjad anti üle ringkonna tsiviilkohtule (tribunalidele), kus oli eriosakond kriminaalasjade arutamiseks.

Tsiviilasju arutasid rahukohtunikud, ringkonna tsiviiltribunalid, samuti ka kaubanduskohtud. Apellatsioonikaebusi nii kriminaal- kui ka tsiviilasjus arutasid apellatsioonikohtud, kelle koosseisu kuulusid kriminaal- ja tsiviilosakonnad. Peale selle loodi nende kohtute juurde süüdistavad kambriid, kes valvasid eeluurimise teostamise järele ning lahendasid küsimuse kohtu alla andmisest asjades, mis allusid vande kohtule.

Selle kohtu hierarhia eesotsas seisis kassatsioonikohus. Välja arvatud rahukohtunikud ja kaubanduskohtu liikmed, kes olid jäetud valitavaks, nimetati kõik ülejäänud kohtunikud keisri poolt. Algul neid loeti vallandamatuiks, kuid 1807.a. määrati, et "üriku oma ametikohuste eluaegseks täitmiseks võib kohtunik saada ainult pärast 5-aastast teenistust selles elukutses".

Tavaliste kohtute kõrval tegutsesid ka erakorralised kriminaalkohtud. Kogu see kohtuorganisatsioon likvideeriti täielikult vana kohtusüsteemi ja seadis sisse kohtukorralduse ning kohtumenetluse, mis vastas suurvõimade huvidele.

1806.a. avaldati "T s i v i i l p r o t s e s s i k o o d e k s" (Code de procedure civile), mis kehtestas keerulise, formaalse ja kallid protsessid.

1808.a. võeti vastu "K r i m i n a a l p r o t s e s s i k o o d e k s" (Code d'instruction criminelle), milles olid üle võetud 1670.a. ordonansist paljud eeluurimist reguleerivad eeskirjad: süüaluse õigusetus, politsei laialdased volitused läbiotsimiste teostamisel ja arestide ning teiste sunnivahendite rakendamisel. Otsustav juhtiv osa kohtus kuulub esimehele. Kohtuprotsessi deklareeritakse võistkondlikuna. Võistlevus esines süüdistaja ja süüaluse või tema kaitsja vahel. Praktiliselt oli võistlevus kohtuprotsessis sallitav niivõrd, kui võrd ta oli kooskõlas valitseva klassi huvidega.

1810.a. kehtestati "Kriminaalkodeks" (Code penal)¹, mis nagu ka teised Napoleoni valitsuse poolt avaldatud seadused pidid seadusandlikult kinnitama Prantsuse revolutsiooni peamisi saavutusi ja kõigepealt suurkodanluse omi. 1810.a. kodeks põhines järgmistel printsiipidel: 1) leegaalsuse (seaduslikkuse) printsiip, mis väljendus põhimõtete nullum crimen sine lege aktsepteerimises, täpsete kuriteokosseisude fikseerimises jne., 2) printsiip kõigi kodanike formaalsest võrdsusest seaduse ja vabaduse ees, 3) kuritegude raskusega proportsionaalsete karistuste määramine, 4) vabadusekaotuse tunnistamine keskseks lüliks, karistuste süsteemis ja 5) eraomandi tugevdatud kaitse.

Vastavalt kodanlik-demokraatlikule "võrdsusele" ei fikseerinud 1810.a. kodeks mingeid vormilisi privileege ühtele ning kitsendusi teistele klassidele, kuid tegelikult olid kodeksi põhimised osad (riiklikud kuriteod ja kuriteod omandi vastu) kogu raskusega suunatud töötava rahva vastu. Kogu kodeks oli läbi imunud kodanliku omandi kaitsest ja seda eriti omandivastase kuritegude alajaotuses.

1810.a. kodeks koosnes "Eelsättest" ja neljast osast. Nendest "Eelsätted" ja kaks esimest osa moodustasid kodeksi üldosa. Kolmas osa moodustas selle, mida nimetatakse eriosaks. Viimase jagunemine kaheks: "Rasked kuriteod ja kuriteod avaliku huvi vastu" ja "Rasked kuriteod ja kuriteod eraisikute vastu" iseloomustas kodanlikku kriminaalõigust, mis teravalt vastandas avalikke ja erahuve, avalikku ja eraõigust.² Neljas osa oli pühendatud poliitilistele üleastumistele ja nende eest ettenähtud karistustele.

1810.a. "Kriminaalkodeks" sisaldas karistuste arendatud süsteemi, mis oli põhimõtteliselt erinev feodaalse kriminaal-

¹ Vt. Французский уголовный кодекс 1810, перевод Лапшиной Н.С., Москва, 1947.

² Eriosa esimene osa jaguneb omakorda kolme peatükki: 1) kuriteod riigi välise ja sisemise julgeoleku vastu, 2) kuriteod konstitutsiooni vastu ja 3) kuriteod ühiskondliku rahu vastu. Teine osa koosnes kahest peatükist: 1) kuriteod iniku vastu ja 2) kuriteod vara vastu.

õiguse karistuse süsteemist. 1810.a. koodeksi põhiliseks karistusviisiks oli vabadusekaotus selle mitmesugustes vormides, mis ei kõrvaldanud muidugi ka surmanuhtluse ulatuslikku kohaldamist, eriti nn. poliitiliste kurjategijate suhtes. Kuid nende põhimõtteliste erinevuste kõrval feodaalsest kriminaalõigusest taastas 1810.a. koodeks siiski sääraseid feodaalse ühiskonna karistusi, nagu häbimärgistamine ja parema käe äraraiumine isatapjal.

1810.a. "Kriminaalkoodeksi" järgi jagunesid karistused kriminaalkaristusteks, paranduslikeks politseilisteks karistusteks. Kriminaalkaristused jagunesid omakorda puht-kriminaalkaristusteks, mis olid seoses süüdimõistetud häbistamisega, ainult häbistavaiks karistusteks. Esimeste hulka kuulusid surmanuhtlus, eluaegne sunnitöö, asumisele saatmine, tähtajaline sunnitöö jne. Nende karistustega võisid liituda häbimärgistamine ja kogu vara konfiskeerimine. Häbistavate karistustena käsitas 1810.a. koodeks häbiposti asetamist, pagendamist ja kodanikuõiguste kaotust. Paranduslike karistustena - vangistust, kodaniku- või perekonnaõiguste tähtajalist kaotust, ja rahatrahvi. Eluaegsele sunnitööle või pagendamisega kaasnes nn. kodaniku surm, s.o. kõigi kodanikuõiguste jäädav kaotus. 1810.a. "Kriminaalkoodeksis" olid selgelt ja järjekindlalt formuleeritud kriminaalõiguse kodanlik-demokraatlikud printsiibid, mis olid esitatud kodanluse ideoloogide poolt võitluse ajajärgus absolutismi vastu ("ei ole kuritegu ega karistust, mis ei ole seadusega ettenähtud", "kõikide inimeste võrdsus seaduse ees" jne.). "Kriminaalkoodeksi" progressiivne osatähtsus seisis selles, et ta oli feodalismi lõpliku kaotuse üheks relvaks nii Prantsusmaal kui ka väljaspool viimase piire. Paljude aastate jooksul oli ta feodalismivastase kriminaalõiguse näidiseks. Kuid see progressiivsus oli piiratud ta klassi suunitluse poolest. Ta kaitses vägivallavahenditega kapitalistliku omandivormi ülemvõimu ja neid ühiskondlikke suhteid, mis olid seotud selle omandivormiga. Ta ülesandeks oli alati töötajate mahasurumine, kapitalistliku omandi ja eksploateerimise vabaduse igakülgne kaitses.

"Kriminaalkoodeksis" esines rida artikleid, mis olid suunatud töölisliikumise vastu. Nii keelati "Kriminaalkoodeksi" eriparagrahvidega 1- kuni 3-kuise (algatajaile 2- kuni 3-aastase) vanglakaristuse ähvardusel osavõtt streikidest ja ühinguist. Nn. "poliitiliste kuritegude" koosseisude kindlaksmääramist kasutas kodanlus võitluseks revolutsioonilise liikumise vastu.

Napoleon I, likvideerides revolutsiooni demokraatlikud saavutused, säilitas nende hulgast ainult seda, mis oli kasulik suurkodanlusele. Napoleonil oli vaja luua tugev kohus, kes tagaks kõva repressiooni ja oleks harmoneerunud tolle tsentraliseeritud bürokraatliku valitsemissüsteemiga, mis oli loodud Prantsusmaal pärast kohaliku valitsemise valitavate organite likvideerimist. Napoleon hävitas revolutsioonilise ajastu kohtu demokraatiast kõik, mis suutis: kohtunike valitavuse, vandekohtunike osavõtu kohtu alla andmise küsimuse otsustamisest, alamate kohtuinstantside sõltumatuse kõrgematest jne.

20.aprilli 1810.a. seadustega loodi bürokraatlik valjult tsentraliseeritud kohtusüsteem: alamate kohtute üle seisis kõrgemad kohtud, kogu Prantsuse kohtusüsteemi eesotsas seisis kassatsioonikohus, üksainus kogu Prantsusmaa jaoks. Kogu kohtusüsteem oli kõigepealt ehitatud kui tsiviilkohtute süsteem. Kriminaalkohtuid loeti vormiliselt nagu tsivilasju arutavate kohtute osakondadeks.

1810.a. "Kriminaalkoodeks" avaldas suurt mõju paljude kodanlike maade kriminaalõigusele.

Uute koodeksite, s.t. "Tsiviilkoodeksi", "Kriminaalkoodeksi" ja "Kommertskoodeksi" kehtestamine kindlustas neid tulemusi, mida oli saavutanud suurkodanlus revolutsiooniga. Koodeksid kaitsesid kapitalistlikku eraomandit.

II. RIIK JA ÕIGUS SAKSAMAAL 1806 - 1871.

1. Saksa Liit (1815-1866).

Saksa rahvuse püha Rooma riik (Saksa-Rooma riik), mis koosnes umbes 360 üksikust riigist, riigikesest ja vabalinnadest, lõpetas oma peaaegu tuhandeaastase olemasolu 1806.a. Napoleoni armee löökide all. Napoleonic Prantsusmaa, mitte olles huvitatud Saksamaa ühendamisest, vähendas Saksamaal iseseisvate riikide arvu ja võttis tarvitusele abinõud selleks, et ükski neist üksikuna ei oleks olnud võimeline avaldama efektiivset vastupanu. Kujunes välja R e i n i L i i t (1806-1813), mis oli Napoleon I vallutuspoliitika relvaks Saksamaal. Esialgu oli selle liidu koosseisus Baieri, Württemberg, Baden jt., hiljem lisandusid neile Saksimaa, Vestfaali kuningriik jt. Nende riikide valitsejad olid Napoleon I vasallideks ja pidid täielikult alluma temale nii sõjalistes asjades kui ka välispoliitikas; nad olid kohustatud igal aastal varustama Napoleon I sõjaväekontingentidega ja osa võtma kõigist sõdadest, mida pidas Prantsusmaa. Reini Liidus kehtestati Napoleoni "Tsiviilkoodeks", mis oli tõsi-seks lõögiks feodalismile.

Napoleoni lüüasaamised 1812-1813. aastail avaldasid otustavat mõju Saksa riikide vabanemisele Prantsusmaa ülemvõimu alt. Peale Napoleoni ülemvõimu alt vabanemist kerkis Saksamaal päevakorda Saksa riikide ühendamise küsimus, sest see poliitiline killustatus mõjus pidurdavalt maa majanduslikule arengule. Napoleoni võimutsemine allutatud Saksa riikides õnnestas tunduvalt feodaalseid igandeid. Teiselt poolt, võitlus võõramaalastest valitsejate vastu tõstis kodanluse rahvuslikku iseteadvust ja äratas tungi rahvuslikuks ühinemiseks. Kodanlus astus selle vastu, et Saksamaa oli killustatud paljudeks riikideks, feodaalkõidikute vastu, mis takistasid põllunduse, tööstuse ja kaubanduse arengut. Kuid saksa kodanlus ei tahtnud Saksamaa ühiskondliku ja poliitilise kor-

ra demokratiseerimist, vaid taotles ainult riigi valitsemise allutamist oma huvidele, seejuures säilitades põhiliselt feodaalseid igandeid (maa aristokraatia poliitilisi jt. õigusi). Peale Napoleoni purustamist kuulutati 1814.a. Pariisi traktaadiga Saksa riigid iseseisvateks, ühendatuna omavahel föderatiivsete sidemetega. Traktaat ei määranud Saksamaa riiklikku korraldust. Seda tegi Viini kongress, kus teiste otsuste hulgas pandi ette luua Saksa riikide föderatsioon - S a k s a L i i t (Deutscher Bund). Viimane loodi Viini kongressi poolt nn. liiduaktiga 8.juunist 1815.a. See akt sai Saksa Liidu põhiseaduseks. Saksa Liit kujutas endast Saksa riikide ja vabalinnade ühendust ning koosnes esialgu 38 liikmest (üks impeerium - Austria, 5 kuningriiki - Preisi, Baieri, Hannover, Saksimaa ja Württemberg ning teised liikmed), nende seas ka vabalinnad - Hamburg, Breemen, Lüübek (endised Hansa linnad) ja Frankfurt Maini ääres (kuni 1866.a., mil ta liideti Preisi külge).¹

1815. aastal loodud Saksa Liidu keskseks organiks oli Bundesversammlung resp. Bundestag, mis asus Frankfurdis Maini ääres. Bundestag koosnes liidu liikmesriikide esindajaist.

¹ Saksa vabalinnade ajalugu ulatub kaugele minevikku - feodalismi ajajärku. Vabalinnad esinevad Saksa-Rooma riigis alates XIV sajandist, moodustades Saksa-Rooma riigi monarhistlikus föderatsioonis erineva õigusliku seisundiga linn-vabariike. Vabalinnadeks nimetati ka Saksamaal asuvaid Hansa Liidu linna (Lüübek, Hamburg, Breemen). 1648.a. Vestfaali rahulepinguga sanktsioneeriti Saksamaal olevate vabalinnade sõltumatus. Tunnustati vabalinnade õigust välissuhtlemisele, sõja kuulutamisele, rahu sõlmimisele, samuti liitusesse astumisele. Viimased ei tohtinud aga olla suunatud Saksa-Rooma impeeriumi ja tema liikmete vastu. Eespool mainitud vabalinnadel oli siiski võrdlemisi vähe ühist hilisema perioodi vabalinnadega. Alates XVII sajandist hakkas vabalinnade arv Saksamaal kahanema. Napoleoni sõdade perioodil, 1803.aastaks, kaotas enamik Saksa impeeriumi vabalinnadest oma privileegid. Augsburg, Nürnberg ja Frankfurt Maini ääres kaotasid need mõni aasta hiljem, 1806. aastal. Vabalinna privileegid säilisid vaid Hamburgil, Lüübekil ja Breemenil. 1807. aasta Tilsiti rahuga kuulutati Gdansk (Danzig) vabalinnaks ning anti Prantsusmaa, Preisi ja Saksimaa protektoraadi alla. Viini kongressi (1814.-1815.a.) otsusega anti Gdansk üle Preisile ja ta ei ekeisterinud enam vabalinna nimetuse all.

Bundestagi istungid olid kahesugused: 1) pleenum ja 2) kitsas nõukogu. Pleenumil omasid kuus riiki - Austria, Preisimaa ja neli teist kuningriiki - igaüks neli häält; viiest riigist omasid igaüks kolm häält; kolmest riigist omasid igaüks kaks häält; ülejäänud riikidel oli igaühel üks hääl. Pleenumi kompetentsi kuulusid Saksa Liidu põhialuste kehtestamine või muutmine, liidu organisatsiooniline korraldamine ja muud korraldused, sõja kuulutamine ja rahu sõlmimine ning uute liikmete liitu vastuvõtmine. Pleenum otsustas 2/3 häälteenamusega. Kitsas nõukogus (e. Bundesregierung) oli seitseteist häält (11 suuremal riigil oli igal üks hääl, ülejäänud jaotusid kuude gruppi, kusjuures igal grupil oli üks hääl). Kitsas nõukogu otsustas absoluutne häälteenus. Bundestagi eesistujaks oli alati Austria esindaja. See asjaolu kriipsutas alla Austria hegemooniat Saksa Liidus. Viimasel oli ka oma armee, mis seisis Bundestagi ülemjuhatusel all, kes moodustas selleks sõjaväelise komisjoni (seitse kõrgemat sõjaväelast). Iga liiduriigi väekontingentide suurus määrati kindlaks 1818.a. rahvaloenduse põhjal. Kontingentide suurust muudeti kuni 1860.a. kuus korda. Deklareeriti, et armee ülesandeks oli nii liidu kui ka iga selle liikme huvide kaitsmine. Liiduakti järgi võis iga liiduriigi alam omandada ja vallata maaomandit väljaspool oma riiki, seejuures kõrgemaid makse maksmata. Samuti võis ta astuda teise liiduriigi tsiviil- ja sõjaväeteenistusse, kui ta oli täitnud sõjaväeteenistuskohustuse oma kodumaal.

Liiduakti kolmeteistkümmes artikkel nägi ette igale liiduriigile konstitutsiooni, kuid tegelikult läks iga riik ise teed mööda ning nende sisemises valitsemises ei olnud mingit ühtlust. Peale isevalitsusliku korra esinesid konstitutsioonilised monarhiad. Bundestag ei tegutsenud selles suunas, et oleks kõikides riikides kehtestatud konstitutsioonid.

8. juulil 1820.a. täiendati 1815.a. liiduakti nn. Viini lõpuaktiga, mille järgi Bundestagis tegelik võim kuulus Austriale ja Preisile.

Saksa Liit ei tähendanud sugugi Saksamaa ühendamist. Bundestagil ei olnud niipalju võimu, et ta oleks suutnud ük-

sikuid riike oma võimule allutada. Kuna reas küsimustes oli nõutav kõigi liidu liikmete ühine nõusolek, siis piisas juba sellestki, et muuta Bundestag jõuetuks organiks. Iga riik säilitas oma õigused ja teostas neid oma äranägemise järgi. Bundestag ei olnud tegelikult võimeline kaitsma liikmesriiki väliskallaletungi korral, seda võisid praktiliselt teostada vaid Austria ja Preisimaa.¹ Majanduslikult jäi Saksamaa killustatuks.² Saksamaa majanduslik ja poliitiline killustatus sattus üha enam vastuollu areneva saksa kodanluse huvidega. Kodanlus leidis, et maa poliitiline kord kogu oma killustatusega ja feodaalsete iganditega pidurdab tema tegevust. Võitlus Saksamaa ühendamise eest oli kodanlusele koos sellega ka võitluseks poliitilise võimu pärast. Kuid Saksa kodanluse mahajäävuse ja arguse tõttu peeti seda võitlust äärmiselt vähesel energiaga. Kodanlus läks üha enam kokkuleppele feodaalse õukonna ja absolutismiga selle asemel, et toetudes rahvahulkadele kukutada absolutism.

Alates XIX sajandi kahekümnendaist aastast kasvab Saksamaa tööstus, mis kutsus esile kodanluse ja proletariaadi kasvu. Reini jt. kodanlus esitas tolliühitsuse ja seejärel poliitilise ühtsuse nõuded. Nende nõudmistel põhjal kaotas Preisi valitsus sisetollid (1818) ning kuna XIX sajandi kolmekümnendateks aastateks suurenesid tolliliidu loomise nõudmised, siis otsustas Preisi haarata initsiatiivi selle loomisel enese kätte ning nii tasakaalustada oma poliitilist ja majanduslikku seisundit Austria vastu, kuna viimasel oli juhtiv osa Saksa Liidus. 1833.aastal õnnestus Preisimaal sõlmida leping ühise tollipoliitika kohta Baieri, Saksimaa ja mõnede

¹ Bundestagis ei arutatud kaitseküsimusi. Preisi korduval vastuseismisel ei suudetud lahendada lõplikult ülemjuhatus küsimust. Kindlustuste ehitamine Reinil venis aastast aastasse, kuigi kerkis oht (1829.a. ja 1840.a.); et Prantsusmaa võib Reini alad Saksamaa küljest ära kiskuda.

² Suudeti ainult ja alles 1848.aastaks sisse viia vekslimäärustik, - 1861. aastaks kaubandusmäärustik. Teistel majandusaladel puudus üksmeel (näit. Saksa Liidu alal oli kaheksateist erinevat postivalitsust, ei olnud ühtsust müntimises, tolliasjanduses).

teiste Saksa riikidega ning luua koos nendega S a k s a
T o l l i l i i t , mis astus jõusse 1.jaanuarist 1834.a.¹
Tolliliitu kuulus kaheksateist riiki. Kuna Austria keeldus
sellega ühinemast, siis see asjaolu võimaldas Preisimaal
veelgi tugevdada oma mõju teiste Saksa riikide üle, lõi tal-
le soodustused võitluses Austriaga. Tolliliidu moodustamine
oli esimeseks ja küllaltki kartlikuks sammuks Saksamaa ühen-
damise teel. Sellele vaatamata etendas tolliliit küllaltki
tähtsat osa Saksamaa edaspidises arengus. Saksamaa ühendami-
se ideed leidsid laialdast levikut liberaalse kodanluse ja
töölisklassi eesrindliku osa hulgas. Hakkasid tekkima arvu-
kad poliitilised organisatsioonid, mis seadsid oma peamiseks
ülesandeks Saksamaa tegeliku ühendamise. 1830.a. Prantsusmaa
juulirevolutsioon ja selle poolt välja kutsutud massilised
tööliste väljaastumised Saksamaal näitasid Saksamaa ühenda-
mise idee lähedust laiadele rahvamassidele. Revolutsioonili-
sed väljaastumised Saksimaal (1831.a.) Braunschweigis (1832.a.),
Hannoveris (1833.a.) ja mujal sundisid seal kehtestama kons-
titutsioone, milles oli ette nähtud rida kodanlik-demokraat-
likke vabadusi. 40-ndatel aastatel toimus Saksamaal rida
Saksa proletariaadi võimsaid väljaastumisi, mida tugevdasid
majanduskriis ja kartuliikaldus. Revolutsioonilise liikumise
kasv ja rahaliste ressursside puudumine armee ülalpidamiseks
sundisid Preisi kuningat otsima väljapääsu esindusliku orga-
ni kokkukutsumisega. 1847.a. kutsuti Preisimaal kokku nn.
Ühendatud Maapäev (Vereinigte Landtag). Viimane aga vastu-
ootusi nõudis kuningalt konstitutsiooni. Preisi kuningas
keeldus kategooriliselt ja saatis Maapäeva laiali. See ajas

¹ Tolliliidu all me mõistame kahe või mitme riigi kok-
kulepet nende vahel tollipiiride kaotamise ja territooriumi
moodustamise kohta, kus kehtivad ühtlased tollitariifid,
mida rakendatakse üksteise suhtes. Iga tolliliitu kuuluva maa
kaupu veetakse liidu ülejäanud liikmete maadesse ilma tolli-
maksuta ja ilma mingisuguste kitsendusteta. Tolliaktiga 1833.a.
kehtestati takistamatu kaupade transporteerimine tolliliidu
liikmete vahel. Ühtse tollipoliitika läbiviimiseks tolliliit-
tu mittekuuluvate riikidega loodi spetsiaalne organ - Voli-
nike Nõukogu.

veel rohkem pinevile poliitilise situatsiooni Saksamaal. Sellises olukorras Louis Philippe'i kukutamine ja vabariigi väljakuulutamise Prantsusmaal 1848.a. veebruaris oli tõukeks avalikeks revolutsioonilisteks väljaastumisteks nii Preisis kui ka teistes Saksa riikides. Rahvas nõudis rahvaesinduse kokkukutsumist ja demokraatliku konstitutsiooni kehtestamist. Saksa riikide valitsused otsustasid rahva nõudmistele järele anda, et võita aega. Bundestagi otsusel kutsuti 30. märtsil 1848.a. Frankfurdis Maini ääres kokku nn. eelparlament, mis koosnes viiesajast liikmest. Eelparlament otsustas välja kuulutada valimised Rahvuskogusse (Nationalversammlung). Valimised olid üldised, kuid kaheastmelised (üks saadik iga 50 000 elaniku kohta). Samal ajal, kui toimusid valimised, alustas seitsmeteistkümmeliikmeline komisjon uue Saksa Liidu konstitutsiooni projekti väljatöötamist. Esimene Saksamaa Rahvuskogu avati Frankfurdis Maini ääres 18.mail 1848.a. Rahvuskogu koosnes 568 deputaadist, kusjuures need olid pärit väga erinevatest ühiskonna kihtidest. Rahvuskogu istungid kujunesid viljatuteks vaidlusteks.¹ Kuna aga Saksa riikide valitsused olid momendil jõuetud midagi ette võtma, siis suutis Rahvuskogu siiski säilitada teatud sõltumatust ja vältida üksikute riikide suuremat mõju uue konstitutsiooni väljatöötamisel. Rahvuskogu asus samuti uue keskvoimu organi moodustamisele - valiti "riigihoidaja" (Reichsverweser) Austria ertshertsogi Johanni isikus, kes kuulutati ülesaksamaaliseks ja impeeriumi valitsejaks. "Riigihoidaja" saatis vastavalt Rahvuskogu otsusele Bundestagi laiali ja nimetas keskvalitsuse. Preisimaa ettepanek, moodustada veel keskorganina nõukogu üksikute riikide esindajaist, mis oleks pidanud siset keskkvalitsuse ja üksikute riikide vahel, lükati tagasi. Jätkuvate rahutuste tõttu otsustas Rahvuskogu enamuse kiiresti kehtestada konstitutsiooni. Saksa impeeriumi konstitutsioon võeti Rahvuskogu poolt vastu 28.märtsil 1849 ja avaldati järgmisel päeval.

¹ vt. K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. 8, изд. 2-е, Москва, 1957, lk. 47-55. Большая Советская Энциклопедия, т. 45, стр. 432.

1849. aasta konstitutsioon kuulutas välja ühtse Saksa keisririigi, mida valitses päriliku võimuga sakslaste keiser koos vastutavate ministritega. Keiser koos ministritega teostas impeeriumi ühtsete huvide kaitsmist, milleks oli välispoliitiline suhtlemine, armee ja laevastiku ülalpidamine, ühendusteede korraldamine, ühise tollipoliitika ja rahasüsteemi sisseviimine. Konstitutsioon tunnustas ühtlasi ka üksikuid riike ja nende suveräänseid õigusi sisepoliitika, administratsiooni, rahanduse, kohtu, kooli ja usulise kultuse küsimuste alal. Kõrgeim seadusandlus kuulus keisrile koos Reichstagiga. Viimane koosnes kahest kojast: Riikidekojast ja Rahvakojast. Riikidekoda (Staatenhaus) koosnes üksikute Saksa riikide esindajaist. Esindusnormid olid kindlaks määratud konstitutsiooni paragrahvi 87 alusel. Rahvakoda (Volks-haus) valiti üldise, otsese ja salajase valimisõiguse alusel (üks saadik iga saja tuhande elaniku kohta). Reichstagi otsuste suhtes oli keisril suspensiivse veto õigus. Konstitutsioon nägi ette ka kodanlikele konstitutsioonidele omaseid kodanike põhiõigusi. Kõik sakslased kuulutati seaduse ees võrdseiks. Konstitutsiooni § 137 kaotas aadelkonna tiitlid ja privileegid. Konstitutsiooni järgi oli igale kodanikule garanteeritud isikupuutumatus, kirjavahetuse saladus, sõna- ja trükivabadus, südametunnistuse- ja usuvabadus, koosolekute ja ühingute vabadus, omandi puutumatus jt. Vaatamata oma vasturääkivale iseloomule ja kompromissipoliitikale Saksamaa feodaalabsolutistlike ning kodanlike ringkondade vahel, oli impeeriumi konstitutsioon suhteliselt siiski progressiivseks nähtuseks. Impeeriumi konstitutsioon mitte ainult ei paistnud silma oma erakordse demokraatlikkusega, vaid oli hoolimata oma vasturääkivustest ja näilisusest ometi kõige liberaalsemaks konstitutsiooniks tolleaegsel Saksamaal. Kuid tema suurimaks puuduseks oli see, et ta oli ainult paberileheks, mille taga ei seisnud mingit jõudu, mis oleks võinud ellu viia tema teese.¹ Frankfurdi konstitutsioon jäi ainult paberile.

¹ vt. K. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. 8, изд. 2-е, лк. 95-96.

Rahvuskogu valis Saksamaa keisriks Preisi kuninga Friedrich Wilhelm IV. Austria kutsus sellepeale oma esindaja Frankfurdist ära. Friedrich Wilhelm IV aga loobus talle pakutud troonist. 4.mail 1849.a. pöördus Rahvuskogu kõigi Saksa riikide ja nende valitsuste poole soovituslega viia endi poolle Rahvuskogu poolt väljatõstatud konstitutsioon. See kutsus esile rea revolutsioonilisi väljaastumisi. Laiad rahvassid nõudsid konstitutsiooni otsest kehtestamist. Rahvuskogu omaltpoolt võttis ka vastu rea radikaalseid otsuseid. Ta avaldas (10.V) energilist protesti Preisimaale "riigirahu" rikkumise pärast, mispeale kutsusid Preisimaa, Saksimaa ja Hannover oma esindaja Rahvuskogust ära. Osa esindajaist läks ise laiali, hirmutatuna rahva revolutsioonilistest väljaastumistest. Rahvuskogu viimasel istungil Frankfurdis Maini ääres (31.V 1849.a.) järelejäädud esindajad otsustasid istungid üle viia Stuttgarti, kuna Preisi kuningas, kes oli maha surunud revolutsioonilise liikumise Preisimaal, saatis oma väed Frankfurti. Stuttgartis moodustas see nn. Rumfparlament (mittetäisarvuline parlament - kohal oli 104 esindajat) 6.juuni istungil veel konstitutsiooni läbiviimiseks nn. riigiregentluse (Reichsregentschaft). 16.juuni istungil otsustati revolutsiooniline liikumine Baadenis ja Pfalzis võtta "riigi kaitse alla". Selleks nõuti Württembergi kuningalt sõjavägesid, kuid viimane ei võtnud seda kuuldagi ja saatis sõjalise jõu abil 18.juunil 1849.a parlamendi lõplikult laiali. Sellega lõpetas oma olemasolu esimene Saksa Rahvuskogu. Rahvuskogu laialisaatmise momenti peetakse ka Saksa 1848.a. revolutsiooni lõpuks.

1848.a. revolutsioon Saksamaal, mille peamiseks eesmärgiks oli Saksamaa ühendamine, ebaõnnestus. Kodanlus ei suutnud poliitiliselt organiseerida revolutsioonilist väljaastumist ja ei suutnud koondada sõjalisi jõude. F. Engels kirjutab, et kampaania impeeriumi konstitutsiooni eest kaotas oma iseenda poolikuse ja sisemise nõrkuse tõttu.¹

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т.7, изд. 2-е, Москва, 1956, лк. 205.

Peale 1848.a. kodanlik-demokraatliku revolutsiooni kaotust algas kõigis Saksa Liidu riikides reaktsiooni pealetung. Austrias taastati (1851.a.) absolutism. 1850.a. Preisimaa kehtestatud konstitutsioon oli äärmiselt antidemokraatlik. Saksamaa oli aga endiselt killustatud.

V.I. Lenin, puudutades üldrahvuslikke huve, mis seisid Saksamaa ees peale 1848.a. revolutsiooni, kirjutas, et Saksamaa täielikult väljakujunenud kodanliku arenemise rahvusliku küsimuseks oli ühendamine.¹ Saksa Liidu keskvõimu organiks oli nimeliselt riigihoidaja, kellel muidugi faktiliselt mingit võimu ei olnud. Kui Rahvuskogu saadeti laiali juba 1849.a., siis riigihoidaja eksisteeris siiski kuni 20.detsembrini 1850.a., mil ta oma ameti üle andis Saksa Liidu ajutisele keskvõimu organile, mis koosnes Preisimaa ja Austria esindajaist (kummalki poolt kaks esindajat). Sellises olukorras kerkis esile vajadus reorganiseerida 1848.a. revolutsiooni käigus legunenud Saksa Liit. Selles reorganiseerimise käigus haaras algul initsiatiivi oma kätte Preisimaa, kes oli suutnud revolutsioonilise liikumise omal maal varem maha suruda kui Austria ja kelle käed olid nüüd vabad. Juba 1849.a., kui kontrrevolutsioon õiendas arveid ülestõusnud rahva viimaste revolutsiooniliste kolletega Saksa Liidu riikides, toimus (mai keskel) Berliinis Preisi kuninga kutsel Preisimaa, Austria, Baieri, Saksimaa ja Hannoveri esindajate nõupidamine Saksa Liidu reorganiseerimise küsimuses. Austria ja Baieri esindajad, tutvunud Saksa Liidu "reorganiseerimise" Preisi plaaniga, lahkusid juba esimestel päevadel nõupidamiselt. Edasi võtsid nõupidamisest osa ainult Preisimaa, Saksimaa ja Hannoveri esindajad. Võeti vastu otsus, et vana Bundestag kui ülesaksamaaline organ ei suuda enam mingil määral esindada Saksamaa ühtsust ja seetõttu ei maksa teda enam uuesti ellu kutsuda. Väljapääsuna sellest olukorrast otsustas nõupidamine moodustada Saksa riikide liidu Preisimaa juhtimisel. Ettepanud Saksa Liidu "reorganiseerimise" projekt

¹ Vt. V.I. Lenin, Teosed, 16. kd., Tallinn 1953, lk.105.

seisis selles, et Preisimaale pidi üle antama välis- ja sõjaste asjade juhtimine Saksa Liidus. Kõigi teiste ametkondade valitsemiseks pidi valitama kolleegium suuremate Saksa riikide valitsejatest (Preisimaa, Austria, Baieri jt.). Edasi nägi projekt ette nõuandva nõukogu moodustamise, mis koosneks kõigi Saksa riikide valitsuste esindajaist. Lõpuks oli projektis ette nähtud rahva poolt "valitav" koda, kelle otsused kuulusid Preisi kuninga poolt kinnitamisele. Selle projekti põhjal kirjutati 26. mail 1849. a. Berliinis Preisimaa, Saksimaa ja Hannoveri vahel alla nn. Kolme Kuninga Liit (Dreikönigsbündnis). Seda liitu nimetatakse ka Preisi Liiduks. Septembris liitus sellele veel 21 Saksa riiki. Ka osa endise Rahvuskogu deputaate toetas Preisi Liidu loomise poliitikat. Gotha noupidamisel (26. VI 1849. a.), mis oli organiseeritud Preisimaa poolt ja kus võttis osa umbes sadaviiskümmend endise Rahvuskogu deputaati, kiideti heaks need alused Saksimaa ühendamiseks, mis olid Berliinis kolme kuninga poolt vastu võetud. Baieri ja Württemberg aga tõrkusid liitu astumast, leides tugevat toetust Austria poolt, kes oli selleks ajaks suutnud maha suruda revolutsioonilise liikumise Ungaris ja taotles nüüd endise Bundestagi (Liidupäeva) restaureerimist.

Preisimaa aga jätkas oma liidu organiseerimist. Tehti ettevalmistusi ülesaksamaalise parlamendi valimiseks. 19. oktoobril 1849. a. kuulutas liidu valitsusnõukogu välja valimised parlamenti, mis olid määratud 20. jaanuarile 1850. a. Parlament (Reichstag) kutsuti kokku Erfurdis 20. märtsil 1850. a. Ta eksisteeris aga lühikest aega, sest Austria oli selleks ajaks suutnud oma poole üle meelitada rea riike, kes kuulusid liitu, nende hulgas ka Berliinis liidulepingule alla kirjutanud Saksimaa ja Hannoveri. Austria kutsus vastukaaluks Erfurdi parlamendile aprillis 1850. a. Frankfurdis Maini ääres kokku Saksa riikide esindajad Saksa Liidu ja Bundestagi taastamiseks. Bundestagi pidid edaspidi juhatama Austria ja Preisimaa esindaja vaheldumisi. Preisimaale lubati säilitada tema liit, kuid ilma õiguseta vahele segada Bundestagi kompetentsi. Need järeleandmised aga ei rahuldanud Preisimaad.

Ta otsustas oma poliitika läbiviimiseks tarvitada relvajõudu ja kuulutas 1850.a. septembris välja mobilisatsiooni. Austria ja Preisimaa seisid sõjalise kokkupõrke lävel. Kuid siiski toimus 1850.a. novembris Austria ja Preisimaa esindajate vahel Olomouc'is nõupidamine, kus Austria pani Preisimaale ette: 1) demobiliseerida väed, 2) laiali saata Preisi Liit ja 3) tunnustada Saksa Liidu täievoliliseks esindajaks Bundeestag. Kujunenud rahvusvahelises ja sisepoliitilises olukorras oli Preisimaa sunnitud nõustuma nende tingimustega. Märtsis 1851.a. kutsuti Dresdenis kokku Saksa riikide esindajate konverents, kus taastati täies ulatuses endine Bundeestag. Juhtivat osa hakkas endiselt etendama Austria. Preisimaa osutus seega isoleerituks. Viimane selleks, et säilitada oma mõju Saksa riikides, suunas oma jõupingutused tolliliidu taastamisele. Tehes järeleandmisi Hansa linnadele, õnnestus Preisimaal koos nendega ja väiksemate Põhja-Saksa riikidega sõlmida tollikokkulepe ning taastada 1854.a. tolliliit, mis haaras majanduslikult Preisimaa juhtimise alla tunnuduva osa Saksa Liidu riike. Tolliliidu taastamisega tegi Preisimaa tegelikult tase Olomouc'is ja Dresdenis saadud kaotused ning omandas küllaltki suure majandusliku mõju Saksa maal.

1859.a. sõda Austria ja Prantsusmaa vahel Itaalia pärast muutis uuesti suhted Preisimaa ja Austri vahel teravaks. Viimane pöördus abisaamiseks Saksa Liidu poole. Preisimaa nõudis aga, et abi antaks ainult sel tingimusel, kui liidu sõjavägede juhatamine antakse Preisi prints-regendi kätte. Sellega aga ei nõustunud Austria, sest see oleks tähendanud talte domineeriva seisundi kaotamist Saksa Liidus.

1859.a. Itaalia vabadussõda Austria ikkest omas suurt mõju ka võitlusele Saksamaa ühendamise eest. V.I. Lenin kirjutab, et Saksamaa ühendamine klasside tolleaegsete vastastikuste suhete tingimustes võis toimuda kahesuguselt: kas proletariaadi poolt juhitava revolutsiooni teel, mis loob ülesaksamaalise vabariigi, või Preisi dünastiliste sõdade teel, mis tugevdavad ühendatud Saksamaal preisi mõisnike he-

gemooniat.¹

Saksamaa kodanlikud ringkonnad jagunesid tollal kahte laagrisse. Ühed (nn. väikesakslased) pooldasid Saksamaa ühendamist Preisimaa juhtimisel, ilma Austriata, teised aga (nn. suursakslased) koos Austriaga ja Austria juhtimisel. Saksa kodanlus, hirmutatuna 1848.a. revolutsioonist, oli liiga arg ja nõrk, et esitada mingisuguseid revolutsioonilisi nõudmisi ja keeldus laiade rahvamasside kaasatõmbamisest Saksamaa ühendamise liikumisse.

1862.a. sai Preisi valitsuse juhiks Otto von Bismarck, preisi junkurluse tüüpiline esindaja, kes oma esimeses kõnes Preisi Maapäeval ütles, et Saksamaa tegeliku ühendamise küsimust ei otsustata mitte parlamendi kõnede ega resolutsioonidega, vaid "raua ja verega". Bismarcki eesmärgiks oli Saksamaa ühendamine Preisimaa hegemoonia alla. Oma peamisi vastaseid sellel teel - Austriat ja Prantsusmaad - lootis ta kõrvaldada sõdade abil.

Rahvusvaheline olukord kujunes soodsaks Bismarcki plaanide realiseerimiseks. Oma "raua ja vere" poliitikat alustas Bismarck agressiivse sõjaga Taani vastu 1864.a.² Preisimaa liitlaseks selles sõjas oli Austria. Sõja tulemusena (1864.a.) kisti Taani küljest Šlesvig ja Holšteini, mis läksid Preisimaa ja Austria ühise valitsemise (kondominiumi) alla.³ Bismarcki plaanis oli aga Austria eemaletõrjumine ja nende hertsogiriikide liitmine Preisimaaga. 1865.a. Gasteini konventsiooniga jõudsid Austria ja Preisimaa lõpuks kokkuleppele Šlesvigi ja Holšteini küsimuses. Säilitati mõlema hertsogiriigi ühine valdamine, kuid valitsemine anti Holšteinis Austriale, Šlesvigis aga Preisimaale. Kieli linn kuulutati Saksa Liidu sa-

¹ V.I. Lenin, Teosed, 19. kd., Tallinn 1953, lk. 267.

² Vt. Л. Ротс, Шлезвиг-Гольштинский вопрос и политика европейских держав в 1863-1864 гг., изд. ТГУ, Tallinn, 1957.

³ Vt. Большая Советская Энциклопедия, т. 22, lk. 366.

damaks, mis asus Preisimaa "ajutise" sõjalise valitsemise all. Vallutatud hertsogiriikide ühise valdamise ja eraldi valitsemise juures oli konflikt Austria ja Preisimaa vahel möödapääsematu. 1866.aastaks arenes konflikt avalikuks kokkupõrkeks. Austria pani ette Šlesvig-Holšteini küsimus anda Liidupäeva lahendada, sest ta lootis seal leida toetust väiksemate Saksa riikide poolt, kes kartsid Preisimaa agressiivseid taotlusi. Preisimaa aga keeldus kategooriliselt tunnustamast Bundestagi kompetentsi selles küsimuses. Veel enam, ta pani omaltpoolt ette viibimata läbi viia üldised valimised ülesaksamaalisse Rahvuskogusse, mis pidi teostama Saksa Liidu konstitutsiooni reformi. Kui aga Austria jätkas Šlesvigi ja Holšteini iseseisvateks riikideks moodustamise nõudmist, kuulutas Preisimaa Gasteini konventsiooni rikutuks ja viis oma väed Holšteini. Samal ajal saatis ta Bundestagi kaudu kõigi liikmesriikide valitsustele Saksa Liidu konstitutsiooni reformi projekti, mis nägi ette Austria väljalülitamist Liidust. Austria omalt poolt esitas 12.juunil 1866.a. Bundestagile ettepaneku läbi viia liidu vägede mobilisatsioon Preisimaa vastu. Bundestag võttis selle ettepaneku häälteenamusega vastu. Siis astus Preisimaa välja Saksa Liidust, säilitades endale "tegevusvabaduse" ja viis 16.juunil oma väed Saksimaale, Hannoveri ja Hessen-Kasselisse. Austria vastas sellele sõja kuulutamisele. Puhkenud sõjas olid ühelt poolt Preisimaa ja Itaalia ning teiselt poolt Austria ja peaaegu kõik Saksa Liidu riigid, kes ei leppinud Preisimaa despotismiga. Sõda lõppes Austria kaotusega ning 23.augusti 1866.a. Praha rahulepinguga liideti Holstein Preisimaaga, samuti neli väikest riiki (Hannover, Hessen-Kassel, Nassau ja Frankfurt Maini ääres), kes sõdisid Austria poolel. Ühtlasi sama rahulepingu järgi sunniti Austriat igaveseks välja astuma Saksa Liidust. Bundestag, kes oli sõja tõttu oma istungid üle viinud Augsburgi, pidas seal 24.juunil 1866.a. oma viimase istungi, millega ühtlasi tegelikult lõpetas oma eksisteerimise Saksa Liit. Saksa Liit kujutas endast mitte Saksa riikide föderatsiooni, nagu teda oli välja kuulutatud,

vaid konföderatsioon. Bundestag ei olnud tegelikult ülesak-samaaliseks - üleliiduliseks - keskvõimu organiks, ta ei oma-nud faktilist võimu. Bundestagi otsused ja korraldused ei olnud kohustuslikud üksikutele liikmesriikidele, sest nagu nägime, Bundestagil ei olnud reaalselt sunnijõudu nende keh-timapanemiseks. Puudus ühtne armee, rahasüsteem, tollipoliitika jne. Saksa Liidul ei olnud ühist kodakondsust, riigieelarvet. Iga liidus olev riik säilitas oma suveräänsuse, sea-dusandlikud organid, maksusüsteemi ja riigieelarve.

2. Põhja-Saksa Liit.

P õ h j a - S a k s a L i i t (1867-1870) kujutas endast liiduriiki, mis ühendas rea Saksa riike, mis asusid põhjapool Mainzi jõge, eesotsas Preisiga. Põhja-Saksa Liidu koosseisus oli 19 Saksa riiki ja kolm vabalinna (Hamburg, Breemen ja Lüübek). Peale seda neli suurt Lõuna-Saksa riiki (Baier, Württemberg, Baden ja Hessen-Darmstadt), kes olid küll jäänud väljapoole Põhja-Saksa Liitu, kuid olid sõlminud sõjalise liidu Preisiga ja olid viimasega majanduslikult ti-hedalt seotud.

Preisi valitsev positsioon Põhja-Saksa Liidus oli leid-nud kinnitamist 1867.a. vastuvõetud liidu konstitutsioonis. Nimelt 1867.a. P õ h j a - S a k s a L i i d u k o n s t i t u t s i o o n i g a olid ette nähtud järgmi-sed organid: 1) Põhja-Saksa Liidu president, 2) Liidunõukogu (Bundesrat), mis koosnes üksikute riikide volinikest; 3) Riigipäev (Reichstag), mis valiti piiratud üldise valimisõiguse alusel ja 4) kantsler, kusjuures konstitutsiooniga oli ette-nähtud liidu presidendi ametikoht Preisi kuningale, kellele oli antud õigus ametisse määrata liidu kantsler ja ministreid; tema kätte oli koondunud liidu sõjaväe juhatamine ja välis-poliitika juhtimine. Presidendile oli antud õigus sõjalise jõu abil maha suruda liidu liikmeid. Bundesrat'is oli Preisil 17 häält 34-st. Peale seda olid Bundesrati komisjonide eesot-sas Preisi esindajad. Reichstagi piiratud õigusi täielikult

paralüeeriti Liidu presidendi - Preisi kuninga ja koosseisult reaktsioonilise Bundesrati poolt. See Põhja-Saksa Liidu konstitutsioon seatakse edaspidi Saksa impeeriumi konstitutsiooni aluseks.

Põhja-Saksa Liidu ja ta konstitutsiooni loomisega teostati teatud samm rahvusliku ühtsuse teel. Põhja Saksa Liidus nähti vahendit kodanluse ja Liidust mitteosavõtivate Lõuna-Saksa riikide ühendamiseks Preisi ümber. Vastavalt kodanluse majanduslike nõudmistega oli Põhja-Saksa Liidus kehtestatud vaba liiklus ja elamiseks asumine, kehtestati ühtne mõõtude ja kaalude süsteem, "Kaubanduskoodeks" (1861.a.)¹ ja vekseliõigus.² Seadusandlus eriti tähtsates küsimustes oli üksikriikide poolt ära võetud ning antud liidu pädevusse. 1867.a. oli taastatud ja reorganiseeritud tolliliit. Preisile võiduka Prantsuse-Preisi sõja ajal (1870-1871) neli Lõuna-Saksa riiki ühinesid Põhja-Saksa Liiduga ning viimane kujundati ümber Saksa impeeriumiks.

¹ vt. Германское торговое уложение 1861 г., перевод Брейфус, С. Петербург, 1889.

² vt. Книрит А.А., Общегерманский вексельный устав 1848 г. (перевод), "Журнал гражданского и уголовного права" 1871, кн. 3.

**13. ЗАКОН ОТНОСИТЕЛЬНО СОБРАНИЙ РАБОЧИХ
И РЕМЕСЛЕННИКОВ ОДНОГО И ТОГО ЖЕ СОСТОЯНИЯ
И ОДНОЙ И ТОЙ ЖЕ ПРОФЕССИИ
(ЗАКОН ЛЕ-ШАПЕЛЬЕ) ²⁶**

Ст. I. Ввиду того, что уничтожение всякого рода корпораций граждан одного и того же состояния и одной и той же профессии является основой французской конституции, запрещается восставливать таковые под каким бы то ни было предлогом и в какой бы то ни было форме.

Ст. II. Граждане одного и того же состояния и одной и той же профессии, предприниматели, лавочники, рабочие и подмастерья какой бы то ни было профессии не имеют права, собираясь вместе, избирать председателя, секретаря, синдика ²⁷, а равно и вести протоколы, принимать решения и постановления, создавать регламенты относительно их так называемых общих интересов.

Ст. III. Муниципальным и административным органам воспрещается принимать какие бы то ни было адреса или петиции от имени какой-либо профессии, равно как и отвечать на подобные обращения; им предписывается обязывать недействительными постановления, которые могли быть вынесены таким образом, и тщательно следить за тем, чтобы подобные прошения не имели никаких последствий в смысле исполнения.

Ст. IV. Если, вопреки принципам свободы и конституции, граждане, связанные между собой общей профессией или ремеслом, примут решения или вступят в соглашения, клонящиеся к тому, чтобы сообща отказываться от работы или же принимать работу, требующую применения их мастерства, лишь по определенной цене, то подобные постановления и решения, независимо от того, сопровождались ли они клятвой или нет, объявляются противоречащими конституции, противными свободе и декларации прав человека и считаются недействительными. Административные и муниципальные органы обязаны объявлять об их недействительности.

Зачинщики, вожаки и подстрекатели, вызвавшие подобные постановления, а также занимавшие места председателей и редактировавшие тексты постановлений, предаются, по заявлению прокурора коммуны, полицейскому суду и приговариваются к штрафу в 500 ливров каждый с лишением на год прав активных граждан и с воспрещением права входа на первичные собрания.

Ст. V. Всем административным и муниципальным органам запрещается под страхом личной ответственности их членов нанимать или соглашаться на участие в общественных работах тех предпринимателей, рабочих и подмастерьев, кои вызвали или подписали вышеупомянутые постановления и соглашения. Запрещение это теряет силу лишь в том случае, если виновные по собственному побуждению явятся в канцелярию полицейского суда для заявления об отказе от своего образа действий.

Ст. VI. Если означенные выше постановления или соглашения, оглашенные путем расклейки или раздачи объявлений, будут содержать угрозы против предпринимателей, ремесленников, рабочих или иногородних поденщиков, приходящих работать в данную местность, или же против тех, которые согласились бы довольствоваться более низкой заработной платой, — все зачинщики, подстрекатели, а также все подписавшие подобные акты и документы присуждаются к штрафу в 1000 ливров и трехмесячному тюремному заключению.

Ст. VII. Те, которые путем угроз и насилий будут покушаться на рабочих, нарушая тем самым установленную конституционными законами свободу промыслов и труда, будут преследоваться уголовным путем со всей строгостью законов, как нарушители общественного спокойствия.

Ст. VIII. Всякого рода сборища ремесленников, рабочих, подмастерьев и поденщиков, направленные против свободного занятия промышленным трудом на основании свободного соглашения или же направленные против действий полиции в смысле исполнения судебных приговоров, касающихся этого рода дел, равно как и против публичных торгов и сдачи подрядов на различные предприятия, будут считаться мятежными сборищами и, как

таковые, будут разгоняться представителями государственной власти, по получении ими соответствующих законных требований. Зачищники, подстрекатели и вожаки вышеуказанных сборищ, равно как и уличенные в самоуправстве и в насильственных поступках, подлежат наказанию по всей строгости законов.

20. КОНСТИТУЦИЯ 3 СЕНТЯБРЯ 1791 Г.

ДЕКЛАРАЦИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА ³³

Представители французского народа, образовав Национальное Собрание и полагая, что лишь невежество, забвение прав человека и пренебрежение к ним являются единственными причинами общественных бедствий и пороков правительств, приняли решение изложить в торжественной декларации естественные, неотъемлемые и священные права человека, чтобы такая декларация, неизменно пребывая перед взорами всех членов общественного союза, постоянно напоминала им их права и обязанности; чтобы действия законодательной и исполнительной власти при возможном сопоставлении в любой момент с целями каждого политического учреждения встречали большее уважение; чтобы притязания граждан, основанные отныне на простых и непререкаемых началах, устремлялись к соблюдению конституции и к всеобщему благополучию. Вследствие этого Национальное Собрание подтверждает и провозглашает перед лицом высшего существа и с его благоволения следующие права человека и гражданина:

1. Люди рождаются и остаются свободными и равными в правах. Общественные отличия могут основываться лишь на соображениях общей пользы.

2. Цель каждого государственного союза составляет обеспечение естественных и неотъемлемых прав человека. Таковы свобода, собственность, безопасность и сопротивление угнетению.

3. Источник суверенитета зиждется по существу в нации. Никакая корпорация, ни один индивид не могут располагать властью, которая не исходит явно из этого источника.

4. Свобода состоит в возможности делать все, что не приносит вреда другому. Таким образом, осуществление естественных прав каждого человека встречает лишь те границы, которые обеспечивают прочим членам общества пользование теми же самыми правами. Границы эти могут быть определены только законом.

5. Закон может воспрещать лишь деяния, вредные для общества. Все же, что не воспрещено законом, то дозволено и никто не может быть принужден к действию, не предписываемому законом.

6. Закон есть выражение общей воли. Все граждане имеют право участвовать лично или через своих представителей в его образовании. Он должен быть равным для всех как в тех случаях, когда он оказывает свое покровительство, так и в тех, когда он карается. Всем гражданам ввиду их равенства перед законом открыт в равной мере доступ ко всем общественным должностям, местам и службам сообразно их способностям и без каких-либо

ных различий, кроме обусловливаемых их добродетелями и способностями.

7. Ничто не может подвергнуться обвинению, задержанию или заключению иначе, как в случаях, предусмотренных законом, и при соблюдении форм, предписанных законом. Тот, кто испросит, издаст произвольный приказ, приведет его в исполнение или прикажет его выполнить, подлежит наказанию; каждый гражданин, вызванный (органами власти) или задержанный в силу закона, должен беспрекословно повиноваться; в случае сопротивления он подлежит ответственности.

8. Закон может устанавливать наказания, лишь строго и бесспорно необходимые. Никто не может быть наказан иначе, как в силу закона, надлежаще примененного, изданного и обнародованного до совершения правонарушения.

9. Так как каждый предполагается невиновным, пока не установлено обратное, то в случае задержания лица всякая излишняя строгость, не вызываемая необходимостью в целях обеспечения его задержания, должна сурово караться законом.

10. Никто не должен испытывать стеснений в выражении своих мнений, даже религиозных, поскольку это выражение не нарушает общественного порядка, установленного законом.

11. Свободное выражение мыслей и мнений есть одно из драгоценнейших прав человека; каждый гражданин поэтому может высказываться, писать и печатать свободно, под угрозой ответственности лишь за злоупотребление этой свободой в случаях, предусмотренных законом.

12. Обеспечение прав человека и гражданина влечет необходимость применения вооруженной силы; эта сила, следовательно, установлена в интересах всех, а не в частных интересах тех, кому она вверена.

13. На содержание вооруженной силы и на расходы по содержанию администрации необходимы общие взносы; они должны распределяться равномерно между всеми гражданами сообразно их состоянию.

14. Все граждане имеют право устанавливать сами или через своих представителей необходимость государственного обложения, свободно давать согласие на его взимание, следить за его расходованием и определять его долевого размер, основание, порядок и продолжительность взимания.

15. Общество имеет право требовать отчета у каждого должностного лица по вверенной ему части управления.

16. Общество, в котором не обеспечено пользование правами и не проведено разделение властей, не имеет конституции.

17. Так как собственность есть право неприкосновенное и священное, то никто не может быть лишен ее иначе, как в случае

установленной законом несомненной общественной необходимости и при условии справедливого и предварительного возмещения.

ФРАНЦУЗСКАЯ КОНСТИТУЦИЯ

Национальное Собрание, намереваясь утвердить Французскую конституцию на началах, только что признанных и провозглашенных им, отменяет бесповоротно установления, причинявшие ущерб свободе и равенству прав.

Нет более ни дворянства, ни пэрства, ни наследственных, ни сословных отличий, ни феодального порядка, ни вотчинной юстиции, никаких титулов, званий и преимуществ, проистекавших из этого порядка, никаких рыцарских орденов, ни корпораций или знаков отличия, для которых требовалось доказательство дворянства или благородства происхождения, и никаких иных преимуществ, кроме отличий, присвоенных общественным должностным лицам при исполнении их обязанностей.

Не существует более ни продажности, ни наследственности каких-либо государственных должностей. Ни для какой части нации, ни для одного индивида не существует более никаких особых преимуществ или изъятий из права, общего для всех французов.

Не существует более ни сословных цеховых управ, ни профессиональных, художественных или ремесленных корпораций.

Закон не признает более ни религиозных обетов, ни каких-либо иных обязательств, противных естественным правам или конституции.

Раздел первый

Основные положения, обеспеченные конституцией

Конституция обеспечивает следующие естественные и гражданские права:

1) всем гражданам открыт доступ к местам и должностям без каких-либо иных отличий, кроме проистекающих из их добродетелей и способностей;

2) все налоги подлежат раскладке между всеми гражданами равномерно, сообразно их состоятельности;

3) одни и те же правонарушения будут караться одними и теми же наказаниями независимо от каких-либо личных различий.

Конституция обеспечивает также в качестве прав естественных и гражданских:

свободу каждого передвигаться, оставаться на месте или покидать его без опасения подвергнуться задержанию или заключению иначе, как в порядке, предусмотренном конституцией;

свободу каждого выражать словесно и письменно, печатать и предавать гласности свои мысли, не подвергаясь никакой предварительной цензуре или проверке до их опубликования, а также отправлять обряды того вероисповедания, к которому он принадлежит;

свободу граждан собираться в общественных местах, сохраняя спокойствие и без оружия с соблюдением полицейских законов;

свободу обращаться к установленным органам власти с петициями, подписанными отдельными гражданами.

Законодательная власть не может издавать законы, препятствующие осуществлению естественных и гражданских прав, перечисленных в настоящем разделе и обеспеченных конституцией, или нарушающие эти права; а так как свобода состоит в том, чтобы делать все, что не наносит ущерба правам других или общественной безопасности, то закон может установить наказание за совершение деяний, которые, нарушая общественную безопасность или права других граждан, вредны для общества.

Конституция обеспечивает неприкосновенность собственности и справедливое предварительное возмещение, если установленная законом общественная необходимость требует имущественных жертв.

Имущества, предназначенные на покрытие расходов по отправлению религиозных обрядов, а также на обеспечение (деятельности) общепользных учреждений, принадлежат нации и во всякое время находятся в ее распоряжении.

Конституция гарантирует действительность произведенного отчуждения имущества или могущего последовать в порядке, установленном законом.

Граждане имеют право выбирать или назначать служителей культа.

Будет учреждено главное управление общественного призрения для воспитания покинутых детей, для облегчения участи немощных убогих и для приискания работы тем здоровым немощным, которые окажутся безработными. Будет обеспечено и организовано народное образование, общее для всех граждан, бесплатное в части, необходимой для всех людей; соответствующие учреждения будут распределены по степеням сообразно административному делению королевства. Будут установлены национальные празднества в ознаменование памяти французской революции для поддержания братства между гражданами, преданности конституции, родине и законам.

Будет издан кодекс гражданских законов, общих для всего королевства.

О делении королевства и о состоянии гражданства

1. Королевство едино и неделимо. В его состав входят 83 департамента, каждый департамент делится на дистрикты, каждый дистрикт — на кантоны.

2. Французскими гражданами являются: лица, родившиеся во Франции от отца-француза; лица, родившиеся во Франции и избравшие себе местожительство в королевстве; лица, родившиеся за границей от отца-француза, водворившиеся во Франции и принесшие гражданскую присягу; наконец, лица, родившиеся за границей и происходящие в любом числе поколений от француза или французенки, оставивших отечество по вероисповедным основаниям, но водворившиеся во Франции и принесшие гражданскую присягу.

3. Лица, родившиеся за пределами королевства от родителей иностранцев и водворившиеся во Франции, становятся французскими гражданами после пятилетнего непрерывного пребывания в королевстве, если, кроме того, они приобретут здесь недвижимость, или женятся на французенке, или оснуют сельскохозяйственное или торговое предприятие, а также если они примут гражданскую присягу.

4. Законодательная власть в силу особых соображений может выдать иностранцу акт натурализации, но лишь под условием его водворения во Франции и принесения гражданской присяги.

5. Вот текст гражданской присяги: «Клянусь быть верным нации, закону и королю, всеми моими силами поддерживать конституцию королевства, изданную Национальным Собранием в течение 1789, 1790 и 1791 годов».

6. Французское гражданство утрачивается: 1) вследствие натурализации в иностранном государстве; 2) вследствие присуждения к наказанию, влекущему за собой утрату гражданства, поскольку осужденный не восстановлен в правах; 3) вследствие заочного приговора, если такой приговор не отменен; 4) вследствие вступления в любой иностранный рыцарский орден или в любую иностранную корпорацию, требующие доказательства дворянства или благородства происхождения или требующие принесения религиозных обетов.

7. Закон признает брак лишь в качестве гражданского договора³⁴.

Законодательная власть установит для всего населения Франции без различия порядок удостоверения рождений, браков и смертей и назначит общественных должностных лиц для ведения и хранения записей гражданского состояния.

8. Французские граждане в силу тех местных отношений, ко-

которые возникают между ними вследствие сосредоточения их в городах и определенных сельских округах, образуют коммуны.

Законодательная власть может определять границы территории каждой коммуны.

9. Граждане, образующие ту или иную коммуну, имеют право избирать из своей среды на определенный срок в порядке, предусмотренном законом, муниципальные органы, призванные вести местные дела общины.

На муниципальные органы может быть возложено выполнение тех или иных действий, относящихся к общим интересам государства.

10. Правила, которым должны следовать муниципальные органы при отправлении как своих муниципальных обязанностей, так и обязанностей, возложенных на них в общих интересах, будут установлены законом.

Раздел третий

О государственных властях

1. Суверенитет принадлежит нации: он един, неделим, неотчуждаем и неотъемлем. Ни одна часть народа, никакое лицо не может присвоить себе его осуществления.

2. Нация, которая является единственным источником всех властей, может осуществлять их лишь путем уполномочия. Французская конституция имеет характер представительный; представителями являются законодательный корпус и король.

3. Законодательная власть вверяется Национальному собранию, в состав которого входят представители, свободно избранные народом на определенный срок, и осуществляется названным собранием с утверждения короля в порядке, предусмотренном ниже.

4. Форма правления монархическая. Власть исполнительная вверена королю и осуществляется под его главенством министрами и прочими ответственными органами в порядке, предусмотренном ниже.

5. Власть судебная вверена судьям, избираемым народом на определенный срок.

Глава первая

О национальном законодательном собрании

1. Национальное собрание, образующее законодательный корпус, действует постоянно в составе одной палаты.

2. Оно избирается каждые два года путем новых выборов. Каждый промежуток в два года образует один законодательный период.

3. Постановление предшествующей статьи не распростра-

няется на первый законодательный корпус, полномочия которого истекут в последний день апреля 1793 г.

4. Занятия законодательного корпуса будут возобновляться непосредственно в силу закона.

5. Законодательный корпус не может быть распущен королем.

Отдел I

Число представителей.

Основания представительства

1. Число представителей законодательного корпуса достигает 745 от 83 департаментов, входящих в состав королевства, кроме тех представителей, избрание которых может быть предоставлено колониям.

2. Общее количество представителей распределяется между 83 департаментами в соответствии с территорией, населением и прямым обложением.

3. Из 745 представителей 247 избираются в соответствии с размерами территории. Каждый департамент избирает по три представителя, исключая департамент Парижа, который ограничится избранием одного.

4. 249 представителей избираются в соответствии с количеством населения. Вся масса активных граждан королевства делится на 249 частей, и каждый департамент избирает столько представителей, сколько таких частей содержится в общем количестве активных граждан департамента.

5. 249 представителей избираются в соответствии с прямым обложением. Вся сумма прямых налогов королевства также делится на 249 частей, и каждый департамент избирает представителей в соответствии с количеством уплачиваемых им таких частей налогов.

Отдел II

Первичные собрания. Избрание выборщиков³⁵

1. Для выборов в Национальное законодательное собрание активные граждане каждые два года собираются на первичные собрания в городах и кантонах. Первичные собрания собираются самостоятельно, в силу закона, во второе воскресенье марта месяца, если они не созданы до того указанными в законе должностными лицами.

2. Активными гражданами являются французы по рождению или лица, вступившие во французское гражданство, которым исполнилось 25 лет от роду, имеющие местожительство в городе или кантоне в течение установленного законом времени, уплачивающие в любом месте королевства прямой налог в размере

не менее стоимости трех рабочих дней и представившие расписку об его уплате, не находящиеся в услужении, т. е. не состоящие домашними слугами, внесенные в список национальной гвардии муниципалитета по месту жительства и принесшие гражданскую присягу.

3. Каждые шесть лет законодательный корпус определяет максимум и минимум стоимости рабочего дня, а органы департаментского управления определяют его местную стоимость для каждого дистрикта.

4. Никто не может ни осуществлять права активного гражданина более чем в одном месте, ни быть представленным другим лицом.

5. Права активного гражданина утрачивают состоящие под судом и следствием и те, кто по объявлении банкротства или несостоятельности, засвидетельствованных подлинными документами, не представит акта об удовлетворении своих кредиторов.

6. Первичные собрания избирают выборщиков в соответствии с числом активных граждан, проживающих в городе или кантоне. Один выборщик избирается на каждые сто активных граждан, присутствующих или отсутствующих на собрании; по два выборщика избирается от 150 и до 200 граждан и так далее.

7. Никто не может быть избран выборщиком, если, кроме условий, необходимых для внесения в число активных граждан, он не удовлетворяет нижеследующим требованиям:

в городах с населением свыше 6000:— владение на правах собственности или пожизненное владение имуществом, приносящим по оценке, согласно налоговым спискам, доход, равный стоимости 200 рабочих дней по местным условиям, или наем жилого помещения, приносящего, согласно тем же спискам по оценке, доход, равный стоимости 150 рабочих дней;

в городах с населением менее 6000 — владение на правах собственности или пожизненное владение имуществом, приносящим по оценке, согласно налоговым спискам, доход, равный стоимости 150 рабочих дней по местным условиям, или наем жилого помещения, приносящего, согласно тем же спискам по оценке, доход, равный стоимости 100 рабочих дней;

в сельской местности — владение на праве собственности или пожизненное пользование имуществом, приносящим, согласно налоговым спискам по оценке, доход, равный по местной стоимости 150 рабочим дням, или наем либо аренда имущества, ценность которого по налоговым спискам равна стоимости 400 рабочих дней.

У тех же, кто одновременно является собственником или пользователем (узуфруктуарием), с одной стороны, съемщиком

или арендатором — с другой, их средства по всем этим различным титулам объединяются, пока не достигнут предела, необходимого для признания за ними права на избрание.

Отдел III

Собрания выборщиков. Избрание представителей

1. Выборщики, избранные по каждому департаменту, собираются для выборов представителей в количестве, установленном для их департамента, а также для выборов их заместителей в количестве, равном трети числа представителей. Собрания выборщиков открываются самостоятельно в силу закона в последнее воскресенье марта месяца, если они не будут созваны ранее должностными лицами, указанными законом.

2. Представители и их заместители избираются абсолютным большинством голосов; они могут быть избраны лишь из числа активных граждан департамента.

3. Все активные граждане, независимо от их общественного положения, профессии или размера уплачиваемых налогов, могут быть избраны представителями нации.

4. Однако следующие ниже должностные лица обязаны произвести выбор между занимаемой должностью и депутатским полномочием: министры и прочие органы исполнительной власти, смещаемые по усмотрению короля, комиссары национального казначейства, агенты по взиманию и сбору прямых налогов, главноуправляющие по взиманию косвенных налогов и управляющие национальными недвижимыми имуществами, а также все, кто под каким бы то ни было наименованием привлечен к отправлению должностей в королевской военной и гражданской квартире. Равным образом такой же выбор обязаны произвести начальники управлений, их помощники, муниципальные должностные лица и командиры национальной гвардии.

5. Отправление судебных обязанностей несовместимо со званием представителя нации в продолжение всего законодательного периода. Судьи (в случае их избрания) замещаются своими помощниками. Король в порядке поручений примет меры к замещению своих комиссаров при судебных установлениях.

6. Члены законодательного корпуса могут быть переизбраны на следующий законодательный период, а затем могут быть избраны вновь лишь спустя промежуток в один законодательный период.

7. Представители, избранные по департаментам, являются представителями не отдельного департамента, но всей нации; представители не могут выдавать им никаких наказов.

Порядок ведения
первичных собраний
и собраний выборщиков

1. Деятельность первичных собраний и собраний выборщиков ограничивается производством выборов; по окончании выборов они немедленно расходятся и могут собраться вновь лишь в порядке созыва, кроме случаев, предусмотренных ст. 1 отдела II и ст. 1 предшествующего отдела III.

2. Ни один активный гражданин не может появляться и подавать свой голос в собрании, если он вооружен.

3. Вооруженные силы не могут быть введены в помещение собрания помимо его прямого требования, если только там не совершается насилие; в таких случаях достаточно приказа председателя собрания для ввода вооруженной силы в помещение собрания.

4. Каждые два года в каждом дистрикте по кантонам вывешиваются списки активных граждан; список каждого кантона печатается и вывешивается за два месяца до открытия первичных собраний. Заявления как против внесения граждан в список, так и на неправильный пропуск в списке предъявляются в суды для рассмотрения в сокращенном порядке производства. Список служит основанием для допущения граждан к участию в ближайшем первичном собрании, поскольку в него не будут внесены исправления судебными решениями, состоявшимися до открытия собрания.

5. Собрания выборщиков имеют право проверки полномочий и правоспособности всех явившихся на собрание; их постановления имеют предварительную силу впредь до постановления законодательного корпуса по проверке им полномочий депутатов.

6. Ни король, ни кто-либо из должностных лиц, назначенных им, ни в комм случае и ни под каким предлогом не могут принимать к рассмотрению вопросы ни относительно правильности созыва, ведения собрания, порядка выборов, ни относительно политических прав граждан; не может быть, однако, нанесен ущерб правомочиям королевских комиссаров в случаях, предусмотренных законом, когда вопросы, касающиеся политических прав граждан, должны быть переданы в суд.

Объединение представителей
в Национальное законодательное собрание

1. Представители собираются в первый понедельник мая месяца в месте заседания законодательного корпуса предшествующего периода.

2. Под председательством старейшего по возрасту они предварительно образуют собрание для проверки полномочий наличных представителей.

3. Как только число собравшихся достигнет 373 человек, полномочия коих проверены, они образуют Национальное собрание; последнее избирает председателя, товарища председателя и секретарей и приступает к выполнению своих обязанностей.

4. Если в продолжение всего мая месяца число наличных представителей не достигнет 373, то Собрание не может приступить к выполнению каких-либо законодательных действий. Оно может особым постановлением побудить отсутствующих членов обратиться к выполнению своих обязанностей в течение двухнедельного срока под угрозой штрафа в 3000 ливров, если они не представят оправдания, признанного Собранием уважительным.

5. В последний день мая месяца представители образуют Национальное законодательное собрание независимо от количества наличных членов.

6. Представители все вместе именем французского народа приносят клятву: «жить свободными или умереть». Затем каждый порознь приносит присягу: «всеми своими силами поддерживать конституцию королевства, изданную Национальным учредительным собранием в течение 1789, 1790 и 1791 гг., не вносить никаких предложений и не давать согласия в продолжение законодательного периода на что-либо, что могло бы причинить ущерб конституции и оставаться во всем верными нации, закону и королю».

7. Представители нации пользуются неприкосновенностью; они не могут быть подвергнуты преследованию, обвинению и не могут быть судимы когда-либо за выраженные ими словесно и письменно мысли или за деяния, совершенные ими при выполнении обязанностей представителей.

8. За уголовные деяния они могут быть задержаны на месте преступления или в силу приказа о задержании, но об этом должно быть немедленно сообщено законодательному корпусу; преследованию может быть дан дальнейший ход в силу постановления законодательного корпуса о том, что имеются основания для возбуждения обвинения.

Глава вторая

О королевской власти, о регентстве и о министрах

Отдел I

О королевской власти и о короле

1. Королевская власть неделима — она вверена наследственно царствующему дому и переходит по мужской линии в порядке первородства, с постоянным исключением лиц женского пола и их потомства. Ничто заранее не предрешено относительно последствий отречения в ныне царствующем доме.

2. Особа короля неприкосновенна и священна; он носит титул короля французов.

3. Во Франции нет власти, стоящей над законом. Король царствует лишь в силу закона, и лишь именем закона он может требовать повиновения.

4. Король при своем вступлении на престол или по достижении совершеннолетия приносит в присутствии законодательного корпуса присягу на верность нации и закону, обязуется употребить всю вверенную ему власть на соблюдение конституции, изданной Национальным учредительным собранием в течение 1789, 1790 и 1791 гг., и принимать меры к соблюдению законов. Если законодательный корпус не в сборе, то король издает прокламацию, в которой излагается эта присяга и дается обещание принести ее повторно немедленно по открытии законодательного корпуса ³⁶.

5. Если в течение месяца после приглашения со стороны законодательного корпуса король не принесет присяги или если по принесении ее он отречется от нее, то он признается отрекшимся от королевской власти.

6. Если король станет во главе армии и направит войска против народа или если он путем формального акта не воспротивится подобному предприятию, выполняемому его именем, то следует считать, что он отрекся от королевской власти.

7. Если король, покинув королевство, не возвратится после приглашения, обращенного к нему законодательным корпусом, в установленный в прокламации срок, который не должен превышать двух месяцев, то следует считать его отрекшимся от королевской власти. Срок исчисляется со дня опубликования прокламации законодательным корпусом в месте его заседаний. Министры обязаны под своей ответственностью принимать все исходящие от исполнительной власти меры, осуществление которых установлено отсутствием короля.

8. После явно выраженного или законно предполагаемого отречения король переходит в разряд граждан и может быть под-

вергнут обвинению и судим наряду с прочими лицами за деяния, совершенные после его отречения.

9. Частное имущество, которым король владел при вступлении на престол (по отречении) безвозвратно присоединяется к достоянию нации; он сохраняет распоряжение лишь тем, что он приобретет в качестве частного лица; если же он не оставит распоряжения об этом имуществе, то оно равным образом присоединяется к национальному достоянию по окончании царствования.

10. Нация обеспечивает блеск трона цивильным листом. Законодательный корпус определяет его размер при каждой смене царствования на всю продолжительность последнего³⁷.

11. Король назначает заведующего цивильным листом, который будет вести судебные дела короля; на его имя подаются все иски, направленные против короля, и против него же обращаются все вступившие в силу судебные решения. Уголовные преследования, возбужденные кредиторами цивильного листа, приводятся в исполнение лично против заведующего.

12. Независимо от почетной охраны, которую несут граждане в качестве членов национальной гвардии по месту пребывания короля, последний имеет гвардию, содержащую на средства цивильного листа; она не может превышать количества в 1200 человек пеших и 600 конных³⁸. Чины и порядок чиновпроизводства в ней будут те же, что и в линейных войсках, но те, кто входит в состав королевской гвардии, будут продвигаться в чинах лишь в пределах последней и не могут получать никаких чинов в линейных войсках. Король может назначить кого-либо в состав своей гвардии лишь из числа лиц, состоящих на действительной службе в линейных войсках, или из числа лиц, прослуживших не менее одного года в национальной гвардии, имеющих местожительство в пределах королевства и принесших гражданскую присягу. Королевская гвардия не может быть назначена или привлечена ни на какую иную общественную службу.

Отдел II

О регентстве

1. Король считается несовершеннолетним до достижения им 18 лет, на время его несовершеннолетия назначается регент королевства.

2. Регентом является согласно порядку престолонаследия наиболее близкий родственник короля, достигший полных 25 лет, французский уроженец, не являющийся возможным наследником другой короны и принесший гражданскую присягу. Лица женского пола к регентству не допускаются.

3. Если несовершеннолетний король не имеет родственника,

и вечающего перечисленным выше условиям, то регент королевства избирается в порядке, указанном в следующих статьях.

4. Законодательный корпус не может избирать регента.

5. Выборщики каждого дистрикта собираются в главном городе последнего в силу прокламации, обнародованной в первую неделю нового царствования законодательным корпусом, если он в сборе; в противном случае на министра юстиции возлагается издание такой прокламации в течение той же недели.

6. Выборщики по каждому дистрикту избирают индивидуальным голосованием абсолютным большинством голосов одного гражданина, обладающего правом быть избранным и имеющего местожительство в дистрикте; протоколом об избрании на него возлагается особое поручение, ограничивающее его одной только обязанностью — избрать гражданина, которого он по убеждению и по совести считает наиболее достойным быть регентом королевства.

7. Избранные по дистриктам граждане, получившие такое поручение, обязаны собраться в городе, где происходят заседания законодательного корпуса, не позднее сорокового дня, считая от вступления на престол несовершеннолетнего короля; они образуют избирательное собрание, которое приступит к избранию регента.

8. Регент избирается индивидуальным голосованием абсолютным большинством голосов.

9. Избирательное собрание может производить лишь выборы; оно немедленно расходуется по их окончании; всякое иное предпринятое им действие заранее объявляется неконституционным и ничтожным.

10. Избирательное собрание направляет через своего председателя протокол выборов законодательному корпусу; последний, проверив правильность выборов, оглашает особой прокламацией результаты их по всему королевству.

11. Регент до совершеннолетия короля выполняет все обязанности королевской власти и лично не несет ответственности за акты своего управления.

12. Регент может приступить к отправлению своих обязанностей лишь по принесении в присутствии законодательного корпуса присяги пребывать верным нации, закону и королю, употреблять всю власть, порученную королю, осуществление которой вверено регенту на время несовершеннолетия короля, на соблюдение конституции, изданной Национальным учредительным собранием в течение 1789, 1790 и 1791 гг., и на то, чтобы способствовать соблюдению законов. Если же законодательный корпус не в сборе, регент издает прокламацию, в которой приносится эта присяга и дается обещание повторить ее немедленно по открытии законодательного корпуса.

13. Пока регент не вступил в исполнение своих обязанностей, утверждение законов приостанавливается; министры продолжают под своей ответственностью осуществлять все акты исполнительной власти.

14. Немедленно по принесении регентом присяги законодательный корпус назначает ему жалованье, которое не может быть изменено в продолжение всего регентства.

15. Если вследствие несовершеннолетия родственника, призванного к осуществлению регентства, последнее переходит к более отдаленному родственнику или возлагается на него путем избрания, то регент, вступивший в исполнение своих обязанностей, продолжает выполнять их вплоть до совершеннолетия короля.

16. Регентство королевства не дает никаких прав над личностью несовершеннолетнего короля.

17. Опека над несовершеннолетним королем вверяется его матери; если же у него нет матери, или если она к моменту вступления на престол ее сына вышла замуж вторично, или если она выйдет вновь замуж во время его несовершеннолетия, то опека над ним вручается законодательному корпусу. Опека над несовершеннолетним королем не может быть вверена путем избрания ни регенту с его нисходящими родственниками, ни лицу женского пола.

18. В случае безумия короля, окончательно удостоверенного закономерно установленным и объявленным законодательным корпусом после трех обсуждений, проведенных последовательно раз в месяц, возникает вопрос о регентстве, если безумие продолжается.

Отдел III

О королевской фамилии

1. Предполагаемый наследник престола носит титул королевского принца. Он не может покинуть королевства иначе, как по постановлению законодательного корпуса и с согласия короля. Если же он покинет пределы королевства и, достигнув 18 лет, не возвратится во Францию после приглашения прокламацией корпуса, он признается отрекшимся от права наследования престола.

2. Если предполагаемый наследник несовершеннолетен, то совершеннолетний родственник его, первый по очереди призываемый к регентству, обязан иметь местопребывание в королевстве. В случае выезда из пределов королевства и невозвращения по приглашению законодательного корпуса он будет признан отрекшимся от прав регентства.

3. Если мать несовершеннолетнего короля, которой вверена его опека, или избранный опекун покинут пределы королевства,

они отстраняются от опеки. Если мать предполагаемого несовершеннолетнего наследника покинет королевство, она даже по возвращении может нести опеку над своим несовершеннолетним сыном, ставшим королем, не иначе, как по постановлению законодательного корпуса.

4. Будет издан закон о руководстве воспитанием несовершеннолетнего короля, а также предполагаемого несовершеннолетнего наследника.

5. Члены королевской фамилии, могущие быть призванными к престолонаследию, пользуются правами активных граждан, но не могут быть определены ни на какое место, ни на какую должность или службу, назначение на которые принадлежит народу. За исключением министерств, они могут определяться на места и должности, назначение на которые принадлежит королю; тем не менее они могут быть главнокомандующими сухопутной армией и флотом или выполнять обязанности посланников, но не иначе, как с согласия законодательного собрания, даваемого по предложению короля.

6. Члены королевской фамилии, могущие быть призванными к престолонаследию, имеют право присоединить титул французский принц к имени, данному им в актах гражданского состояния о их рождении; такое имя не может быть ни родовым, ни образованным из какого-либо титула, отмененного настоящей конституцией. Титул принца не может быть дан никому иному, он не сообщает никаких преимуществ, никаких изъятий из прав, общих для всех французов.

7. Акты, которыми закономерно удостоверяются рождения, браки и смерти французских принцев, представляются законодательному корпусу, который распоряжается о сдаче их на хранение в свои архивы.

8. Членам королевской фамилии не предоставляется в удел никакой недвижимости. Младшие сыновья короля по достижении ими двадцатипятилетнего возраста или в момент брака получают удельный доход, назначаемый им законодательным корпусом и прекращающийся с пресечением их мужского потомства.

Отдел IV

О министрах

1. Назначение и увольнение министров принадлежит всецело королю.

2. Члены Национального собрания настоящего и следующих созывов, члены кассационного суда, а также лица, исполняющие обязанности верховных присяжных, не могут ни служить в каком-либо из министерств, ни получать места, награды, пенсии, жалования или поручения от исполнительной власти или ее агентов как

во время исполнения своих обязанностей, так и в течение двух лет по их прекращении. То же относится к тем, кто будет хотя бы внесен в список верховных присяжных, на все время включения их в этот список.

3. Никто не может вступить в исполнение какой-либо должности, будь то в министерских канцеляриях, будь то в управлении или заведовании государственными доходами, и вообще какой-либо должности по назначению исполнительной власти иначе, как по принесении гражданской присяги или по представлении удостоверения о ее принесении.

4. Ни один приказ короля не подлежит исполнению, если он не подписан им и не скреплен министром или распорядителем кредитов соответствующего ведомства.

5. Министры ответственны за все преступления, совершенные ими против общественной безопасности и конституции, за все покушения на личную собственность и свободу, за всякое расточение средств, предназначенных на расходы по их ведомству.

6. Королевский указ, устный или письменный, ни в коем случае не может освободить министра от ответственности.

7. Министр обязан ежегодно представлять законодательному корпусу в начале его сессии смету расходов по своему ведомству, давать отчет в расходовании ассигнованных по этому ведомству сумм и предупреждать злоупотребления, могущие возникнуть в различных отраслях подведомственного ему управления.

8. Ни один министр как во время занятия своей должности, так и по увольнении от нее не может подвергнуться преследованию в уголовном порядке за деяния по своему управлению иначе, как по постановлению законодательного корпуса.

Глава третья

Об осуществлении законодательной власти

Отдел I

Полномочия и обязанности

Национального законодательного собрания

1. Конституция поручает исключительно законодательному корпусу следующие полномочия и обязанности: 1) законодательную инициативу и установление законов; король может только приглашать законодательный корпус войти в рассмотрение того или иного вопроса; 2) определение государственных расходов; 3) установление государственных налогов, определение их природы, размеров, продолжительности и порядка взимания; 4) раскладку прямых налогов между департаментами королевства, наблюдение за употреблением всех государственных доходов и требование по ним отчетности; 5) издание постановлений об учреж-

дении и упразднении государственных должностей; 6) определение пробы, веса, чекана и наименования монет; 7) разрешение и воспрещение иностранным войскам вступить на территорию Франции, иностранным морским силам входить в порты королевства; 8) ежегодное издание по предложению короля постановлений о численности личного состава и количестве судов, образующих сухопутные и морские силы; определение жалования и установление числа лиц каждого чина, установление правил вступления на службу и продвижения по ней, установление порядка набора и роспуска войск, порядка образования морского экипажа, порядка допущения иностранных сухопутных войск и морских сил на службу Франции, а также вознаграждения войск в случае роспуска их; 9) издание постановлений о порядке заведования национальными имуществами и об их отчуждении; 10) привлечение к ответственности перед верховным национальным судом министров и главных агентов исполнительной власти, возбуждение обвинения и преследования перед тем же судом против лиц, подозреваемых в посягательстве и заговоре против общей безопасности государства и конституции; 11) издание законов о пожаловании чисто личных знаков отличия и орденов лицам, оказавшим услуги государству; 12) законодательный корпус имеет исключительное право назначать общественные чествования памяти великих людей.

2. Решение начать войну может быть принято лишь по утвержденному королем постановлению законодательного корпуса, вынесенному обязательно по формальному предложению короля. В случае угрожающих или уже наступивших враждебных действий, необходимости оказания помощи союзнику или защиты права силою оружия король немедленно ставит об этом в известность законодательный корпус и сообщает ему свои соображения. Если законодательный корпус распущен на вакансии, король немедленно созывает его. Если законодательный корпус предпочтет воздержаться от ведения войны, король тотчас же примет меры к прекращению или предупреждению всех враждебных действий, причем министры ответственные за промедление. Если законодательный корпус найдет, что начатые враждебные действия представляют собой преступное нападение, в котором повинны министры или какие-либо иные органы исполнительной власти, то зачинщик нападения будет подвергнут уголовному преследованию. В течение всей войны законодательный корпус может потребовать от короля вступления в переговоры о мире; король обязан подчиниться этому требованию. Немедленно по прекращении войны законодательный корпус установит срок, в который войска, призванные в количестве, превосходящем их мирный состав, будут распущены, и армия будет приведена в свое обычное состояние.

3. Законодательному корпусу принадлежит ратификация мир-

ных, союзных и торговых договоров; ни один договор не получит силы без такой ратификации.

4. Законодательный корпус имеет право назначать место своих заседаний, продолжать их, сколько он найдет это необходимым, и отсрочивать их. В начале каждого царствования, если законодательный корпус не создан, он должен собраться без промедления. Ему принадлежит наблюдение за внутренним порядком в месте своих заседаний и в пределах внешней ограды, согласно его определению. Ему принадлежит дисциплинарная власть над своими членами, но он не может налагать взыскания свыше порицания, задержания на восемь дней и заключения в тюрьму на три дня. Он имеет право в целях своей безопасности и поддержания должного к нему уважения располагать вооруженными силами, которые с его согласия будут введены в город, где будут происходить его заседания.

5. Власть исполнительная не может допускать прохода или размещения каких-либо линейных войск на расстоянии трех тысяч туазов³⁹ от законодательного корпуса помимо его требования или без его разрешения.

Отдел II

Ведение заседаний и порядок обсуждения

1. Заседания законодательного корпуса публичны, протоколы его заседаний печатаются во всеобщее сведение.

2. Законодательный корпус, однако, может по любому поводу превратиться в Общий комитет. Пятьдесят членов его имеют право требовать этого. В продолжение заседания Общего комитета палаты публика удаляется, кресло председателя остается незанятым, порядок заседания поддерживается товарищем председателя.

3. Законодательный акт может быть обсужден и издан лишь в следующем порядке.

4. Чтение проекта постановления производится троекратно через промежутки, из которых каждый не может быть короче восьми дней.

5. После каждого чтения открываются прения. После первого или второго чтения законодательный корпус может объявить отсрочку или закрыть прения; в последнем случае проект постановления может быть вновь внесен в ту же сессию. Каждый проект постановления печатается и раздается членам до второго чтения.

6. После третьего чтения председатель обязан поставить на решение законодательного корпуса вопрос о том, считает ли он возможным вынести окончательное постановление или ему угодно отложить прения до другого времени, чтобы получить более подробные разъяснения о предмете.

7. Законодательный корпус не может приступить к прениям, если на его заседании не присутствует, по меньшей мере, 200 членов; каждое постановление выносится не иначе, как абсолютным большинством голосов.

8. Законопроект, предложенный на обсуждение и отвергнутый после третьего чтения, не может быть вновь внесен в ту же сессию.

9. Во вводной части к окончательному постановлению должны быть указаны: 1) даты заседаний, на которых произведено троекратное чтение проекта; 2) постановление, которым после третьего чтения принимается окончательное решение.

10. Король отказывает в утверждении постановления, если во вводной части к нему не будет удостоверено соблюдение указанных выше форм; если же какое-нибудь из таких постановлений получит утверждение, министры не могут ни снабдить его печатью, ни обнародовать; их ответственность в этом отношении будет длиться шесть лет.

11. Действие предшествующих положений не распространяется на постановления, призванные и объявленные неотложными предварительным постановлением законодательного корпуса, но они могут быть изменены или отвергнуты в течение той же сессии.

Постановление о неотложности должно содержать указание мотивов последнего: упоминание об этом предварительном постановлении включается во вводную часть к окончательному постановлению.

Отдел III

О санкции короля

1. Постановления законодательного корпуса восходят к королю, который может с ними не согласиться.

2. В случае, если король откажет в своем согласии, такой отказ имеет лишь суспензивное значение. Если две легислатуры, следующие за представившей такое постановление, последовательно представят то же постановление в тех же самых выражениях, то считается, что король дал свое утверждение.

3. Согласие короля выражается на каждом постановлении следующей формулой, им подписываемой: «Король согласен и прикажет исполнить». Приказ об отсрочке выражается следующей формулой: «Король обсудит».

4. Король обязан выразить свое согласие или свой отказ на каждом постановлении в течение двух месяцев с момента представления.

5. Постановление, на которое король не дал своего согласия, не может быть ему вновь представлено той же законодательной палатой.

6. Постановления, получившие утверждение короля, а также

те, которые будут ему последовательно представлены тремя следующими одна за другой палатами, имеют силу и носят название законов.

7. Тем не менее наравне с законами подлежат исполнению без королевской санкции акты законодательного корпуса, касающиеся его образования в качестве обсуждающего собрания, его внутреннего распорядка и дисциплинарной власти в пределах его наружной ограды, определяемых им самим, проверки полномочий его наличных членов, приказов отсутствующим членам, созыва заповздавших первичных собраний, осуществления конституционного надзора над органами управления и муниципальными должностными лицами, вопросов о правах быть избранными и о действительности выборов. Равным образом не требуют королевской санкции акты, касающиеся ответственности министров, а также постановления о возбуждении против них обвинения.

8. Постановления законодательного корпуса, касающиеся установления, продления и взимания государственных налогов, носят название законов и имеют установленную для законов вводную часть. Они опубликовываются и исполняются без королевского утверждения, за исключением тех, которые включают определения о взысканиях, кроме штрафов и денежных пени. Эти постановления могут быть изданы лишь с соблюдением форм, предписанных ст.ст. 4, 5, 6, 7, 8 и 9 отдела II настоящей главы; законодательный корпус не может включать в них положения, чуждые их предмету.

Отдел IV

О сношениях законодательного корпуса с королем

1. По окончательном сформировании законодательного корпуса последний отправляет к королю депутацию для извещения его об этом. Король может каждый год открывать сессию и предлагать вопросы, которые, по его мнению, должны быть приняты к рассмотрению в течение данной сессии, хотя такого рода формальность не может считаться необходимой для деятельности законодательного корпуса.

2. Если законодательный корпус намерен отсрочить свои заседания на время свыше двух недель, он должен предупредить об этом короля через депутацию по крайней мере за восемь дней.

3. Не менее чем за восемь дней до окончания каждой сессии законодательный корпус отправляет королю депутацию с сообщением о дне предполагаемого окончания заседаний. Король может лично прибыть для закрытия сессии.

4. Если король найдет важным для блага государства продолжение сессии, или воспротивится отсрочке заседаний, или пред-

почтет отсрочку на менее продолжительный срок, он может с этой целью отправить послание, которое законодательный корпус обязан обсудить.

5. Король созывает законодательный корпус во время перерыва его сессии каждый раз, когда, по его мнению, этого требует интерес государства, равно как в случаях, предусмотренных и определенных законодательным корпусом перед отсрочкой его заседаний.

6. Всякий раз, как король отправляется в место заседаний законодательного корпуса, его встречает и провожает депутация; его могут сопровождать в зал заседаний только королевский принц и министры.

7. Председатель ни в коем случае не может принимать участия в такого рода депутации.

8. В присутствии короля законодательный корпус утрачивает функции обсуждающего и голосующего собрания.

9. Акты сношений короля с законодательным корпусом всякий раз скрепляются министром.

10. Министры короля имеют право присутствовать в Национальном законодательном собрании; они занимают там особо отведенные для них места. Их обязаны выслушать всякий раз, когда они того потребуют, по предметам, относящимся к их ведению, или если потребуются их разъяснения. Равным образом их обязаны выслушать всякий раз и по предметам, чуждым их управлению, когда Национальное собрание предоставит им слово.

Глава четвертая

Об осуществлении исполнительной власти

1. Высшая исполнительная власть сосредоточивается исключительно в руках короля. Король — верховный глава общего управления королевством; заботы об охране общественного порядка и спокойствия вверены ему. Король — верховный главнокомандующий сухопутных и морских военных сил. Королю вручена охрана внешней безопасности королевства, охрана его прав и владений.

2. Король назначает послов и прочих агентов международных сношений, командующих армией и флотом, возводит в достоинство маршала Франции и адмирала, назначает две трети всего числа контр-адмиралов, половину генерал-лейтенантов, генерал-майоров, капитанов кораблей и полковников национальной гвардии, одну треть состава полковников и подполковников и одну шестую флотских лейтенантов. Во всех таких назначениях он сообразуется с законами о чинопроизводстве. Король назначает по гражданскому управлению флота распорядителей кредитов, контролеров, казначеев арсеналов, начальников работ, смотрителей гражданских сооружений, половину начальников и смотри-

телей сооружений. Он назначает судебных комиссаров, главноуправляющих косвенными налогами и национальными имуществами. Он наблюдает за выделкой монеты и назначает должностных лиц, на которых возлагается осуществление такого надзора в главной монетной комиссии и на монетных дворах. На всех монетах королевства чеканится изображение короля.

3. Король распоряжается выдачей патентов, грамот и полномочий государственным должностным лицам и прочим лицам, которым выдаются таковые документы.

4. Король дает распоряжение о составлении списка пенсий и наград для представления законодательному корпусу в каждую его сессию и для принятия последним соответствующего постановления, если это требуется.

Отдел I

Об обнародовании законов

1. Власти исполнительной вверено скрепление законов государственной печатью и их обнародование. На нее же равным образом возложены обнародование и приведение в исполнение актов законодательного корпуса, не требующих королевского утверждения.

2. Каждый закон изготовляется в двух подлинных экземплярах: оба экземпляра подписываются королем, скрепляются министром юстиции и снабжаются государственной печатью. Один экземпляр остается на хранении в архивах государственной печати, другой передается в архивы законодательного корпуса.

3. Обнародование законов производится по следующей форме: «N (имя короля), милостью божией и по конституционным законам государства король французов. Всем в настоящем и будущем привет. Национальное собрание постановило, а мы соизволяем и повелеваем следующее (точное воспроизведение постановления приводится без какого-либо изменения). Предписываем и повелеваем всем правительственным местам и судам включить настоящее постановление в их реестры, прочесть, обнародовать и вывесить по их ведомствам и округам по принадлежности и исполнять в качестве закона королевства. В удостоверение сего мы подписали настоящее постановление и приказали приложить государственную печать».

4. Если король не достиг совершеннолетия, то законы, прокламации и прочие акты, исходящие от королевской власти, облакаются во время регентства в следующую форму: «N (имя регента), регент королевства, именем N (имя короля), милостью божией и по конституционному закону государства короля французов, и пр. и пр.».

5. Власть исполнительная обязана сообщать законы частям

управления и судам, удостоверять это сообщение и ставить о них в известность законодательный корпус.

6. Власть исполнительная не может издавать никаких законов, хотя бы временных; она может лишь выпускать в соответствии с законами обращения, предписывающие их исполнение.

Отдел II

О внутреннем управлении

1. В каждом департаменте имеется высшее управление (администрация), в каждом дистрикте — подчиненное управление (администрация).

2. Органы управления (администраторы) ни в какой мере не имеют характера представительства. Они не что иное, как агенты, избранные народом на срок для осуществления под наблюдением и властью короля функций управления.

3. Они не могут ни вмешиваться в осуществление законодательной власти, ни приостанавливать исполнение законов, не могут вторгаться ни в область правосудия, ни в область военных распоряжений или действий.

4. Существенными обязанностями органов управления (администраторов) являются раскладка прямых налогов и наблюдение за поступлениями всех видов обложения и государственных доходов в пределах их ведения. Власть законодательная определяет правила и порядок осуществления их обязанностей как по предметам, изложенным выше, так и по всем прочим частям внутреннего управления.

5. Король имеет право объявлять ничтожными распоряжения органов департаментского управления (администраторов), противные законам или повелениям, с которыми он к ним обратится. В случае упорного неповиновения, а также если они своими актами будут угрожать общественной безопасности или спокойствию, он может отрешить их от должности.

6. Органы департаментского управления (администрация) в свою очередь имеют право объявлять ничтожными распоряжения подчиненных органов управления (администрации) дистриктов, противные законам и постановлениям департаментского управления (администрации) или распоряжениям, данным или переданным ими управлениям (администрации) дистриктов. Они могут равным образом в случае упорного неповиновения подчиненных органов управления (администраторов) дистриктов или если последние своими распоряжениями угрожают общественной безопасности или спокойствию отрешить их от должности, уведомив об этом короля, который может отменить или утвердить их отрешение.

7. Если органы департаментского управления (администрация) не воспользуются властью, вверенной им предшествующей статьей, король может в тех же случаях непосредственно объявить ничтожными распоряжения подчиненных органов управления (администраторов) и отрешить их от должности.

8. Всякий раз, когда король распорядится отстранить или же утвердить отстранение от должности (администраторов) органов управления или (администраторов) подчиненных им органов, он ставит об этом в известность законодательный корпус. Последний может или отменить или же утвердить устранение от должности или даже распустить виновную часть (администрацию) управления и в случае необходимости передать всех или некоторых из должностных лиц управления уголовному суду или постановить о возбуждении против них обвинения.

Отдел III

О внешних сношениях

1. Король один может поддерживать внешние политические сношения, вести переговоры, делать приготовления к войне в соответствии с такими же постановлениями соседних государств, распределять сухопутные и морские силы, как он это признает целесообразным, и определять их движение в случае войны.

2. Объявление войны делается всегда в следующих выражениях: «Король Франции, именем нации».

3. Король имеет право договариваться и подписывать со всеми иностранными государствами все мирные, союзные, торговые и иные договоры и соглашения, какие он найдет необходимыми для блага государства, под условием ратификации их законодательным корпусом.

Глава пятая

О судебной власти

1. Власть судебная ни в коем случае не может осуществляться ни законодательным корпусом, ни королем.

2. Правосудие будет отправляться беспощадно судьями, избираемыми на срок народом и утверждаемыми в должности королевскими грамотами, в выдаче которых король не может отказать. Судьи не могут быть ни смещены иначе, как за преступления по должности, надлежаще установленные в судебном порядке, ни временно отстранены от должности иначе, как вследствие возбуждения против них обвинения. Общественный обвинитель назначается народом.

3. Суды не могут ни вмешиваться в осуществление законодательной власти, ни приостанавливать применение законов, ни

вторгаться в круг деятельности органов управления, ни вызывать к себе последних для объяснений по поводу их деятельности.

4. Граждане не могут быть лишены законной подсудности никакими специальными указами, ни иными распоряжениями о передаче или изъятии дел, кроме предусмотренных законом.

5. Право граждан разрешать в окончательном порядке свои споры путем третейского разбирательства не может быть стеснено актами законодательной власти.

6. Общие суды не могут принимать к рассмотрению гражданского иска, если не имеется удостоверения в том, что стороны являлись к посредникам или что истец вызывал противную сторону к ним в целях достижения соглашения.

7. В кантонах и городах имеется по одному или по несколько мировых судей. Число их определяется законодательной властью.

8. Право устанавливать число и границы судебных округов, а также число судей, входящих в состав каждого суда, принадлежит законодательной власти.

9. В делах уголовных ни один гражданин не может быть судим иначе, как по обвинению, возбужденному присяжными или законодательным корпусом в случаях, когда последнему предоставлено право возбуждать обвинение. После предания суду фактический состав деяния поступает на рассмотрение и суждение присяжных. Обвиняемый имеет право отвода их в количестве до 20 без указания причин. Присяжные, устанавливающие фактический состав деяния, не могут заседать в числе менее 12. Применение закона производится судьями. Судебное следствие должно быть публичным. Обвиняемым не может быть отказано в содействии поверенного. Ни одно лицо, оправданное законным составом присяжных, не может быть вновь привлечено к ответственности или подвергнуто обвинению по поводу того же деяния.

10. Ни одно лицо не может быть задержано иначе, как для препровождения к полицейскому чиновнику; никто не может быть подвергнут задержанию или заключению иначе, как в силу полномочия органов полиции, приказа суда о взятии под стражу, обвинительного постановления законодательного корпуса в случаях, когда ему предоставлено издавать таковое, или же судебного приговора, присуждающего к тюремному или исправительному заключению.

11. По делу каждого лица, задержанного и препровожденного органу полицейской власти, должно быть произведено дознание немедленно или не позднее 24 часов. Если из произведенного дознания обнаружится, что не имеется никакого повода для обвинения, оно немедленно отпускается на свободу; если же имеется основание направить его в дом заключения, оно туда препровождается в кратчайший срок, который ни в коем случае не может превышать трех дней.

12. Ни одно задержанное лицо не может быть подвергнуто заключению, если оно представит достаточное обеспечение во всех тех случаях, когда закон разрешает оставление на свободе под такое обеспечение.

13. Лицо, закономерно задержанное, может быть подвергнуто заключению лишь в помещении, предназначенном законом служить арестным домом, местом отправления правосудия или же тюрьмой.

14. Ни один страж или тюремщик не может ни принимать, ни держать в заключении кого-либо иначе, как в силу полномочия или приказа о взятии под стражу, обвинительного постановления или судебного приговора, предусмотренных выше, в ст. 10, и не иначе, как со внесением копий этих актов в реестр.

15. Каждый страж или тюремщик обязан — причем никакой приказ не может освободить его от этой обязанности — предьявить заключенного гражданскому чиновнику, несущему надзор за домом заключения, по первому требованию последнего. В свидании с заключенным не может быть также отказано его родственникам и друзьям по представлении ими приказа гражданского чиновника, который всегда обязан выдать такой приказ, за исключением случаев, когда страж или тюремщик представит копию приказа судьи, внесенного в реестр, о воспрещении свиданий с заключенным.

16. Каждое лицо, независимо от занимаемого им положения или должности, за исключением положения или должности, предоставляющих по закону право ареста, если оно выдаст, подпишет, выполнит или распорядится выполнить приказ о задержании гражданина, или если кто-нибудь, даже в случае задержания, произведенного в соответствии с законом, доставит, примет или задержит в заключении гражданина в месте, не предназначенном служить законным местом общественного заключения, а также всякий страж или тюремщик, нарушающий постановления предшествующих 14 и 15 статей, виновны в преступном произвольном задержании.

17. Никто не может подвергнуться розыску или преследованию за литературное произведение, напечатанное или опубликованное им по какому бы то ни было вопросу, если только он умышленно не вызвал этим неповиновения закону, опорочения действий установленных властей, сопротивления их распоряжениям или каких-либо иных действий, объявленных законом преступлениями или проступками. Порицание действий установленных властей дозволено, но умышленная клевета на добросовестные действия государственных должностных лиц и на бескорыстие их намерений при отправлении ими своих обязанностей могут быть преследуемы потерпевшими. Клевета и оскорбления, направленные против

каких бы то ни было лиц, хотя бы по поводу поступков в их частной жизни, преследуются и караются по их жалобе.

18. Никто не может быть судим ни в гражданском, ни уголовном порядке за напечатание или обнародование сочинения, если присяжными не установлено и не объявлено: 1) что в означенном произведении имеется состав преступления; 2) что лицо, подвергшееся преследованию, виновно в совершении преступного деяния.

19. При законодательном корпусе учреждается один кассационный суд для всего королевства. В его обязанности входит постановлять решения по кассационным жалобам на приговоры, вынесенные судами в последней инстанции, по ходатайствам о передаче дела из одного суда в другой вследствие законных подозрений в пристрастии, по дисциплинарным делам, возбуждаемым против судей, и по искам, предъявляемым к суду в целом его составе.

20. В кассационном производстве кассационный суд ни в коем случае не входит в рассмотрение существа дела, но по отмене приговора, постановленного с нарушением порядка судопроизводства или содержащего явное нарушение закона, кассационный суд направляет дело на новое рассмотрение по существу в тот суд, которому дело подсудно.

21. Если после двукратной кассации приговор третьего суда будет обжалован в том же порядке, как и оба предшествующие, то вопрос до нового рассмотрения в кассационном суде должен быть им представлен законодательному корпусу, который издает постановление, разъясняющее закон: с этим постановлением кассационный суд обязан сообразоваться.

22. Ежегодно кассационный суд обязан отправлять к решетке законодательного корпуса депутацию в составе восьми своих членов, которые представляют о постановленных приговорах; на полях каждого постановления приводится краткая справка о деле и тексте закона, на основании которого состоялось решение.

23. Верховный национальный суд, в состав которого входят члены кассационного суда и верховное жюри, разбирает проступки министров и главных агентов исполнительной власти, а также преступления, угрожающие общей безопасности государства, по вынесении законодательным корпусом постановления об обвинении. Он собирается не иначе, как на основании прокламации законодательного корпуса и на расстоянии не менее 3000 туазов от места заседаний последнего.

24. Исполнительные акты по решениям судов излагаются следующим образом: «N (имя короля), милостию божией и по конституционному закону государства король французов. Всем в настоящем и в будущем привет. Суд такой-то постановил следующий приговор (здесь воспроизводится приговор с приведением

имен судей). Предписываем и повелеваем каждому исполнителю по предъявлении сего привести изложенный приговор в исполнение, нашим комиссарам при судах — оказывать всяческое содействие, а каждому начальнику и офицеру воинских частей — оказывать вооруженную поддержку всякому законному требованию. В удостоверение чего настоящий приговор подписан председателем и секретарем суда».

25. Функции королевских комиссаров при судебных установлениях состоят в надзоре за соблюдением законов при постановлении приговоров и в понуждении к исполнению состоявшихся приговоров. Они (королевские комиссары) отнюдь не выступают в качестве общественных обвинителей, но их заключение выслушивается по всем обвинениям, они наблюдают в течение всего следственного производства за соблюдением правильности форм, а перед вынесением приговора — за применением закона.

26. Королевские комиссары при судах доводят до сведения старшины присяжных как по должности, так и по приказам, данным им королем: о посягательствах на личную свободу граждан (о посягательствах, направленных) против свободного обращения предметов первой необходимости и прочих предметов торговли, а также против порядка взимания налогов; о правонарушениях, препятствующих исполнению приказов короля по осуществлению возложенных на королевского комиссара функций; о посягательствах против международного права; о сопротивлении исполнению приговоров и всякого рода исполнительных актов, исходящих от установленных властей.

27. Министр юстиции доводит до сведения кассационного суда через посредство королевского комиссара, не в ущерб правам заинтересованных сторон, о действиях судей, составляющих превышение пределов их власти. Суд отменяет такие акты, причем если имеют место преступления по должности, то о них доводится до сведения законодательного корпуса, который выносит постановление о возбуждении обвинения, если к тому имеются основания, и направляет обвиняемых в верховный национальный суд.

Раздел четвертый

О вооруженных силах государства

1. Вооруженные силы учреждены для обороны государства против внешних врагов, для охраны внутреннего порядка и для обеспечения соблюдения законов.

2. В состав их входят сухопутные и морские силы; войска особого назначения для несения внутренней службы: состоящие для несения вспомогательной службы в списках национальной гвар-

дии активные граждане и их дети в возрасте, когда они становятся способными носить оружие.

3. Национальная гвардия не образует ни военного сословия, ни учреждения внутри государства; в нее входят сами граждане, призванные к несению службы вооруженных сил государства.

4. (Активные) граждане могут образовать отряды и действовать в качестве национальной гвардии лишь в силу законного призыва или разрешения.

5. Граждане, входящие в состав национальной гвардии, подчинены определенной, установленной законом организации. Они должны во всем королевстве подчиняться единой дисциплине и носить единую форму. Различия в чинах и субординация имеют место лишь на службе и только во время таковой.

6. Лица командного состава национальной гвардии избираются на определенный срок и могут быть переизбраны лишь после известного срока службы в качестве рядовых. Никто не может быть командиром национальной гвардии более чем в одном дистрикте.

7. Все части вооруженных сил, призванные для охраны государства против внешних врагов, находятся под начальством короля.

8. Ни одна часть, ни один отряд линейных войск не может действовать внутри королевства без законного призыва.

9. Ни один агент вооруженных сил государства не может проникать внутрь жилища граждан иначе, как во исполнение приказов органов полиции и правосудия или в случаях, точно предусмотренных законом.

10. Привлечение вооруженных сил государства для действий внутри королевства производится органами гражданской власти согласно правилам, определяемым законодательной властью.

11. Если волнением охвачен целый департамент, король под ответственностью министров издает повеления, необходимые для соблюдения законов и восстановления порядка, но при условии уведомления законодательного корпуса, если последний в сборе, и созыва его, если он распушен.

12. Вооруженные силы государства призваны к беспрекословному повиновению; ни одна вооруженная часть не может ни обсуждать какие-либо вопросы, ни выносить по ним постановления.

13. Сухопутные и морские силы, а также войска, предназначенные для охраны внутреннего порядка, подчинены особым законам как в отношении поддержания дисциплины, так и в отношении порядка судопроизводства и рода наказаний за воинские преступления.

Раздел пятый

О государственных налогах

1. Государственные налоги обсуждаются и устанавливаются ежегодно законодательным корпусом и не могут оставаться в силе более последнего дня следующей сессии, если они не возобновлены прямым постановлением.

2. Ни под каким предлогом не может быть отклонен или приостановлен отпуск средств, необходимых для погашения национального долга и оплаты гражданского листа. Содержание состоящих на жаловании церковнослужителей католического исповедания, избранных или назначенных в силу постановлений Национального учредительного собрания, составляет часть национального долга. Законодательный корпус ни в коем случае не может возложить на нацию уплату долгов какого-либо отдельного лица.

3. Подробные счета по расходам министерств, подписанные и удостоверенные министрами или главноуправляющими, печатаются во всеобщее сведение в начале сессии каждого законодательного периода. Такой же порядок соблюдается относительно ведомостей поступления всех государственных доходов. Ведомости таких расходов и поступлений составляются отдельно, соответственно их характеру, и выражают суммы, поступившие и израсходованные в течение года в каждом дистрикте. Расходы каждого департамента, в частности, относящиеся к судам, административным и прочим учреждениям, равным образом подлежат оглашению во всеобщее сведение.

4. Должностные лица (администраторы) департаментского управления и управления дистриктов не могут ни устанавливать государственных налогов, ни производить раскладки их сверх сроков и сумм, определенных законодательным корпусом, ни обсуждать, ни разрешать без законного полномочия никаких местных займов, обременяющих граждан департамента.

5. Власть исполнительная руководит и наблюдает за взиманием и поступлением налогов и в этих целях издает все необходимые распоряжения.

Раздел шестой

Об отношении французской нации к иностранным нациям

Французская нация отказывается от ведения каких-либо завоевательных войн и ни в каком случае не станет обращать свои вооруженные силы против свободы какого-либо народа. Конституция не допускает права казны на наследства иностранцев. Иностранцы, водворившиеся или не водворившиеся во Францию, наследуют своим родственникам — иностранцам и францу-

зам. Они могут вступать в договоры, приобретать имущество, находящееся во Франции, вступать во владение им, а также распоряжаться им наравне со всеми прочими французскими гражданами всеми дозволенными законом способами. Иностранцы, находящиеся во Франции, подчинены уголовным и полицейским законам наравне с французскими гражданами, с изъятиями, предусмотренными соглашениями, заключенными с иностранными державами; их личность, имущество, предприятия, вероисповедание также находятся под покровительством законов ⁴⁰.

Раздел седьмой

О пересмотре конституционных постановлений

1. Национальное учредительное собрание объявляет, что нация обладает неотъемлемым правом изменять свою конституцию, тем не менее принимая во внимание, что интересам нации более соответствует изменять с помощью средств, заимствуемых из самой конституции, лишь те статьи, непригодность коих выяснится на опыте, постановляет, что такие изменения будут производиться Собранием по пересмотру в следующем порядке.

2. Если три последующие законодательные собрания выскажут единогласное пожелание об изменении некоторых статей конституции, то следует приступить к предлагаемому пересмотру.

3. Ближайшее законодательное собрание и следующее за ним не могут предлагать изменения ни одной статьи конституции.

4. Из трех законодательных собраний, последовательно предлагающих какие-либо изменения, два первые могут заняться этим предметом лишь в два последние месяца их последней сессии, а третье — в конце своей первой ежегодной сессии или в начале второй. Прения по этому вопросу подчиняются тому же порядку, как и прения по актам законодательным, но постановления, выражающие пожелания законодательных собраний, не требуют утверждения короля.

5. Четвертое законодательное собрание, усиленное 249 членами, избранными всеми департаментами путем удвоения обычного числа представителей, избираемых сообразно количеству их населения, образует Собрание по пересмотру конституции. Эти 249 членов избираются по окончании выборов представителей законодательного корпуса, причем об этом составляется особый протокол. Собрание по пересмотру конституции состоит из одной палаты.

6. Члены третьего законодательного собрания, высказавшие пожелание об изменении конституции, не могут быть избраны в Собрание по пересмотру.

7. Члены Собрания по пересмотру конституции по принесении всеми вместе клятвы «жить свободными или умереть» произно-

сят каждый в отдельности присягу: «ограничиться вынесением постановления по предметам, переданным на их рассмотрение согласными пожеланиями трех предшествующих законодательных собраний, всеми своими силами охранять конституцию королевства, изданную Национальным учредительным собранием в течение 1789, 1790 и 1791 г., и во всем соблюдать верность нации, закону и королю».

8. Собрание по пересмотру конституции обязано немедленно и безотлагательно заняться предметами, предложенными на его рассмотрение: тотчас же по окончании его работ 249 членов, избранных дополнительно, удаляются, не принимая ни в коем случае участия в дальнейших законодательных актах.

На французские колонии и владения в Азии, Африке и Америке, хотя они и составляют часть Французской империи, настоящая конституция не распространяется⁴¹.

Ни одна из властей, установленных конституцией, не имеет права вносить изменения в последнюю ни в целом, ни в ее частях, за исключением преобразований, могущих быть внесенными в порядке пересмотра, согласно с постановлениями приведенного выше раздела VII.

Национальное учредительное собрание уверяет соблюдение конституции добросовестности законодательного корпуса, короля и судей, бдительности отцов с семейства, супруга и матерей, преданности юных граждан и мужеству всех французов.

Постановления Национального учредительного собрания, не включенные в конституционный акт, подлежат исполнению как законы; равным образом должны соблюдаться законы, существовавшие ранее и не лишенные силы Собранием, поскольку те и другие не будут отменены или изменены властью законодательной.

Национальное собрание, заслушав чтение вышеизложенного конституционного акта и одоблив его, объявляет, что рассмотрение конституции закончено и что оно не может в ней ничего изменить. Немедленно же будет избрана депутация в составе 60 членов для поднесения в тот же день конституционного акта королю.

49. КОНСТИТУЦИЯ 24 ИЮНЯ 1793 г.

ДЕКЛАРАЦИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА

Народ французский, убежденный в том, что забвение естественных прав человека и пренебрежение к ним — единственные причины бедствий человечества, принял решение изложить в торжественной декларации эти права, священные и неотъемлемые,

дабы все граждане, имея возможность постоянно сравнивать действия правительства с целями всякого общественного учреждения, никогда не допускали угнетать и унижать себя тиранией. дабы народ всегда имел перед глазами основы своей свободы и своего счастья, должностные лица — правила выполнения своих обязанностей, законодатель — предмет своего назначения. Вследствие этого он провозглашает перед лицом верховного существа следующую декларацию прав человека и гражданина.

1. Целью общества является общее счастье. Правительством установлено, чтобы обеспечить человеку пользование его естественными и неотъемлемыми правами.

2. Эти права суть: равенство, свобода, безопасность, собственность.

3. Все люди равны по природе и перед законом.

4. Закон есть свободное и торжественное выражение общей воли¹; он один и тот же для всех как в том случае, когда оказывает покровительство, так и в том случае, когда карает; он может предписывать лишь то, что справедливо и полезно обществу; он может воспрещать лишь то, что приносит обществу вред.

5. Все граждане на равных правах имеют доступ к общественным должностям. Свободные народы не знают иных оснований для предпочтения при избрании, кроме добродетелей и способностей.

6. Свобода есть присущая человеку возможность делать все, что не причиняет ущерба правам другого; ее основу составляет природа, а ее правило — справедливость; обеспечение свободы есть закон. Нравственную границу свободы составляет следующее правило: «Не причиняй другому того, что нежелательно тебе самому от других».

7. Право выражать свои мысли и свои мнения как посредством печати, так и любым иным способом, право собираться вместе, соблюдая спокойствие, и свободное отправление религиозных обрядов не могут быть воспрещены. Необходимость провозглашения этих прав предполагает наличие деспотизма или живое воспоминание о нем².

8. Безопасность состоит в покровительстве, оказываемом обществом каждому из своих членов в целях сохранения его личности, его прав и его собственности.

9. Закон должен охранять общественную и индивидуальную свободу против угнетения со стороны правящих.

10. Никто не должен быть обвинен, задержан или подвергнут заключению иначе, как в случаях, предусмотренных законом, и с соблюдением порядка, предписанного им же. Каждый гражданин, вызванный или задержанный именем закона, обязан немедленно повиноваться; в случае сопротивления он подлежит ответственности.

11. Всякий акт, направленный против лица, когда он не предусмотрен законом или когда он совершен с нарушением установленных законом форм, есть акт произвольный и тиранический; лицо, против которого такой акт пожелали бы осуществить насильственным образом, имеет право оказать сопротивление силой.

12. Те, кто стал бы испрашивать, изготовлять, подписывать, выполнять подобные произвольные акты или распоряжаться их выполнением, подлежат ответственности и должны понести наказание.

13. Так как каждый предполагается невиновным, пока не установлено противное, то в случае необходимости подвергнуть кого-либо задержанию всякого рода строгость, не вызываемая при задержании необходимостью, должна сурово караться законом.

14. Никто не должен быть осужден и наказан иначе, как по выслушивании его объяснений, после вызова в законном порядке, и только в силу закона, опубликованного до совершения проступка. Закон, карающий проступки, совершенные до его издания, есть закон тиранический; сообщение закону обратной силы само есть преступление.

15. Закон должен назначать наказания, строго и бесспорно необходимые; наказания должны быть соразмерны преступлениям и полезны обществу.

16. Право собственности состоит в принадлежащей каждому гражданину возможности пользоваться и располагать по усмотрению своим имуществом, своими доходами, плодами своего труда и своего промысла³.

17. Гражданам не может быть воспрещено заниматься каким угодно трудом, земледелием, промыслом, торговлей.

18. Каждый может предоставлять по договору свои услуги и свое время, но не может ни продаваться, ни быть проданным: его личность не есть отчуждаемая собственность. Закон никоим образом не допускает существования дворни; возможно лишь взаимное обязательство об услугах и вознаграждении между трудящимся и нанимателем.

19. Никто не может быть лишен ни малейшей части своей собственности без его согласия, кроме случаев, когда этого требует установленная законом необходимость, и лишь под условием справедливого и предварительного возмещения.

20. Ни один налог не может быть установлен иначе, как в интересах общей пользы. Все граждане имеют право участвовать в установлении обложения, наблюдать за расходованием поступлений и требовать в них отчета.

21. Общественное призвание есть священный долг. Общество обязано давать пропитание неимущим, как прискивая им работу, так и обеспечивая средства существования лицам, неспособным к труду⁴.

22. Образование составляет общую потребность. Общество должно всеми своими средствами способствовать успехам народного просвещения и делать образование достоянием всех граждан.

23. Общественная гарантия состоит в содействии всему, направленному на то, чтобы обеспечить каждому пользование его правами и охрану этих прав: эта гарантия зиждется на народном суверенитете.

24. Она неосуществима, если границы правительственной деятельности не определены в точности законом или если не обеспечена ответственность всех должностных лиц.

25. Суверенитет зиждется в народе; он един, неделим, не погашается давностью и неотчуждаем⁵.

26. Ни одна часть народа не может осуществлять власть, принадлежащую всему народу, но каждая часть верховного собрания должна пользоваться правом выражать свою волю совершенно свободно.

27. Каждый, кто присвоит себе принадлежащий народу суверенитет, да будет немедленно предан смерти свободными гражданами.

28. Народ всегда сохраняет за собой право пересмотра, преобразования и изменения своей конституции. Ни одно поколение не может подчинить своим законам поколения будущие.

29. Каждый гражданин имеет равное право участвовать в образовании закона и в назначении своих представителей и своих агентов.

30. Государственные должности по существу временны; их нельзя рассматривать ни как отличия, ни как награду, но — лишь как обязанности.

31. Преступления представителей народа и его агентов ни в коем случае не должны оставаться безнаказанными. Никто не имеет права притязать на большую неприкосновенность, нежели все прочие граждане.

32. Право подавать петиции представителям государственной власти ни в коем случае не может быть отменено, приостановлено или ограничено.

33. Спротивление угнетению есть следствие, вытекающее из прочих прав человека.

34. Угнетение хотя бы одного только члена общества есть тем самым угнетение всего общественного союза. Угнетение всего общественного союза есть тем самым угнетение каждого члена в отдельности.

35. Когда правительство нарушает права народа, восстание для народа и для каждой его части есть его священнейшее право и неотложнейшая обязанность⁶.

КОНСТИТУЦИОННЫЙ АКТ

О республике

1. Французская республика едина и неделима.

О распределении населения

2. В целях осуществления суверенитета народ французский распределяется на первичные собрания по кантонам.

3. В целях осуществления управления и отправления правосудия он распределяется по департаментам, округам, муниципалитетам.

О состоянии гражданства

4. Каждый родившийся и имеющий местожительство во Франции, достигший 21 года; каждый иностранец, достигший 21 года, проживающий во Франции в продолжение одного года, живущий во Франции своим трудом, приобретший собственность или женившийся на француженке, или усыновивший ребенка, или принявший на иждивение старика; наконец, каждый иностранец, имеющий, по мнению законодательного корпуса, достаточные заслуги перед человечеством, допускается к осуществлению прав французского гражданина.

5. Осуществление прав гражданства утрачивается: вследствие натурализации в иностранном государстве; вследствие принятия должности, знаков отличия или милостей, исходящих от правительства, не установленного народом; вследствие присуждения к порочащим или унижительным наказаниям впредь до реабилитации.

6. Осуществление прав гражданина приостанавливается: вследствие возбуждения обвинения; вследствие заочного судебного приговора, пока приговор не отменен.

О верховенстве народа

7. Суверенный народ есть совокупность всех французских граждан.

8. Народ непосредственно избирает представителей.

9. Он поручает выборщикам избрание органов управления, общественных третейских посредников, судей, уголовных и гражданских.

10. Народ обсуждает и постановляет законы ⁷.

О первичных собраниях

11. Первичные собрания образуются в составе граждан, имеющих местожительство в течение шести месяцев в данном кантоне ⁸.

12. Первичные собрания образуются в составе не менее 200 и не свыше 600 граждан, призванных участвовать в голосовании.

13. Первичные собрания выбирают председателя, секретарей и счетчиков.

14. Поддержание внутреннего порядка осуществляется самими собраниями.

15. Никто не может являться в собрание вооруженным.

16. Выборы производятся подачей записок или открытым голосованием, по желанию каждого голосующего.

17. Первичное собрание ни в коем случае не может предпринять единообразного способа голосования.

18. Счетчики удостоверяют подачу голоса гражданином, который, не умея писать, предпочтет голосовать подачей записки.

19. Голосование законов производится словами да или нет.

20. Мнение первичного собрания провозглашается в следующем виде: «Граждане, собравшись на первичное собрание такое-то, в числе столько-то голосующих, высказываются за или против, большинством во столько-то».

О народном представительстве

21. Народонаселение есть единственная основа народного представительства.

22. На каждые 40 000 человек населения приходится один представитель.

23. Каждое первичное собрание, объединяющее население от 39 000 до 41 000 человек, выбирает непосредственно по одному представителю.

24. Избрание производится абсолютным большинством голосов.

25. Каждое собрание освобождает от содержимого избирательные ящики и отправляет комиссара для общего подсчета голосов в заранее назначенное центральное место.

26. Если первый подсчет не даст абсолютного большинства, созывается вторичное собрание и производится голосование двух граждан, получивших наибольшее количество голосов.

27. В случае равенства поданных голосов как при перебаллотировке, так и при избрании предпочтение отдается старшему по возрасту. В случае одинакового возраста избрание решается жребием.

28. Каждый француз, пользующийся правами гражданства, может быть избран на всем пространстве республики.

29. Каждый представитель принадлежит (является представителем) всей нации в целом.

30. В случае отказа от избрания, отставки, утраты правоспо-

собности или смерти представителя его замещение обеспечивается первичным собранием, избравшим его.

31. Представитель, подавший в отставку, может покинуть свой пост лишь по вступлении в исполнение своих обязанностей его преемника.

32. Для производства выборов народ французский собирается ежегодно первого мая.

33. Он приступает к выборам при наличии любого числа граждан, имеющих право голоса.

34. В чрезвычайном порядке первичные собрания созываются по требованию одной пятой граждан, имеющих право голоса.

35. Созыв в таком случае производится муниципалитетом обычного места созыва собрания.

36. Такого рода чрезвычайные собрания приступают к обсуждению не иначе, как при наличии половины плюс один всего числа граждан, имеющих право голоса.

О собраниях выборщиков

37. Граждане, явившиеся на первичные собрания, выбирают одного выборщика на каждые 200 граждан наличных или отсутствующих: они выбирают двух — на каждые 301—400; трех — на каждые 501—600.

38. Ведение собрания выборщиков и порядок выборов те же, что и в первичных собраниях.

О законодательном корпусе

39. Законодательный корпус един, неделим и действует постоянно.

40. Его сессия длится один год.

41. Законодательный корпус собирается первого июля.

42. Национальное собрание не может образоваться, если лицо не имеется по крайней мере половины представителей плюс один.

43. Представители ни в каком случае не могут подвергнуться преследованию, обвинению или суду за мнения, высказанные ими в пределах законодательного корпуса.

44. При совершении преступления они могут быть задержаны на месте преступления, но приказ о задержании и приказ о приходе могут быть выданы против них не иначе, как с утверждения законодательного корпуса.

О ведении заседаний законодательного корпуса

45. Заседания Национального собрания публичны.

46. Протоколы его заседаний печатаются.

47. Национальное собрание не может приступить к прениям, если налицо лет по крайней мере 200 человек.

48. Собрание не может не предоставить слова своим членам в порядке поданных последними записок.

49. Национальное собрание выносит постановления большинством голосов присутствующих членов.

50. 50 членов Собрания имеют право потребовать поименного голосования.

51. Национальное собрание имеет право контроля над поведением своих членов.

52. Ему принадлежит поддержание установленного им порядка в месте его собраний и в пределах внешней ограды.

О функциях законодательного корпуса

53. Законодательный корпус предлагает законы и издает декреты.

54. Общим названием законов обозначаются акты законодательного корпуса, имеющие своим предметом:

гражданское и уголовное законодательство;

общее заведование текущими доходами и расходами республики;

национальные недвижимые имущества;

пробу, вес, чекан и наименование монет;

род, размер и порядок взимания налогов;

объявление войны;

каждое новое общее деление французской территории;

народное просвещение;

государственные чествования памяти великих людей.

55. Особым названием декрета обозначаются акты законодательного корпуса, имеющие предметом:

ежегодный контингент сухопутных и морских сил;

разрешение и воспрещение прохода иностранных войск по французской территории;

ввод иностранных морских сил в порты республики;

мероприятия по охране общественной безопасности и спокойствия;

ежегодное и текущее распределение пособий и общественных работ;

мероприятия по изготовлению всех видов денежных знаков;

непредвиденные и чрезвычайные расходы;

местные и частные мероприятия по отдельным предметам управления, по отдельным коммунам, по отдельным родам общественных работ;

защиту территории;

ратификацию договоров;

назначение и смещение главнокомандующих армий;
возбуждение преследования против членов исполнительного совета и государственных должностных лиц;
обвинение подозреваемых в организации заговора против общей безопасности республики;
всякое изменение в распределении французской территории по административным делениям;
национальные награды ⁹.

Об образовании закона ¹⁰

56. Проекту закона предшествует доклад.

57. Прения могут быть открыты, и закон может быть принят предварительно не ранее 15 дней после оглашения доклада.

58. Проект печатается и рассылается по всем коммунам республики под названием «законодательное предложение».

59. Если 40 дней спустя после рассылки предложенного закона в половине департаментов плюс один, одна десятая часть первичных собраний каждого из них, созданных надлежащим образом, не отклонит его, проект считается принятым и становится законом.

60. Если последует отклонение, законодательный корпус созывает первичные собрания.

О вводной части законов и декретов

61. Законы, декреты, судебные решения и все прочие государственные акты имеют следующую вводную часть: «Именем французского народа, год... французской республики».

Об исполнительном совете

62. Исполнительный совет образуется в составе двадцати четырех членов.

63. Собрание выборщиков каждого департамента выбирает одного кандидата. Законодательный корпус выбирает членов совета по общему списку ¹¹.

64. Исполнительный совет обновляется наполовину в последние месяцы сессии каждого законодательного периода.

65. На исполнительный совет возлагается руководство общим управлением и наблюдение за ним; он может действовать лишь во исполнение законов и декретов законодательного корпуса.

66. Исполнительный совет назначает начальников общего управления республики из числа лиц, не входящих в его состав.

67. Законодательный корпус определяет число и обязанности этих агентов.

68. Эти агенты отнюдь не образуют совета; они действуют отдельно и не связаны между собой непосредственно; они не пользуются никакой личной властью.

69. Исполнительный совет назначает агентов внешних сношений республики из числа лиц, не входящих в его состав.

70. Исполнительный совет ведет предварительные переговоры о заключении международных соглашений.

71. В случае совершения преступления по должности обвинение против членов исполнительного совета возбуждается законодательным корпусом.

72. Исполнительный совет ответственен в случае неисполнения законов и декретов, а также в случае недонесения о злоупотреблениях.

73. Исполнительный совет смещает и замещает назначаемые им исполнительные органы.

74. Исполнительный совет обязан доносить на них, в случае необходимости, органам судебной власти.

Об отношениях исполнительного совета и законодательного корпуса

75. Исполнительный совет заседает при законодательном корпусе; он имеет право присутствовать и занимать особое место в помещении для заседаний последнего.

76. Исполнительный совет должен быть заслушан всякий раз, когда ему необходимо дать отчет.

77. Законодательный корпус приглашает исполнительный совет на свое заседание в целом составе или частично, когда сочтет это необходимым.

Об административных органах управления и муниципальных собраниях

78. В каждой коммуне республики имеется муниципальное управление (администрация), в каждом дистрикте — промежуточное управление (администрация), в каждом департаменте — центральное управление (администрация).

79. Муниципальные должностные лица избираются коммунальными собраниями.

80. Члены местных управлений (администраторы) назначаются собраниями выборщиков департамента и дистрикта¹².

81. Муниципалитеты и местные управления (администрация) обновляются в своем составе ежегодно наполовину.

82. Члены местных управлений (администраторы) и муниципальные должностные лица не имеют представительного характера. Ни в коем случае они не могут ни вносить изменений в акты законодательного корпуса, ни приостанавливать их исполнение.

83. Законодательный корпус определяет обязанности муниципальных должностных лиц и членов местных управлений (администраторов), издает правила их подчинения и устанавливает наказания, которым они могут подвергаться.

84. Заседания муниципальных собраний и местных управлений публичны.

О гражданском правосудии

85. Кодекс гражданских и уголовных законов един для всей республики¹³.

86. Граждане не могут быть лишены права передавать свои споры на разрешение выбранных ими третейских судей¹⁴.

87. Постановления таких третейских судов имеют окончательную силу, если граждане не сохранили за собой права обжалования.

88. Мировые судьи избираются гражданами округов, определяемых законом.

89. Мировые судьи производят примирительное и судебное разбирательство без взыскания судебных пошлин.

90. Число мировых судей и круг их ведения определяются законодательным корпусом.

91. Общественные третейские судьи выбираются собраниями выборщиков.

92. Число общественных третейских судей и их округа определяются законодательным корпусом.

93. Общественные третейские судьи разбирают споры, не разрешенные окончательно частными третейскими судьями или мировыми судьями.

94. Общественные третейские судьи ведут судебное разбирательство публично и выносят свои решения во всеуслышание. Они постановляют решения в последней инстанции на основании устной защиты или простой памятной записи, без особых форм судопроизводства, и не взыскивая судебных пошлин. Их решения должны быть мотивированы.

95. Мировые судьи и общественные третейские судьи избираются ежегодно.

Об уголовном правосудии

96. В делах уголовных ни один гражданин не может быть судим иначе, как по обвинению, сформулированному присяжными или декретированному законодательным корпусом. Обвиняемые имеют защитников, избираемых ими самими или назначаемых им. Следствие ведется публично. Фактический состав деяния и виновность устанавливаются присяжными. Наказание определяется уголовным трибуналом.

97. Уголовные судьи выбираются ежегодно собраниями выборщиков.

О кассационном суде

98. Для всей республики имеется единый кассационный суд.

99. Кассационный суд не разбирает дел по существу. Он выносит решения лишь по вопросам о нарушении форм судопроизводства и о явных нарушениях закона.

100. Члены кассационного суда назначаются ежегодно собраниями выборщиков.

О государственных налогах

101. Ни один гражданин не освобожден от почетной обязанности делать взносы на государственные расходы.

О национальном казначействе

102. Национальное казначейство есть центральное место поступления доходов и производства расходов республики.

103. Национальное казначейство возглавляется подотчетными должностными лицами, назначаемыми исполнительным советом.

104. Эти должностные лица находятся под наблюдением комиссаров, назначаемых законодательным корпусом из числа лиц, не входящих в его состав и несущих ответственность за злоупотребления, о которых они не донесут.

Об отчетности

105. Отчеты агентов национального казначейства и заведующих государственными доходами ежегодно направляются ответственным комиссаром, назначаемым исполнительным советом.

106. Проверка, производимая этими последними, происходит под надзором комиссаров, назначаемых законодательным корпусом из лиц, не входящих в его состав и ответственных за злоупотребления и ошибки, о которых они не донесут. Утверждение отчетов принадлежит законодательному корпусу.

О вооруженных силах республики¹⁵

107. Общие вооруженные силы республики состоят из народа в целом.

108. Республика содержит на жаловании, даже во время мира, вооруженные силы, сухопутные и морские.

109. Все французы — солдаты: они обучаются владеть оружием.

110. Не существует звания генералиссимуса.

111. Различие чинов, их отличительные знаки и субординация существуют только на службе и лишь при прохождении последней.

112. Вооруженные силы, направленные на поддержание внутреннего порядка и мира, действуют не иначе, как по письменному приказу установленного начальства.

113. Вооруженные силы, направленные против внешних врагов, действуют по приказам исполнительного совета.

114. Ни одна вооруженная часть не может заниматься обсуждением и решением вопросов.

О национальных конвентах

115. Если в половине департаментов плюс один десятая часть первичных собраний каждого из них, созданных в надлежащем порядке, потребует пересмотра конституционного акта или изменения некоторых его статей, то законодательный корпус обязан созвать все первичные собрания республики для решения вопроса о созыве Национального конвента.

116. Национальный конвент образуется в том же порядке, как и законодательные собрания, и объединяет в себе всю их власть.

117. В отношении конституции он занимается лишь теми предметами, которые вызвали его созыв.

О сношениях французской республики с зарубежными народами

118. Французский народ есть друг и естественный союзник свободных народов.

119. Французский народ отнюдь не вмешивается в управление других народов; он не потерпит также, чтобы другие народы вмешивались в его дела.

120. Французский народ предоставляет убежище иностранцам, изгнанным из пределов своей родины за преданность свободе. Он отказывает в убежище тиранам.

121. Французский народ не заключает мира с врагом, занимающим его территорию.

О гарантии прав

122. Конституция гарантирует каждому французу равенство, свободу, безопасность, собственность, платежи по государственным займам, свободное отправление религиозных обрядов, всеобщее образование, государственное обеспечение, неограниченную свободу печати, право петиций, право объединения в народные общества, пользование всеми правами человека.

123. Французская республика чтит чистосердечие, мужество, старость, сыновнюю преданность, несчастье. Она вручает охрану и соблюдение конституции совокупности всех добродетелей.

124. Декларация прав и конституционный акт должны быть начертаны на таблицах в помещении законодательного корпуса и в прочих общественных местах ¹⁶.

KIRJANDUS.

Auling, R., Poliitiliste õpetuste ajalugu, I, Tartu 1959.

Golunski, S.A. ja Karev, D.S., Kohtukorralduse õpperaamat, Tartu 1941.

Kriminaalõigus, üldosa, üldtoimetaja I.T. Goljakov, Tartu 1946.

NSVL TA Ajaloo Instituut, Uus aeg, I kd., Tallinn 1956.

АН СССР, Институт истории, Новая история, т. II, 1789–1870, под ред. И.С. Галкина, Ф.В. Потемкина и др., Москва, 1958.

АН СССР, Институт истории, Французская буржуазная революция 1789–1794, под ред. В.П. Волгина и Е.В. Тарле, Москва–Ленинград, 1941.

"Вопросы государства и права во Французской буржуазной революции XVIII в. (Сборник статей, посвященных 150-летию Французской революции)", "Ученые труды Всесоюзного института юридических наук НКЮ СССР", вып. II., Москва, 1940.

История государства и права, учебник, т. II, под общей редакцией З.М. Черниловского, Москва, 1951.

Конституции и законодательные акты буржуазных государств, XVII–XIX в.в., сборник документов под ред. ред. П.Н. Галанзы, Москва, 1957.

Перло М., Конституционное право Франции, часть первая, Москва, 1957.

Французский гражданский кодекс 1804, перевод Перетерского И.С., Москва, 1941.

Французский уголовный кодекс 1810, перевод Лапшиной И.С., Москва, 1947.

Hind 23 kop.